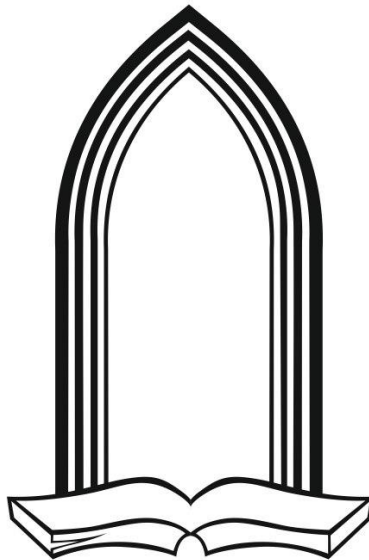

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Центр медієвістичних студій

СТУДЕНТСЬКІ ІСТОРИЧНІ ЗОШИТИ

Історикам – борцям за волю України
присвячується

14'2022

Івано-Франківськ

*Затверджено до друку
Вченою радою Факультету історії, політології і міжнародних відносин
Державного вищого навчального закладу
«Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*

Редакційна рада

головний редактор – доктор історичних наук, професор М. М. Волощук (Івано-Франківськ)
відповідальний секретар – аспірант IV курсу О. Н. Кардаш (Івано-Франківськ)

Редакційна колегія

кандидат історичних наук, доцент О. Я. Дрогобицька (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент О. І. Єгрешій (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, доцент А. З. Королько (м. Івано-Франківськ)
кандидат історичних наук, асистент Б. В. Паска (м. Івано-Франківськ)
випускник аспірантури Факультету історії, політології і міжнародних відносин Володимир Сухоручко
(м. Івано-Франківськ – Варшава, Україна – Польща)

Філологічне редагування

співробітник Навчально-наукового центру дослідження історії українського національно-визвольного руху імені професора О. Ю. Карпенка Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника Галина Пославська

Адреса редакційної ради

76025, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
Тел.: +30342-59-61-03

Студентські історичні зошити 2022. Вип. 14.

У збірнику вміщено студентські статті, присвячені різноманітним питанням вітчизняної і всесвітньої історії. Авторський колектив складають студенти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську. Видання адресоване широкому колу читачів, зацікавлених історією рідного краю та зарубіжних держав.

***СТОРІНКИ ЖУРНАЛУ ВІДКРИТІ ДЛЯ ДИСКУСІЙНИХ МАТЕРІАЛІВ,
А ТОМУ ЇХНІЙ ЗМІСТ НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЄ ПОГЛЯДИ
РЕДАКЦІЙНОЇ РАДИ***

© Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2022
© Факультет історії, політології і міжнародних відносин, 2022
© Центр медієвістичних студій, 2022
© Лілея-НВ, 2022

UA ISSN 2412–9054

Переднє слово

Дорогий Читачу, життя усіх Українців – як усередині країни, так і за її межами – кардинально змінилося після 24 лютого 2022 р., коли Україна зазнала брутального, агресивного прямого неспровокованого ворожого вторгнення росії та за різнобічної підтримки її сателіта – білорусі. Жертва, оплачена здоров'ям та життям Українських громадян – як військових, так і цивільних – упродовж уже понад семи місяців активних бойових дій, щоденних повітряних ударів по цивільних об'єктах у тилу, зокрема й різнопланових інфраструктурних локаціях, здавалося б, мала надовго знеохотити наукову спільноту – як знаних учених, так і початківців – від виконання своїх прямих обов'язків. Однак, залишаючись свідомими того, що спільна перемога кується не лише на полях битв, а й у інтелектуальному, утім освітньому, науковому, культурному просторах, ми раді презентувати Вам черговий 14-й випуск «*Студентських історичних зошитів*», присвячений історикам – борцям за волю України. Чимало з них уже не з нами...

Актуальний випуск містить чотири рубрики «*Studia mediaevalia et moderna*», «*Сторінки української історії*», «*Біографістика та гендерні студії*» і «*Хроніка*», де 12 авторів із факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську (Україна) пропонують Вашій увазі 13 статей та матеріалів, присвячених різноманітним питанням української, світової історії, етнології, а також методики викладання історії у школі.

Тяглість історичних студій в Україні серед студентів засвідчує впевненість у своїх силах Української політичної нації загалом. Безперервність освітнього процесу, загрозу якому щодня несуть ракетні і бомбові удари ворога, велетенське бажання молодих людей і надалі займатися улюбленою справою розвіює сумніви в тому, хто вийде переможцем із цієї війни, котра для України і Українців має без перебільшення екзистенційний характер.

Від імені редакційної колегії та авторського колективу насамкінець щиро дякуємо захисникам і захисницям України, які тримають стрій «на нулі» і не тільки. Усім нашим авторам актуального та наступних випусків бажаємо міцного здоров'я, подальшої активної наукової діяльності, спрямованої через дослідницький процес якомога глибше зануритися у суть історичного пізнання, аби за допомогою вірно зроблених висновків із минулого гідно будувати своє майбутнє та майбутнє своєї Держави.

Редколегія

STADIA MEDIAEVALIA ET MODERNA

УДК 94(477+497.2):327«09»

Анастасія Боцвінок (Івано-Франківськ, Україна)

ІСТОРИЧНІ ЗВ'ЯЗКИ РУСИ І БОЛГАРІЇ В X СТОЛІТТІ

У статті проаналізовано процес становлення і розвитку русько-болгарських взаємин у X ст. Досліджено активізацію та вихід на міждинастичний рівень контактів еліт обох народів. Прослідковано інтереси руських князів у Дунайському регіоні. Досліджено вплив болгарської знаті на культурні процеси на Русі, зокрема на так зване Володимирове хрещення 988 р.

Ключові слова: Русь, Перше Болгарське царство, Східна Римська імперія, княгиня Ольга, Святослав Ігорович, хрещення Русі.

Щоб віднайти точки історичного дотику сучасних України й Болгарії, варто переосмислити їхні міждержавні відносини у минулому. Перші зв'язки поміж різноетнічними спільнотами Південної та Східної Європи нотуються часами правління імператора Юстиніана († 565), на які припала грандіозна хвиля слов'янських міграцій на Балкани. Натомість упродовж IX–X ст. відчутної ваги в міждинастичних відносинах набрали русько-болгарські зв'язки, що їх уособлювали еліти Русі і Першого Болгарського царства¹. Якщо в X ст. поняття «Руси» в державному сенсі лише проходило процес свого становлення, то царі Болгарії переживали до певної міри «золоту добу».

Незважаючи на відчутний хронологічний розрив, як вінценосні, так і невінценосні еліти обох країн справляли вагомий вплив на своїх сусідів, зокрема Східну Римську імперію в її впливах на Балканах, північному узбережжі Причорномор'я тощо². Знать Болгарії фактично виступала посередником у контактах Русі із теренами Імперії, що було природним з огляду на географічний чинник.

Справедливо буде зазначити, що Болгарська держава і Русь відігравали важливі ролі у геополітичних інтересах одна одної. Тож метою підготовки статті є комплексне висвітлення русько-болгарських відносин X ст. на основі опрацювання доступних джерел та літератури.

Взаємодія еліт Русі та Болгарії доби раннього середньовіччя продовжує цікавити вчених, бо чимало тем залишається на маргінесі їхніх студій, з огляду на відсутність джерел, їхню фрагментарність³, зрештою – і походження, переважно, грецьке. Таку думку, зокрема, висловлював український історик-славіст П. С. Сохань, котрий присвятив дослідженню різних епізодів українсько-болгарських відносин більше 50-ти років своєї наукової діяльності. Окреслену тематику також студіювали

¹ Сохань П. С. До історії україно-болгарських зв'язків IX–XIV ст. // Софія Київська: Візантія. Русь. Україна. 2013. № 3. С. 532. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sskbru_2013_3_41

² Gordiyenko D. The Byzantine-Bulgarian Confrontation in the First Half of the 10th Century and Kyivan Rus' // Byzantinoslavica. 2012. Vol. 70. № 1/2. P. 156.

³ Литаврин Г. Г. Візантія, Болгарія, Древня Русь (IX – начало XII в.). Санкт-Петербург : Алетей, 2000. С. 6.

Ю. І. Венелін⁴, Н. С. Державін⁵, Г. Г. Літаврін⁶, М. Н. Тихоміров⁷, І. М. Шекера⁸, Д. С. Гордієнко⁹.

У джерельному контексті цікавими залишаються походи в землі ромеїв Олега († 912) та князя Ігоря († 945), що завершилися укладенням певних угод, відображених у літописанні кінця XI – початку XII ст. Рух річковим шляхом «із Варяг у Греки» до певної міри був неможливим без згоди болгар, бо проходив уздовж контрольованих ними берегів Чорного моря.

Відсутність до теми жодних звісток болгарського походження часів правління царя Симеона († 927) турбує, адже останній, перебуваючи у конфронтації з імператорами Македонської династії, за логікою мав синхронізувати свої дії з військами русів. Допускаємо навіть укладення 907 р. між Симеоном і Олегом якогось договору, спрямованого на спільну боротьбу проти Східної Римської імперії¹⁰. Інакше важко уявити, що руські загони могли безперешкодно пройти болгарськими територіями.

Крім того, за висновками академіка С. П. Обнорського, який вивчав текст укладеного мирного договору русів зі Східною Римською імперією 911 р., той був «здійснений болгарином на болгарську мову, але цей переклад був поправлений руським правщиком»¹¹.

Відтак, болгари не лише знали про походи руських князів на Східну Римську імперію, не перешкоджали їм, а, можливо, і сприяли згідно із власними політичними інтересами. Задokumentований також випадок інформування болгарами імператора про підхід руської флотилії князя Ігоря 941 р.: «В лѣтѣ .#s̄. ѹ. мѣ [6449 (941)] Иде Игорь на Греки . æко послаша Болгаре вѣсть ко црѣю . æко идуць Русь на Црѣградъ»¹². Проте це радше виняток із правил – приклад співпраці представника болгарських еліт із ромейськими для втілення певних власних приватних цілей¹³.

У світлі відносин між Болгарією і Руссю X ст. цікавою виглядає одна з версій походження київської княгині Ольги († 969), зокрема болгарська. Вперше таке припущення висловив архімандрит Леонід Кавелін (1822–1891), який начебто знайшов уривок давнього *Владимирського літопису*, де упорядник називав Ольгу болгарською княжною: «Сей же Олегъ [879–912. – А. Б.] приде изъ Новагорода, дани и оброки оуставливая и всякъ рядъ, и прияде къ Смоленску и отъ Смоленска поиде съды водою, и пришедь Киеви и оуби два князя Асколда и Дира, н начать княжити въ

⁴ Венелин Ю. И. Критические исследования об истории Болгар. С прихода Болгар на Фракийский полуостров до 968 года, или покорения Болгарии Великим Князем Русским Святославом. Москва : Типография Николая Степанова, 1849. 356 с.

⁵ Державин Н. С. История Болгарии : в 2 т. Москва; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1945. Т. 1 : Происхождение болгарского народа и образование первого болгарского государства на Балканском полуострове. 576 с.

⁶ Литаврин Г. Г. Указ. соч. 398 с.

⁷ Тихомиров М. Н. Исторические связи русского народа с южными славянами с древнейших времен до половины XVII в. Славянский сборник. Москва : ОГИЗ, 1947. С. 125–201.

⁸ Шекера І. М. Міжнародні зв'язки Київської Русі: з історії зовнішньої політики Русі в період утворення і зміцнення Древньоруської держави в VII–X ст. Київ : Вид-во АН УРСР, 1963. 199 с.

⁹ Gordiyenko D. Op. cit. P. 156–166.

¹⁰ Венелин Ю. И. Указ. соч. С. 205–217.

¹¹ Обнорский С. П. Язык договоров русских с греками // Язык и мышление. 1936. № 6–7. С. 102.

¹² Лаврентьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Издание 2-е. Ленинград : АН СССР, 1926–1928. Т. 1. Стб. 44.

¹³ Сохань П. С. Назв. праця. С. 538.

Кневѣ съ Игоремъ. Игоря же жени въ Болгарѣхъ, поять за него княжну именемъ Ольгу. И бысть мудра велми»¹⁴.

Широковживаною в літературі, натомість, є версія походження княгині зі Пскова, що біля Новгороду, оперта на свідчення «*Повісті временних літ*». «В лѣтѣ ꙗко . ѿ . а҃҃ . [6411 (903)] Игоревѣ же възрастьшю . и хожаше по Сѣлѣ и слоушаша е҃҃ . и приведоша єму женоу ѿ Пскова. именемъ Сѣлену.»¹⁵. Однак окремі списки нарративу, зокрема вміщений у *Іпатієвському літописному зводі*, замість Пскова нотують топонім Плесков: «В лѣто . ꙗко . ѿ . а҃҃ . [6411 (903)] Игоревѣ же възрастьшю . и хожаше по Сѣлѣ и слушше єго . и прививедоша єму жену ѿ Плескова . именемъ Сѣлгу»¹⁶.

З огляду на появу цього топоніма та активну політику князя Ігоря у південному напрямі, зрештою, і на окремі сторінки біографії самої Ольги болгарська теорія походження княгині виглядає принаймні вартою додаткової уваги. Якщо зважити, що «Плесков» – не Псков, а перша болгарська столиця Пліска, цілком можливою виглядає хіба упорядника «*Повісті временних літ*», яких у тексті не бракує. З іншого боку, ймовірним є й умисне замовчування переписувачем болгарського походження княгині. Це може пояснюватися бажанням Православної церкви, чие становище з кожним наступним століттям лише зміцнювалося, аби Ольгу, котру 1547 р. канонізували й оголосили першою київською святою, вважали «своєю», тобто руською з походження.

Однак, незважаючи на досить пізню канонізацію, вже за життя онука Ольги – князя Володимира Святославовича († 1015) її мощі було перенесено до зведеної князем у Києві Десятинної церкви, а в середовищі духівництва до її пам'яті ставилися з великою пошаною. У кожному разі її походження продовжує залишатися дискусійним, хоча б з огляду на активізацію зовнішньої політики перших київських князів у південному напрямі.

Так, низка грецько-болгарських кампаній 968–971 рр. князя Святослава Ігоровича († 972) відображає не тільки літописний намір начебто закріпити свої впливи у пониззі Дунаю¹⁷. Ішлося радше про вигідні міждинастинні домовленості, за якими імператор Никифор II Фока († 969) мав намір силою руської зброї ослабити потенціал болгарської держави¹⁸. Природний інтерес для князя Святослава становило транзитне болгарське місто Преслав, через яке проходив чималий потік товарів, прями й опосередковані нотатки про що бачимо як у трактаті «*Про управління імперією*» імператора Костянтина VII Багрянородного († 959)¹⁹, так і написаній століттям пізніше «*Повісті временних літ*»²⁰.

У своєму трактаті Костянтин писав, що руські купецькі судна щорічно навесні і влітку відвідували багато болгарських міст: «Від Селіни вже не бояться нікого; йдуть до Болгарії й приходять на устя Дунаю. Від Дунаю приходять в Конопу, з Конопи в Константинію, на р. Варну, від Варни йдуть до р. Дицини – то все в землі

¹⁴ Леонид, архимандрит. Откуда родом была святая великая княгиня русская Ольга? Приложение: Отрывок древнего русского летописца (Владимирского) второй половины XV века (862–1174 года) // Русская старина. Москва, 1888. Т. 59. С. 223.

¹⁵ Лаврентьевская летопись. Стб. 29.

¹⁶ Іпатієвская летопись // Полное собрание русских летописей. Издание 2-е. Санкт-Петербург : Типографія М. А. Александрова, 1908. Т. 2. Стб. 21.

¹⁷ История Болгарии : в 2 т. / под ред. П. Н. Третьякова, С. А. Никитина, Л. Б. Валева. Москва : АН СССР, 1954–1955. Т. 1. С. 90.

¹⁸ Шекера І. М. Назв. праця. С. 145.

¹⁹ Грушевський М. С. Віймки з жерел до історії України-Руси: до половини XI віку // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Львів : Світ, 2004. Т. 6. С. 74.

²⁰ История Болгарии. Т. 1. С. 77.

Болгарській. З Дицини приходять в Меземврійську країну, і таким чином аж сюди йде та бідолашна і страшна, тяжка і трудна дорога»²¹.

Дунайський регіон, попри періодичну загрозу нападів з боку номадів та русів, був надзвичайно привабливим з торговельної точки зору, тому мотиви виправи князя Святослава (з огляду на його походження та ремесло) цілком зрозумілі. Утім перебіг бойових дій носив різносторонній характер, оскільки, за словами грецьких хроністів Іоана Скилиці і Лева Диякона, Святославові загопи з одного боку підтримували ромеїв проти болгар, а з іншого – болгар проти ромеїв²².

Результати кампанії для київського князя виявилися не до кінця результативними. Спершу він захопив близько вісімдесяти придунайських міст, у тому числі Преслав, з метою закріпити свої впливи у Добруджі та ближче до гирла Дунаю. Такий крок дав би змогу впливати на транзит і торговельні операції Дунаєм – цією головною річковою артерією Європи, та, ймовірно, надавати болгарам допомогу в боротьбі супроти Східної Римської імперії²³.

Під час другого походу на Болгарію княжі війська спільно з болгарськими воювали проти імператорських сил. Як видно, київський князь не планував впливати на придворне життя царя Бориса II († 977), переймати його титул чи завдавати збитків царській резиденції у Преславі. Але відхід руських сил та вбивство Святослава Ігоровича 972 р. в результаті нападу печенігів дозволили імператорові вторгнутися до Болгарії, що ослабило її упродовж наступних десятиліть, спричинивши зрештою ліквідацію суверенітету 1018 р. Перше Болгарське царство припинило існувати. Його території стали східноримськими провінціями²⁴.

Переломною подією в історії східного слов'янства, без сумніву, стало Володимирове хрещення Руси 988 р. Свою роль у ньому відіграли й церковні еліти Болгарської держави²⁵, котра стала частиною християнського світу століттям раніше. «Хоча поява і поширення нової релігії на Русі і були результатом внутрішнього розвитку східнослов'янського суспільства, сама вона виникла не на місцевому ґрунті, а була привнесена ззовні, в процесі взаємодії Руси із навколишнім світом» – писав О. Б. Головко²⁶.

Початок проникнення Христової віри на руські терени фіксуємо паралельно із генезою слов'янської писемності у болгар, тобто в IX ст. На цей час у Києві вже існувала християнська спільнота, а також перший християнський храм – церква Св. Іллі²⁷, за легендою збудована Аскольдом († 882). У цьому храмі 945 р. частина воїнів князя Ігоря, які були християнами, присягали не порушувати миру, укладеного зі Східною Римською імперією²⁸. Цей літописний епізод є підтвердженням того, що на середину X ст. згадувана церква вже була добре відомою. Отже, починаючи з другої половини IX ст. тут мали існувати всі необхідні для літургій церковні книги, написані слов'янською мовою і створені саме в цей час, найімовірніше солунськими місіонерами Кирилом († 869) і Методієм († 885) та їхніми послідовниками у Великій

²¹ Грушевський М. С. Назв. праця. С. 74.

²² Сохань П. С. Назв. праця. С. 541–542.

²³ Тихомиров М. Н. Указ. соч. С. 151.

²⁴ Чорній В. П. Історія Болгарії. Львів : ПАІС, 2007. С. 65.

²⁵ Сохань П. С. Назв. праця. С. 544.

²⁶ Головко А. Б. Христианизация восточнославянского общества и внешняя политика Древней Руси в IX – первой трети XIII века. URL : <http://istorja.ru/articles.html/russia/golovko-a-b-hristianizatsiya-vostochnoslavyanskogo-obshhestva-i-vneshnyaya-politika-drevney-rusi-v-ix-pervoy-treti-xiii-veka-r431/>

²⁷ Державин Н. С. Указ. соч. С. 231.

²⁸ Лаврентьевская летопись. Стб. 54.

Моравії, звідки ці перші книги потрапили до болгар, а вже від них – до східних слов'ян²⁹.

Навернення до християнства, на нашу думку, було явищем абсолютно неминучим і певною мірою природним для Русі, оскільки її землі межували з низкою потужних християнських держав на півдні й південному заході; сюди, безперечно, доходили і культурні імпульси католицького Заходу. Однак вирішальну роль у поширенні християнства на Русь відіграли дві держави – Східна Римська імперія та Болгарське царство.

Після смерті Методія у Великоморавській державі почали гоніння за його учнями й прихильниками. Поступово центр слов'янської культури змістився на південь, до Болгарії, із якою руси згодом налагодили співробітництво зокрема у культурній площині. Як влучно зазначав Г. Г. Літаврін, Русь отримала християнську віру і поряд із нею слов'янську писемність від Східної Римської імперії, причому віру – безпосередньо від Імперії, а писемність – в основному за посередництва болгар, які ознайомилися із нею завдяки активній діяльності учнів свв. Кирила і Методія³⁰. До часу запровадження християнства князем Володимиром при його дворі та перших храмах уже існували всі потрібні книги для літургій та інші твори болгарської писемності Х ст., написані зрозумілою староболгарською мовою, котра з часом стала офіційною мовою історіописання на Русі.

Болгарські просвітителі початково перекладали слов'янською мовою з грецької не тільки літургійні книги для богослужінь, а й багато загальних наукових праць переважно. У *«Повісті временних літ»* уміщене повідомлення про відкриття князем Володимиром Святославовичем шкіл, де мали навчатися діти бояр: «пославъ нача поимати оу нарочитое чади . дѣти и даети нача на оученье книжное»³¹. П. С. Сохань припускає, що в цих школах могли викладати саме болгарські інтелектуали³².

Цікавим у цьому контексті, безперечно, є і кирило-методіївське питання, позаяк Кирило та Методій ніколи не вели своєї місіонерської діяльності ані на болгарських теренах, ані тим більше на руських землях. Цією справою займалися їхні послідовники. Проте вони посідають особливе місце не тільки у середньовічній болгарській культурній традиції, але й у середньовічній руській культурі. Більше того, навіть у ранньомодерній українській традиції вони «сприймалися як власні національні просвітителі»³³.

У цьому контексті зовсім не дивним є те, що плеяда болгарських і українських дослідників надавали діяльності св. Кирила і Методія великої уваги, бо створення ними слов'янської азбуки, яку згодом удосконалили їхні учні, мало значний вплив на культурне і загальноісторичне єднання слов'ян загалом і на християнізацію Першого Болгарського царства і Русі зокрема.

У цілому, процес становлення політичних, економічних і культурних зв'язків між Руссю і Болгарським царством був тривалим, складним, але мав безперервний характер. Географічна близькість, схожість суспільно-історичного поступу, етнічна спільність, постійні торговельні зносини сприяли взаємодії обох народів.

Перше Болгарське царство у період свого розквіту, що припав на Х ст., стало прикладом наслідування для молодої руської держави. Можемо впевнено стверджувати про активне міждержавне співробітництво Болгарії і Русі за Олега, княжого

²⁹ Державин Н. С. Указ. соч. С. 231–232.

³⁰ Літаврін Г. Г. Указ. соч. С. 302.

³¹ Лаврентьевская летопись. Стб. 118–119.

³² Сохань П. С. Назв. праця. С. 544.

³³ Гордієнко Д. С. Українсько-болгарські відносини доби середньовіччя в дослідженні Павла Соханя // Славістична збірка. 2016. № 2. С. 11.

подружжя Ігоря та Ольги, яка, імовірно, могла бути болгаркою за походженням. Дунайські походи князя Святослава 968–971 рр., на нашу думку, могли мати глибинніші причини, аніж проста домовленість зі східноримським імператором, тим паче, якщо розглядати їх у контексті можливого болгарського походження Святославової матері: у такому разі князь міг плекати спадкові претензії на Дунайський регіон.

Запровадження християнської віри на Русі сприяло розширенню і зміцненню політичних та культурних зв'язків між державами, позаяк болгарські еліти відіграли значну роль у поширенні християнських догм і книжності на руських землях. Хоча культура Русі розвивалася самобутнім шляхом, проте весь час відчувала й сприятливі болгарські впливи.

The article analyzes the process of formation and development of Rus'ian-Bulgarian relations in the 10th century. Contacts between the two nations were intensifying and entering the interstate level. The Danube region became an object of interest for Rus'ian princes. The role of the Bulgarian elites on cultural processes in Rus', in particular on the Baptism of 988, was studied.

Key words: Rus', First Bulgarian Empire, Eastern Roman Empire, Princess Olga, Svyatoslav Ihorovych, Baptism of Rus'.

УДК [930+94](450) «1184–1307»

Оксана Воловодюк (Івано-Франківськ, Україна)

СУТНІСТЬ ТА ХАРАКТЕР ВЧЕННЯ ФРА ДОЛЬЧИНО. ОБРАЗ ДОЛЬЧИНІАН В ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті висвітлено особливості вчення Фра Дольчино та його витоки. Особлива увага в історіографії приділяється дискусії навколо природи та причин повстання дольчиніан, а також окремим, пов'язаним із ними міфам та стереотипам. Часто ці викривлення зумовлювалися ідеологічною заангажованістю авторів та досі присутні в науковому дискурсі.

Ключові слова: ересь, інквізиція, Італія, фра Дольчино, апостоліки, Герардо Сегареллі, Йоахим Флорський, хіліазм (мілленаризм), Апокаліпсис, історіографія.

Поширення еретичних ідей у Середні віки загрожувало церковній ієрархії, тож Церква докладала чимало зусиль задля викорінення їх, спричиняючи гострі конфлікти. У певний момент еретичні рухи стали настільки поширеними, що окремі дослідники для XII–XIII ст. запровадили термін «епоха ересей»¹. Однією з найяскравіших постатей в історії середньовічних еретичних рухів є фра Дольчино, який після спалення Герардо Сегареллі став лідером апостоліків. Він не тільки проповідував ідеали апостольської бідності, але й створив довершене хіліастичне вчення та провадив збройну боротьбу проти Католицької церкви. Особистість Дольчино швидко стала об'єктом міфотворчості та великого зацікавлення сучасників і наступних поколінь (варто згадати хоча б той факт, що Дольчино знайшлося місце навіть у «Божественній комедії» Данте Аліґ'єрі). У добу Відродження для патріотично налаштованих жителів Італії Дольчино став свого роду національним героєм. У новітні часи історики-соціалісти і марксистичні почали розглядати рух Дольчино як

¹ История Италии : в 3 т. / отв. ред. С. Д. Сказкин. Москва : Наука, 1970. Т. 1. С. 347; Самаркин В. В. Современная итальянская историография о восстании Дольчино // Вопросы истории. 1971. № 12. С. 84.

перше селянсько-плебейське повстання, а його провідника – як борця за соціальну справедливість². Останнє спричинило однобоке висвітлення ересі апостоліків у марксистській історіографії як явища суто економічного та соціального характеру, майже позбавленого релігійного змісту. Зважаючи на це, актуальність статті полягає в потребі всебічної характеристики особистості та вчення фра Дольчино, чого природно не вистачало у радянській літературі, здебільшого доступній українським студентам-історикам. Метою статті є широка характеристика вчення, його витоків, характеру, а також історіографії проблеми задля формування цілісного уявлення про особу Дольчино та його епоху.

Тема статті має чималу історіографію, що охоплює праці італійських істориків А. Лабріолі³, Дж. Міколі⁴, Е. Дюпре-Тезейдера⁵, німецьких Б. Тьопфера⁶, А. Гаусрата⁷, радянських вчених С. Сказкіна⁸, В. Самаркіна⁹, а також чи не найновіші роботи західних дослідників Г. Мерло¹⁰, Р. Оріолі¹¹, Дж. Пірса¹² та ін.

Для розуміння ересі апостольських братів потрібно ознайомитися з ідеями родоначальника середньовічного хіліазму – Йоахима Флорського. Хіліазм або мілленаризм – це вчення про Тисячолітнє Царство Ісуса Христа на Землі. Головним джерелом хіліазму є 20-та глава *Одкровення* Іоанна Богослова: йдеться про тисячолітній період правління Христа разом із воскреслими мучениками, після якого сили зла знову повстануть і після їхнього знищення наступить Страшний Суд. Учення зародилося в період раннього християнства, але швидко втратило популярність. Блаженний Августин запропонував тлумачення Тисячолітнього Царства як такого, що наступило після втілення Христа і триває досі. Таке трактування згодом стало загальноприйнятим¹³. Ідеї хіліазму відродилися вже у Середні віки і їхнім найяскравішим і найвпливовішим представником став цистерціанець Йоахим Флорський. Причини виникнення його вчення вбачають у складній ідеологічній і соціально-економічній ситуації в Південній Італії, зумовленій нормандським завоюванням, що призвело до поневолення населення¹⁴.

У Йоахимовому вченні історія – це розвиток Божественного Одкровення. Кожна форма одкровення формує відповідний *status mundi*. Історії людства ділиться

² Самаркин В. В. Указ. соч. С. 81–82.

³ Labriola A. Socialism and Philosophy. URL : <https://www.marxists.org/archive/labriola/works/al05.htm>

⁴ Miccoli G. Note sulla fortuna di Fra Dolcino // *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*. 1956. Vol. 25 P. 245–259.

⁵ Dupre Theseider E. Fra Dolcino: Storia e Mito // *Bollettino della Societa di Studi Valdesi*. 1958. № 104.

⁶ Topfer B. Das Kommende Reich des Friedens: Zur Entwicklung chiliastischer Zukunftshoffnungen im Hochmittelalte. Berlin : Akademie Verlag, 1964.

⁷ Гаусрат А. Средневековые реформаторы: Арнольдисты. Вальденцы. Франциск Ассизский. Сегарелли. Дольчино. Москва : Либроком, 2012.

⁸ Сказкин С. Д. Исторические условия восстания Дольчино // Сказкин С. Д. Из истории социально-политической и духовной жизни Западной Европы в средние века. Москва : Наука, 1981; Его же. Первое послание Дольчино // Из истории социально-политических идей. Москва : АН СССР, 1955. С. 122–129.

⁹ Самаркин В. В. Указ. соч. С. 81–94.

¹⁰ Merlo G. G. Eretici ed eresie medievali. Bologna : Il Mulino, 1989.

¹¹ Orioli R. Venit Perfidus Heresiarcha: Il Movimento Apostolico-Dolciniano dal 1260 al 1307. Rome : Istituto Storico, 1988.

¹² Pierce J. V. Apostolic Poverty : Gerard Segarelli, Fra Dolcino, and the Legitimization of Deviance amongst the Order of Apostles, 1260–1307. PhD thesis, 2004.

¹³ Очерки по истории римско-католической церкви : Курс лекций, прочитанный для студентов 3-го курса Московской духовной академии / протоиерей В. Рожков. Москва : Христианская литература, 1994. Ч. 1. С. 168–170.

¹⁴ Стам С. М. Учение Иоахима Калабрийского // Вопросы истории религии и атеизма. 1959. Вып. 7. С. 328–335.

на три ери: 1. Отця (від Авраама до Христа); 2. Сина (від Ісуса Христа до 1260 р.); 3. Святого Духа (після 1260 р.). Перша ера має плотський характер, вона характеризується прагненням до матеріального та пануванням закону. Людство в цей час не було готове сприйняти істину, ним керував страх. *Status mundi*, що наступає після Христа, більш досконалий: люди починають жити і «за духом», прагнення земних володінь уже не є домінантним. «Закон» пом'якшується і люди можуть бути навчені цього закону. Проте істина досі овіяна таємницею, для її пізнання потрібні «фігури» – таїнства. Досконале знання істини і повна свобода духу наступить в епоху Святого Духа¹⁵. Приходу цієї ери передуватиме смута часів Антихриста, яка матиме місце всередині самої Католицької церкви¹⁶. Дольчино під впливом ідей Йоахима Флорського створив свою концепцію про чотири періоди історії¹⁷, про що буде йтиметься нижче.

Орден Апостолів, який 1300 р. очолив Дольчино, бере початок з проповіді Герардо Сегареллі з Парми. Хроніст Салімбене оповідає, що 1248 р. якийсь юнак на ім'я і Герардіно Сегареллі, якого хроніст називає «неосвіченим» та «дурним», прийшов у францисканський монастир просити прийняти його до ордену. Провівши багато часу в храмі, Сегареллі став намагатися своїм зовнішнім виглядом наслідувати апостолів. Він та всі його прихильники були для хроніста негідними людьми. За словами Салімбене, Сегареллі роздав своє майно не бідним і калікам, а різним шахраям та волоцюгам. Він ходив по Пармі, ні з ким не вітався і не розмовляв, лише закликав покаятися словами «*Penitentia agite!*», спотвореною формою «*poenitentiam agite!*»¹⁸.

Із часом навколо мандрівного проповідника стали збиратися слухачі, жертвували апостолікам більше, ніж францисканцям чи домініканцям¹⁹. Бернард Гі, інквізитор Тулузи, описував погляди апостоліків: вони виступали проти влади Римської церкви, проти прелатів, кліру, монахів, чернечих орденів; намагалися у всьому наслідувати життя апостолів, проповідувати за їхнім прикладом покаєння; відмовлялися підкорятися будь-кому, окрім Бога²⁰. Мала місце спроба отримати офіційне визнання ордену Церквою поруч із іншими чернечими орденами. Курія надала апостольським братам цистеріанського абата з Фонтанавіва в ролі куратора, однак той не збирався засновувати окремі монастирі й заборонив братам засновувати общини і збиратись в певних домах²¹. Якийсь час послідовники Сегареллі не зазнавали жодних значних переслідувань. Частково причиною цього може слугувати більше зацікавлення папського престолу протистоянням гвельфів і гібелінів.²² На Ліонському соборі 1274 р. було накладено заборону на всі незатверджені жєбрущі ордени, що означало заборону діяльності апостольських братів²³. Кілька разів Сегареллі потрапляв до рук інквізиції, але його свідчення були достатньо ортодоксаль-

¹⁵ Его же. Указ. соч. С. 336–338; Каменских А. А. *Liber Figurarum* как источник по иоахимитской эсхатологии // Эсхатос: Философия истории в предчувствии конца истории. Одесса, 2011. Кн. 1. URL : https://www.academia.edu/866390/_Liber_Figurarum_as_a_source_of_Joachimitic_eschatology_In_Russia_n

¹⁶ Стам С. М. Указ. соч. С. 340; Каменских А. А. Указ соч. URL : https://www.academia.edu/866390/_Liber_Figurarum_as_a_source_of_Joachimitic_eschatology_In_Russian_

¹⁷ Сказкин С. Д. Первое послание... С. 126.

¹⁸ Салімбене де Адам. Хроника / пер. с лат. И. С. Култышевой, С. С. Прокоповича, В. Д. Савуковой, М. А. Таривердиевой. Москва : РОССПЭН, 2004. С. 278–279.

¹⁹ Там же. С. 281.

²⁰ Бернардо Гви. О секте тех, которые называют себя принадлежащими к ордену апостолов // Самаркин В. В. Восстание Дольчино. Учебно-методическое пособие. Москва : Изд-во МГУ, 1971. С. 49–50.

²¹ Гаусрат А. Указ. соч. С. 244–245.

²² Gallenga A. C. N. *A Historical Memoir of Fra Dolcino and His Times*. London : Longman, Green & Longman, 1853. P. 97.

²³ *Ibidem*. P. 104.

ними для того, щоб його знову відпускали на волю²⁴. Однак згодом інквізиція розробила нову методику допиту, в результаті чого Сегареллі засудили до довічного ув'язнення, а 1300 р. він був спалений на вогнищі²⁵.

Після усунення фра Герардо секту апостоліків очолив його учень Дольчино. Бернард Гі називав його незаконним сином священника з Новарри²⁶. Цей же автор наводив два послання Дольчино, зміст яких вказував на те, що в останнього була якась богословська освіта, і він був добре знайомий з *Вульгатою*²⁷. Дольчино позиціонував себе як пророка, склав кілька послань, у яких виклав зміст своїх пророцтв та вчення загалом. Усього їх було три, зміст двох перших виклав Бернард Гі. Перше послання з'явилося у серпні 1300 р., незадовго після спалення Сегареллі. За словами Дольчино, його община вибрана Богом для спасіння душ, а йому послано одкровення про майбутнє світу. Община не має нікому підкорятися. Ворогами апостоліків і, відповідно, слугами Диявола, проголошено біле духовенство, могутніх світських осіб, монахів, які переслідували Дольчино та його послідовників. Через жорстокі переслідування він зі своїми учнями переховуватиметься, допоки всі його вороги не будуть знищені. Тільки після цього апостольські брати зможуть вільно проповідувати²⁸.

Центральною концепцією у вченні Дольчино були чотири статуси святості. Першому статусові відповідає епоха Старого Заповіту, коли панував шлюб, завдяки якому людський рід продовжувався. Наприкінці цієї епохи люди відхилилися від праведного життя. Прихід Ісуса ознаменував початок Другого статусу. Він та його учні показували приклади праведного та смиренного життя. Цнотливість стала вважатися кращою, ніж шлюб, а бідності надавалася перевага перед володінням майном. Ця епоха завершилася часом папи Сільвестра та імператора Костянтина. У Третньому статусі язичники почали навертатися у християнство, а Церква накопичувала багатства та ставала все впливовішою. Проте на початку цієї епохи для Церкви було кращим панувати над народом задля поширення християнської віри. Коли ж любов до Господа і ближнього ослабилася, найкращим став спосіб життя блаженного Бенедикта, пізніше такими були статuti св. Франциска і св. Домініка. За часів Дольчино клірики і монахи зовсім відійшли від ідеалів любові до Бога, тому в цей період варто наслідувати апостольський спосіб життя, започаткований Герардо із Парми, з якого почався четвертий статус²⁹.

Своїм ворогам Дольчино пророкував суд, який мав відбутися 1303 р., в результаті якого від «Божого меча», «піднятого імператором і королями» мав померти папа Боніфатій VIII. Богообраним імператором ватажок апостоліків вважав «обітованим всіма пророками королем», молодого енергійного монарха сина арагонського короля Педро Фрідріха³⁰. Саме Фрідріх відновить імперію, покладе край міжцарів'ю і утвердить 10 королів³¹. Папа Боніфатій мав загинути за наказом нового імператора. Новий папа буде вибраний не кардиналами, а Богом. Тоді під владою святого папи та імператора аж до кінця усі, хто жили в апостольській чистоті (і монахи та клірики, які з ним об'єднуються) житимуть у мирі світу³².

Час написання першого послання відзначався гострою політичною боротьбою, в якій брали участь Папський престол та європейські монархи. Фрідріх, син

²⁴ Гаусрат А. Указ. соч. С. 271.

²⁵ Там же. С. 271–272.

²⁶ Бернардо Гви. Указ. соч. С. 52.

²⁷ Гаусрат А. Указ. соч. С. 275.

²⁸ Бернардо Гви. Указ. соч. С. 52–53.

²⁹ Там же. С. 53–55.

³⁰ Там же. С. 55.

³¹ Гаусрат А. Указ. соч. С. 286–287; Бернардо Гви. Указ. соч. С. 55–56.

³² Бернардо Гви. Указ. соч. С. 56.

Педро Арагонського, змагався із папою Боніфацієм VIII та його ставлениками за Сицилію³³. Відкрито протистояв папі володар Франції Філіп IV Красивий, який відмовився платити папі десятину на організацію чергового хрестового походу. Згодом французькому королю вдалося ув'язнити Боніфація³⁴. Однак, за судженнями Дольчино, судити папу мав саме імператор Фрідріх³⁵.

Після смерті Боніфація VIII папою став Бенедикт IX, який до того був інквізитором і мало чим відрізнявся від свого попередника. Перше пророцтво не збулося, тож 1303 р. з'явилося друге послання, яке передбачало остаточний розгром Церкви та всіх кліриків 1305 р.³⁶ Текст змісту третього послання, створеного під час перебування Дольчино з його прихильниками в Кампертоньо (1304–1305), до нас не дійшов. Кілька років точилася запекла боротьба між дольчиніанами та Церквою. Автори, які описували ці події, відзначали значну жорстокість еретиків, а також їхню відданість своєму вченню.

Із викладеного вище можна помітити різку зміну в ідеології апостоліків після того, як орден очолив Дольчино. Новий лідер приписував собі дар пророка, описував конкретні події, які мали статися у найближчому майбутньому і призвести до кінця світу. Ясно прослідковувалася думка про необхідність повністю знищити Церкву, яка вже не виконувала своїх обов'язків порятунку душ, а навернення до апостольського способу життя розглядалося як питання негайного спасіння перед Судним Днем. Мета боротьби дольчиніан була додатково конкретизована зв'язком із тогочасною політикою: знищити папський престол мав саме Фрідріх III³⁷.

Найбільш знаковим періодом історіографії руху апостоліків можна вважати розквіт марксистської історіографії. Історики-марксистки змальовували Дольчино як вождя одного з перших селянсько-плебейських повстань. Так, А. Лабріола писав, що під прикриттям релігійних гасел, зокрема ідеалів аскетизму, рух втілював економічні негаразди низів тогочасного італійського суспільства, перетворюючись на соціальну революцію³⁸. Варто зазначити, що автор здебільшого звертав увагу на останні етапи руху апостоліків, опускаючи етап, коли рух не був настільки радикальним і мирно співіснував із Церквою³⁹. Схожої думки стосовно повстання дотримувався відомий радянський медієвіст С. Сказкін. Він вважав секту апостольських братів однією з перших селянсько-плебейських ересей, синтезом найрадикальніших еретичних ідей і селянського повстання⁴⁰. На його думку, бюргерські ересі з часом почали згасати у зв'язку із перетворенням значної частини міського населення на панівну верхівку. Тоді на арену історії вийшли народні ересі, що виникли під впливом різких змін у суспільстві. Серед таких були руйнування кріпосницького ладу внаслідок поширення товарно-грошових відносин, звільнення селян, як писав дослідник, від феодалних повинностей, що призводило до обезземелення значної частини селян⁴¹. Усе, що відбулося після 1304 р., історик класифікував як «революцію». Як і А. Лабріола, він не звертав достатньої уваги на більш мирний період історії апостольських братів. До

³³ Гаусрат А. Указ. соч. С. 281–283.

³⁴ Там же. С. 288–290.

³⁵ Там же. С. 291.

³⁶ Бернардо Гви. Указ. соч. С. 57–58.

³⁷ Pierce J. B. Op. cit. P. 124–125; Gallenga A. C. N. Op. cit. P. 211–213; Merlo G. G. Op. cit. P. 121–122.

³⁸ Labriola A. Op. cit. URL : <https://www.marxists.org/archive/labriola/works/al05.htm>

³⁹ Pierce J. B. Op. cit. P. 40–42.

⁴⁰ Сказкин С. Д. Первое послание Дольчино... С. 128–129; Его же. Исторические условия восстания... С. 249–263; История Италии. С. 347–360.

⁴¹ История Италии... С. 348; Сказкин С. Д. Исторические условия восстания... С. 251–259.

того ж, на думку Дж. Б. Пірса, радянський дослідник недооцінював значні апокаліптичні моменти у вченні Дольчино та обмежував його лише соціальною рівністю⁴².

Західні історики середини ХХ ст. (зокрема Дж. Мікколі та Е. Дюпре-Тезейдер) нерідко відкрито заявляли про намір спростувати марксистську інтерпретацію повстання Дольчино. В роботах європейських фахівців спільною рисою є акцентування на ролі суто релігійних чинників, у той час як марксистські історики вважали вирішальними саме соціально-економічні фактори. Е. Дюпре-Тезейдер, ознайомившись із тезами С. Сказкіна, оприлюдненими на Х Міжнародному конгресі історичних наук 1955 р., не погодився із радянським колегою, вважаючи головним у вченні Дольчино щире бажання вести праведне життя. Факт збройного повстання для нього був другорядним⁴³. Проте і західноєвропейські дослідники не заперечували ролі соціальних чинників. Так, Е. Дюпре-Тезейдер погоджувався з тим, що ересі поширювалися найкраще в середовищі суспільних низів, а Р. Морген і Л. Сальватореллі говорили про участь численних неосвічених осіб у єретичних рухах ХІ–ХV ст.⁴⁴

Найбільш поміркованим серед марксистів є Б. Тьопфер. Він ще не називав апостоликів селянсько-плебейською ерессю, а натомість вважав їх важливим етапом у переході від середньовічних ересей типу вальденсів до ересі чеських таборитів⁴⁵. Він звертав увагу на те, що самі апостолики навіть за часів Дольчино поклали знищення Церкви на світську особу, Фрідріха Сицилійського, а саме повстання Дольчино вибухнуло у зв'язку з поширенням апокаліптичних ідей⁴⁶.

Для кращого розуміння умов виникнення ересі апостоликів необхідно ближче ознайомитися з економічною ситуацією в регіоні. Як і в інших регіонах Північної Італії, міські комуни значно посилилися, звільнилися від влади феодалів, у них активно розвивалися ремесло і торгівля, а верхівка міського населення очолила міську владу. У передгір'ях та горах Північного П'ємонту відбулося розшарування селянства. Цей регіон характеризувався постійним суперництвом міст-сеньйорів, що дозволяло сільським комунам зберегти значну самостійність. Вальсезія, безсумнівно, була такою комуною. До кінця ХІІІ ст. місцеві графи Бьяндаате втратили владу і передали комунам свої права на долину. Тоді ж мали місце численні міжусобиці, що супроводжувалися спробами Бьяндаате повернути владу. Очевидно, влада нових сеньйорів була нестерпною для місцевих селян, що призводило до відкритих виступів 1217, 1259–1260, 1275 рр. Було прийнято окремі статuti, що гарантували сільським комунам їхні права, однак вони неодноразово порушувалися⁴⁷.

Отже, існувала певна економічна та соціальна ситуація, сприятлива для зародження нового єретичного вчення. Однак західні історики зазначають, що ніде не звучали соціальні гасла. Вступаючи в секту, людина залишала своє господарство, професійну діяльність і, відповідно, покидала звичне соціальне середовище. Марксистки як контраргумент висували твердження Ф. Енгельса і В. Леніна про те, що сектантські теорії не обов'язково мали містити в собі відкриті соціальні вимоги; вони виникали вже на пізнішому етапі селянсько-плебейської ересі⁴⁸. Селянсько-плебейську природу руху вони намагалися прослідкувати в інших рисах вчення.

⁴² Pierce J. B. *Op. cit.* P. 42–43.

⁴³ Dupre Theseider E. *Op. cit.*; Самаркин В. В. Указ. соч. С. 84–85; Capitani O. Da Volpe a Morghen: riflessioni eresiologiche a proposito del centenario della nascita di Eugenio Dupré Theseider // *Studi medievali*. Spoleto, 1999. № 40 (2). P. 305–321. URL : <http://www.rmoa.unina.it/id/eprint/323>

⁴⁴ Самаркин В. В. Указ. соч. С. 84–85.

⁴⁵ Topfer V. *Op. cit.* P. 295–305; Люблинская А. Д. Медиевисты ГДР о городских восстаниях. XIV века // *Средние века*. 1963. Вып. 24. С. 285.

⁴⁶ Topfer V. *Op. cit.* P. 295–305, 308; Pierce J. B. *Op. cit.* P. 44–46.

⁴⁷ *История Италии...* С. 353–354.

⁴⁸ Самаркин В. В. Указ. соч. С. 85.

Однією з таких є той факт, що Дольчино перейшов до рішучих дій, відкрито проповідував ідеї справедливості, свободи та рівності, намагався змінити наявні стосунки власності, що переросло у боротьбу з усім тогочасним устроєм⁴⁹.

Найсильнішим аргументом на користь тези про селянсько-плебейський зміст ересі Дольчино є факт ведення активної збройної боротьби з відкритими закликати до насильства щодо всіх, хто підкоряється римській церкві. Це, за словами К. Маркса, є «прямим вираженням потреб селян і плебеїв»⁵⁰. Е. Дюпре-Тезейдер заперечив думку про те, що збройне повстання від початку було частиною програми апостоліків. До радикальних форм боротьби їх підштовхнули екстремістські кола, з якими ватажок апостоліків не міг упоратися. Саме через безвихідь (зокрема потребу прогнати табір, що зростав за рахунок місцевих, які приєднувалися до повстанців) він був змушений дозволити різноманітне насилля.

Певний час Дольчино намагався уникати переслідувачів, переходячи зі своїми послідовниками на інше місце⁵¹. Варто додати, що в доктрині апостоліків є окремі положення, які свідчать про відсутність намірів використовувати насилля у боротьбі: ідеалом життя для них були учні Христа та перші християни, а богообраний папа не мав вести війн та переслідувати когось⁵². Б. Тьопфер вважає, що першими візьмуть на себе обов'язок власноруч збройно боротися проти церковної ієрархії таборити в XV ст. Дольчиніани ж поклали цей обов'язок на Фрідріха Сицилійського, а самі мали лише проповідувати. Стосовно слів Дольчино про свободу вбивати і катувати противників, Б. Тьопфер зазначав, що про це згадано лише в *Historia fratris Dulchini* і супроводжується поясненням, що такі заходи необхідні для самозахисту⁵³.

Соціальний склад послідовників Дольчино був неоднорідним. Розслідування хвилювань у Феррарі 1299 р. показало, що близько третини тих, хто потрапив під слідство, належала до міської знаті, інша третина – до посполанів. Серед апостоліків були грамотні люди, які знали латину й брали участь у дискусіях. До еретиків приєднувалися люди з інших регіонів Північної і Центральної Італії, які, очевидно, були зацікавлені саме в доктрині Дольчино, а не в боротьбі із місцевими феодалами. Історики-марксистки не заперечували провідної ролі бюргерства в еретичних рухах XIII ст., однак наголошували на тому, що інквізиція найактивніше діяла саме в містах і найбільше її цікавили впливові та заможні люди. Селянська ересь не була настільки організованою і масштабною, але водночас залишалася законспірованою. Доказом поширення ересі серед нижчих верств ці дослідники вважають письмові свідчення деяких середньовічних авторів (Салімбене, Дж. Віллані)⁵⁴.

Для повного розкриття теми важливо з'ясувати соціальне походження лідерів апостоліків. Салімбене описував Сегареллі як неосвічену людину низького походження⁵⁵, а Бернард Гі називав Дольчино незаконним сином священника. На довгий час ці твердження міцно увійшли до історичної літератури, підкріплюючи тезу про селянсько-плебейську природу ересі. Однак у другій половині минулого століття Р. Оріолі дослідив фразу «*Dulcinus, filius presbyteri Iulii*», виявивши, що окреслення *Presbyteri* – це старе родове ім'я впливової родини з регіону поблизу Верчеллі.

⁴⁹ История Италии... С. 350–351, 358.

⁵⁰ Самаркин В. В. Указ. соч. С. 89, 91–92.

⁵¹ Dupre Theseider E. Op. cit. P. 18, 24–25.

⁵² Merlo G. G. Op. cit. P. 123.

⁵³ Люблинская А. Д. Указ. соч. С. 265–267.

⁵⁴ Merlo G. G. Op. cit. P. 124–125; Самаркин В. В. Указ. соч. С. 86–87.

⁵⁵ Салимбене де Адам. Указ. соч. С. 278.

Відкриття Оріолі кардинально змінило італійські студії про орден апостолів і Дольчино⁵⁶.

Цікавим аспектом повстання Дольчино є його політична доктрина. А. Гаусрат відзначав: якщо прибрати з пророцтв ересіарха все фантастичне, стане зрозуміло, що Дольчино – гібелін. Апостолики за час його головування покладали надії на Фрідріха Сицилійського так само, як інші гібеліни. Також у єпархіях Новара і Верчеллі Дольчино підтримували деякі знатні люди, які належали саме до цієї партії⁵⁷. Б. Тьофнер писав, що Дольчино міг мати зв'язки з графами Бьяндаате (які належали до гібелінів). У статуті Ліги, яка здійснювали хрестові походи проти дольчиніан, останніх названо «людьми графів». Апостолики могли мати певні стосунки з Вісконті: у 1317–1318 рр. папа Іоанн XXII звинуватив Матео й Галеаццо Вісконті у ересі. Матео пред'явили те, що він, начебто, зустрічався з ересіархом в Мартиненго (опорний пункт гібелінів) і вважав себе його другом. Навесні 1305 р. апостольські брати вели досить активні дії в цій місцевості. Тож зустріч Дольчино й Вісконті могла відбутися⁵⁸.

Отже, вчення Дольчино є одним із найяскравіших з усіх середньовічних ересей, однак часто воно як і особа ересіарха зазнавали хибних історіографічних оцінок. Це було зумовлено як нестачею джерел, які до того ж належали перу противників Дольчино, так і ідеологічною заангажованістю дослідників. Останні часто намагалися вбачати у Дольчино провідника першого селянсько-плебейського повстання, ігноруючи релігійні аспекти його вчення. Зараз у розпорядженні дослідників кількість джерел зростає, що дозволяє створити об'єктивнішу картину повстання, зокрема дослідити соціальний склад послідовників руху апостоліків, серед яких більшість становили не селяни та міський плебс, а заможніші мешканці міст, у тому числі знать. Так само не варто забувати і про окремі політичні аспекти вчення Дольчино. Загалом на виникнення, ідеологію та діяльність апостоліків вплинуло багато факторів, тому важливо уникати однобокого висвітлення цього історичного процесу.

The peculiarities of fra Dolcino's doctrine and its origins are reflected in the article. The special attention is paid to the discussion in historiography on the nature and causes of the Dolcinian uprising. The article also covers particular myths and stereotypes about this heresy and uprising, that for various reasons can be found in scientific works. Often these distortions were predefined by the ideological commitment of the authors and are still present in modern literature.

Key words: heresy, inquisition, Italy, fra Dolcino, Apostolics, Gerard Segarelli, Joachim of Flora, chiliasm (Millennialism), Apocalypse, historiography

⁵⁶ Orioli R. Op. cit. P. 95–104.

⁵⁷ Гаусрат А. Указ. соч. С. 281, 283–284, 287.

⁵⁸ Люблинская А. Д. Указ. соч. С. 266.

УДК 94(4-11): 351.755.14 «14»

Василь Романюк (Івано-Франківськ, Україна)

ЗАНЕПАД ТИТУЛАТУРИ РУСЬКИХ ПРАВИТЕЛІВ ТА ЇЇ ВИКОРИСТАННЯ В ТИТУЛУВАННІ ІНОЗЕМНИХ ВОЛОДАРІВ XIV ст.

У статті висвітлюється генезис титулатурних традицій володарів Русі протягом XIV ст. Розкрито випадки використання їх правителями сусідніх держав, руськими удільними князями та хроністами в середньовічних джерелах.

Ключові слова: Русь, титул, XIV ст., Литовська держава.

Події монгольського лихоліття XIII–XIV ст. суттєво відобразилися на політичних практиках у межах володінь династії Рюриковичів. Руські землі, які не потрапили під контроль Орди, Угорщини та Польщі, були інкорпоровані Литовською державою на чолі з династією Гедиміновичів. Швидке розширення підвладної Литві території на початку XIV ст. було досягнуто головно шляхом династичних коаліцій та політичної співпраці, а не військового завоювання. Тому ступінь залежності руських правителів від литовських великих князів був різним.

Литовська держава фактично була союзом земель під керівництвом великого князя (литовською «*didysis kunigaikštis*»). Цей титул вважався одним з найбільших титулатурних запозичень литовських володарів від руських правителів. У латинських джерелах він згадувався в таких варіаціях: *magnus dux*, *supremus dux*, *grosser könig*.

Початок його використання володарями Литовської держави пов'язують з періодом правління родоначальника династії Гедиміновичів – Гедиміна-Прокопія. Як стверджує автор «*Роннебурзьких анналів*», 1323 р. він був «проголошений великим князем» у власному «*civitas regia*» («королівському місті»)¹.

Значна кількість документів того періоду також свідчить про застосування до Гедиміна канцеляристами Литви титулу «король». Зокрема, в листах до ганзейських міст², домініканців Саксонії³ та Ризької міської ради за 1322 р.⁴ Гедимін користується титулом «Божою милістю король литовців і русинів, принц і князь Семігалії» («*Gedeminne Dei gratia Letphanorum Ruthenorumque rex, princeps et dux Semigallie*»)⁵, який можна вважати продовження монархічної традиції, сформованої головно володарями Русі, бо постання королівства Польщі датується всього лише 1320 р. В інших джерелах його йменують «королем литвинів і русинів» («*Lethowinorum Ruthenorumque rex*»)⁶ або «литвинів і багатьох русинів» («*Letwinorum et multorum Ruthenorum*»)⁷.

¹ *Ronneburg Annals* // Strykowski M. *Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszyskiej Rusi*. Warsaw : Gustaw Leon Glücksberg, 1846. Repr. *ibid.*, 1985. Т. 1. S. 282–284. URL : <https://polona.pl/item/kronika-polska-litewska-zmodzka-i-wszyskiej-rusi-macieja-strykowskiego-t-1,MTg2MDkw/3/#info:metadata>.

² *Metraščiai ir kunigaikščių laišakai* / A. Jovaišas, D. Linčiuvienė and M. Vaicekauskas // *Senoji Lietuvos literatūra*. Vilnius : Pradai, 1996. 4 knyga. S. 102–108.

³ *Ibidem*. S. 100–102.

⁴ *Chartularium Lithuaniae res gestas magni ducis Gedeminne illustrans = Gedimino laišakai / Tekstus, vertimus bei komentarus parengė* S. C. Rowell. Vilnius : Leidykla Vaga, 2003. Vol. LVIII. № 15. S. 42.

⁵ *Ibidem*. № 16. S. 46.

⁶ *Ibidem*. № 60. S. 218.

⁷ Ісаєвич Я. До історії титулатури володарів у Східній Європі // *Княжа доба: історія і культура*. 2008. Вип. 2. С. 13.

У заповіті Гедиміна титул «великого князя» згадується при заповіданні його синові Явнугу: «А тих двох синів своїх посадив на великих князівствах: Явнуга на столицю свою на Вільні й на Велике князівство Литовське [...]»⁸. Надалі Явнуг разом з братами будуть титулуватися як «*Didysis Lietuvos kunigaikštis*» («великий князь литовський»).

Інший син Гедиміна на ім'я Любарт отримав у спадок титул «короля Русі», про що свідчить лист ромейського цесаря 1347 р., де той називає правителя з роду Гедиміновичів «королем Дмитром-Любартом». Але 1349 р. він втратив усі території, крім східної Волині що привело до становлення його радше «титулярним» правителем Русі ніж фактичним⁹.

Відомі кілька грамот та актів, виданих Любартом Гедиміновичем на Волині. За наказом короля Сигізмунда III 1629 р. один із них був доданий до «*Метрики Коронної*». Цей документ датований 8 грудня 1322 р., а відтак багатьма істориками пов'язується з приходом Любарта на волинські землі. І. Шараневич та А. Лонгінов вважають його фальсифікатом, на що вказує титул литовського володаря «луцький і володимирський князь». Таке титулування Любарт міг отримати тільки після смерті Юрія-Болеслава Тройденовича 1340 р. Л. Войтович вважає це лише помилкою у датуванні, яку легко могли зробити при зніманні копії документа¹⁰.

Від середини XIV ст. угорські монархи почали вважали галицькі землі окремим королівством, з'єднаним унією з їхньою державою. Від 1372 р. Людовік I надав управління «Руським королівством» сілезькому князеві Владиславу Опольському. Він поводився майже як суверенний володар: проводив власну політику, користувався наданими йому угорським правителем інсигніями, карбував монету і навіть йменувався титулом «господарь Руської землі, вічний дідич і самодержець»¹¹.

Водночас у тогочасній титулатурі правителів Польщі також не обійшлося без підкреслення їхнього права на руські землі. У низці джерел Казимир III наділений титулом «*rex Polonie et Russie*»: «*Kazimirus, Dei gratia rex Polonie et Russie, nec non Cracovie, Sandomirie, Siradie, Lancicie, Cuiavie, et Pomeranieque terrarum et ducatum dominus et heres*» (1356)¹²; «*Nos Kazimirus, Dei gracia rex Polonie et Russie, nec non Cracovie, Sandomirie, Syradie, Lancicie, Cuyavie, Mazovie, Dobrinie, Pomoranie ducatum et terrarum verus dominus et heres*» (1358)¹³.

⁸ Полное собрание русских летописей. Москва : Наука, 1980. Т. 35 : Летописи Белорусско-Литовские. С. 61, 97.

⁹ Політичні портрети Галицько-Волинської держави: навчальний посібник / упор. А. О. Карасевич, К. М. Левківський, В. В. Сокирська. Умань : ПП Жовтий О. О., 2011. С. 227.

¹⁰ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 110.

¹¹ Грамоти XIV ст. / упорядкування, вступна стаття, коментарі і словники-показчики М. М. Пешак. Київ : Наук. думка, 1974. С. 27.

¹² Zakrzewski I., Piekosiński F. Codex diplomaticus Majoris Poloniæ. Poznań : Sumptibus Bibliothecae Kornicensis, 1877. Т. III. № 1340. S. 50.

¹³ Ibidem. № 1369. S. 95.

В грамотах та актах за 1352¹⁴, 1354, 1356¹⁵, 1359¹⁶, 1360¹⁷, 1361¹⁸, 1365¹⁹, 1368²⁰ та 1370²¹ рр. Казимир III використовував у своєму титулі означення «[...] Russyeque verus dominus et heres» та «Russie [...] dominus et heres». У більшості грамот XIV ст. латинський термін «dominus» відповідає терміну «господарь» у староукраїнській мові.

Окрім польських та угорських правителів, на землі королівства Русі виявляли титулярні претензії глоговські князі. Доказом цього слугує їхнє листування з папою. Так, князь Генріх у датованому 24 червня 1324 р. до папи Іоанна XXII листі користувався титулом «князь Галичини, дідич Польського королівства, князь глоговський і познанський». Його брата Яна в іншому джерелі папа згадує як «князя Володимирії»²². Вони доказували своє право на спадщину Романовичів тим, що були правнучатими племінниками Ярослава, прозваного у «Слові у полку Ігоревім» Осмомислом.

В Литовсько-Руській державі до певного часу удільні князі («principes», «duces», «hercogen») та господарі отримували частковий суверенітет на закріплені за собою землі. Підконтрольні їм території становили фактично окремі державні утворення з певною мірою залежності від литовських володарів. Статус і титул князів до середини XIV ст. належав переважно представникам Рюриковичів та Гедиміновичів, тісно пов'язаних між собою матримоніальними зв'язками. І навіть попри дедалі більше послаблення удільних князівств, їхні володарі в актах, документах та грамотах зберігали колишню титулатуру.

Так, у першій половині XIV ст. князі знову почали з'являтися в Києві. Але згадки про них уривчасті та заплутані. Значно детальнішими вони стали, коли за підтримки литовських володарів київський стіл посів Володимир Ольгердович, який використовував титул «З Божої ласки князь Київський». Наприкінці XIV ст. Київське князівство було ліквідовано, а на місце управителя посаджений русинізований православний князь Іван Ольшанський (Jonas Algimantaitis Alšėniškis). У документах він використовував титули «dux Ywan de Gloschaw»²³ й «dux Yvanus Olgimuntis cum filiis suis videlicet Andrea et Semeone et ceteris»²⁴. В останній грамоті, яку йому приписують вчені, використовується латинізована староукраїнська мова: «knjaz Iwan Olkimontowicz»²⁵.

¹⁴ Ibidem. № 1310. S. 18.

¹⁵ Codex diplomaticus Poloniae / L. Ryszczewski, A. Muczkowski, A. Z. Helcel, J. Bartoszewicz, M. J. Boniecki, M. Bobowski. Varsaviae : Typis Stanisłai Strąbski, 1852 T. 2. P. 2. № 507. S. 720. URL : <https://crispa.uw.edu.pl/object/files/416522/display/JPEG>.

¹⁶ Piekosiński F. Kodeks dyplomatyczny Małopolski. Kraków : Akad. Umiejętności, 1887. T. 3 : 1333–1386. № 729. S. 126.

¹⁷ Ibidem. № 739, 740. S. 140–141.

¹⁸ Zakrzewski I., Piekosiński F. Op. cit. № 1450. S. 179.

¹⁹ Ibidem. № 1549. S. 271.

²⁰ Ibidem. № 1594. S. 311.

²¹ Ibidem. № 1642. S. 358.

²² Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 1996. С. 99.

²³ Codex diplomaticus Lithuaniae (1253–1433) / ed. E. Raczynski. Oxford : Oxford University, 1845. S. 256. URL : <https://rcin.org.pl/dlibra/show-content/publication/edition/11566?id=11566>.

²⁴ Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae 1376–1430. Cracoviae : Acad. Literarum, 1882. № 184. S. 73 URL : <https://polona.pl/item/codex-epistolaris-vitoldi-magni-ducis-lithuaniae-1376-1430,NzIzMzkw/98/#info:metadata>.

²⁵ Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / ed. S. Kutrzeba, W. Semkowicz. Kraków : PAU, 1932. № 41. S. 42. URL : <https://pbc.biaman.pl/dlibra/publication/1419/edition/1545/content>.

Значне місце в титулатурній традиції на руських землях XIV ст. посідають володарі подільських земель. До 1363 р. вони перебували під ординським протекторатом. Але згадки західними джерелами в їхній титулатурі терміну «*princes*» вказують на певний суверенітет. Так, подільського князя, який брав участь у битві на Синіх Водах, у документах угорського короля Людовика I нотують «татарський князь Деметрій» («*Demetrius princeps Tartarorum*»)²⁶.

Створене родом Коріятовичів у другій половині XIV ст. Подільське князівство змогло вийти зі сфери впливу Орди й здобути майже незалежний статус у складі володінь Гедиміновичів. Вдалося це значною мірою через вмиле маневрування керівної верхівки князівства між Литвою, Угорщиною, Польщею та Ордою. Їхнє правління на подільських землях припадає на 40–90-ті рр. XIV ст. Рід Коріятовичів є відгалуженням династії Гедиміновичів, а його засновник Михайло-Коріят Гедимінович – син великого литовського князя Гедиміна й брат великого литовського князя Ольгерда. Його володіння знаходилися в Новгородському (Новгород-Литовському) князівстві. Сини Михайла-Коріята після смерті батька були позбавлені Ольгердом і Кейстутом спадщини, а тому заснували Подільське князівство, яке проіснувало до 1394 р.

Про статус цього князівства вказує титул Олександра Коріятовича в грамоті, виданій Смотрицькому монастирю 17 березня 1375 р.: «Во йма. оця й сна. и стго дха. аминь. Мы. кна(з) литовскійи. кна(з) олежандро. корьятовичь. бѣю млтью. князь. и гдрь подольской. земли»²⁷.

Значно відрізняється власне титулування Костянтина і Бориса Коріятовичів в листі до римського понтифіка Урбана VI із проханням про заснування єпископства на підвладних їм землях. Тут не так важливий текст документа, як титулатура князів – «*nobilium virorum C[onstantinus] et B[oris] ducum Podolie*» («шляхетні володарі Костянтин і Борис князі Поділля»)²⁸. В. Михайловський припускає, що з урахуванням, кому адресувався лист, то ймовірно, традиція складання його формуляра могла бути зовсім іншою²⁹.

Важливим фактором розуміння статусу князівського роду Коріятовичів є змога карбування власних монет, з яких нам відомі одиниці за правління Федора та Костянтина Коріятовичів. На монеті Костянтина, яку також називають подільським полугрошиком, викарбувано: «*MONETA*CONSTA[N]TINI / +D[UCIS] H[ERES] [ET] DOMINI*DE SMOTRIC*». У перекладі з латини: «Монета Костянтина, князя, дідича (і) господаря Смотрича»³⁰.

У своїх грамотах Коріятовичі використовували саме такі титули. Наприклад, у грамоті Олександра Коріятовича від 1375 р. йдеться: «Ми, князь литовський [...] князь і господар Подільської землі [...]». А в грамоті Костянтина та його брата Федора від 1388 р. формулювання титулу збігається з легендою монети: «Ми князь [...] дідич і господар Подольської землі». Також на цих монетах зображений угорський

²⁶ Spinei V. *Moldavia in the 11th–14th Centuries*. Bucharest : Editura Academiei Republicii Socialiste Româna, 1986. P. 188.

²⁷ Грамоти XIV ст. С. 49.

²⁸ Abraham W. *Założenie biskupstwa łacińskiego w Kamieńcu Podolskim // Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza r. 1661*. Lwów : nakł. Uniwersytetu Lwowskiego, 1912. T. 1. S. 12.

²⁹ Михайловський В. Правління Коріятовичів на Поділлі (1340-ві – 1394 рр.): соціальна структура князівського оточення // *Український історичний журнал*. 2009. № 5. С. 34–47.

³⁰ Його ж. Формування території історичного Поділля у другій половині XIV ст. // *Український історичний журнал*. 2017. № 3. С. 79.

герб. Це спричинено тим що Костянтин та його брати Олександр і Борис Коріятовичі 1377 р. склали васальну присягу Людовику I³¹.

Олександр Коріятович за життя короля Польщі Казимира III був наділений Волинським князівством. Навіть після 1370 р., коли він став подільським князем, в документах до купців використовував печатку з титулатурою володимирського князя³². Л. Войтович вважає, що так подільський правитель виказував приховане бажання повернути втрачені володіння³³.

Федір Коріятович протягом 1388–1394 рр. був останнім володарем Подільського князівства. Відомі документи за 1406³⁴ та 1408³⁵ рр., де він користується титулом «*Dux Podoliae et comes comitatus de Beregh*».

Після того, як він покинув подільські володіння, з допомогою угорського короля отримав землі у східних комітатах Угорщини на Закарпатті, де він постійно послуговувався титулом «князь Поділля і пан Мукачева» (в оригіналі – Мункача)³⁶. Також один раз, мабуть, помилково, він нотувався князем Мукачева (1408), врешті і як князем Опілля (1409). Наймолодший з Коріятовичів Василь (Костянтинович) титулується як «князь Поділля» ще в документі угорського короля Сигізмунда I Люксембурга від 2 лютого 1398 р. На той час цей титул уже не мав реального застосування і міг указувати лише на те, що раніше, приблизно від 1390 р., його власник був співправителем Федора Коріятовича. Василь відмовився від титулу подільського князя і 1403 р. присягнув на вірність польському королю та королеві, що з ним трапилося далі – невідомо.

Ще одним князівським родом, який бере початок з XIV ст., стали Острозькі. Його родоначальником заведено вважати Данила з Острога, як його називають Ян з Чарнкова, Ян Длугош та Марцін Бельський. Це підтверджує окреслення його сина Федора – «*Feodorio Danieis de Ostróg*»³⁷. Унаслідок вдалих шлюбних угод Федір Данилович почав розширювати володіння Острозьких і титулуватися «князем Острога, Заславля і Бродова»³⁸.

Чернігівські князі за традицією залишалися сюзеренами землі й у XIV ст. титулувалися великими князями принаймні до 1401 р. коли зі смертю Романа Михайловича Молодого старша чернігівська гілка припинилася. Нам відомо про статус чернігівського князя Романа з листа литовського князя Вітовта, де той йменував Романа «великим князем чернігівським»³⁹. Л. Войтович припускає, що чернігівські правителі могли зберегти за собою цей титул, фактично ставши залежними від одного з синів Ольгерда Гедиміновича⁴⁰.

³¹ Грамоти XIV ст. С. 49–52.

³² Молчановский Н. Очерк известий о Подольской земле до 1434 года: (преимущественно по летописям). Киев : Тип. Императ. Ун-та св. Владимира, 1885.

³³ Войтович Л. В. Княжа доба на Русі. С. 110.

³⁴ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / opera et studio G. Fejer. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1841. T. X. Vol. IV. № CCXIX. S. 486. URL : <https://books.google.nl/books?id=zdwUAAAAYAAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.*

³⁵ *Biblioteka Ossolińskich: pismo historyi, literaturze, umiejętnościom i rzeczom narodowym poświęcone : poczet nowy. Lwów : w Drukarni Zakładu Narod. im. Ossolińskich, 1864. T. 4. S. 287. URL : <https://books.google.nl/books?id=xwNhAAAACA&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>.*

³⁶ Федака С. «Ми, Федір Корятович, з ласки Божої, князь із Мункача...» Ужгород : Карпати, 2017. С. 136.

³⁷ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. С. 126.

³⁸ Там само. С. 170–171.

³⁹ Полное собрание русских летописей. Летопись по Ипатскому списку / под ред. С. Н. Палаузова. Санкт-Петербург : изд. Археографической комиссиєю, 1871. Т. 2. Стб. 471.

⁴⁰ Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів. С. 165.

Так само в XIV ст. великими князями титулувалися смоленські правителі. В угоді про ненапад Ольгерд разом з Кейстутом і смоленським володарем Свято-славом Івановичем титулюються так: «[Се] аєзь, князь великий Олгѣрдъ, своимъ брат(о)мъ, со княз(е)мъ с Кестутьемъ, и княз(ь) великий Св(а)тѣславъ»⁴¹. Інша угода, у якій смоленський правитель титулується великим князем, датована 17 вересня 1386 р. та містить у собі укладення миру та вірності польському королю. Починає документ князь Юрій Святославович зі слів: «Мы Юрьѣ Сватѣслави(ч). кнѣзь великий смоленский . даемъ ведомо»⁴².

Після укладення Кревської унії 1385 р. правителі Литовської держави намагалися ліквідувати князівську владу. Це також привело до пізнішої ліквідації князем Вітовтом решти руських князівств. Винятком було Київське, яке проіснувало до 1471 р. Втрата земель призвела до ще більшого розшарування князівської верстви. Проте при пониженні князів до низової шляхти вони все одно отримували за собою право займати перші місця в раді та оточенні нових патронів.

З огляду на наведені вище свідчення можна дійти висновку, що започатковані в попередні періоди існування володарів Русі титулатурні традиції не зникли, а залишилися в титулах іноземних правителів та руських удільних князів. При цьому в титулатурі угорських, польських та литовських володарів згадування володінь руськими землями посідало особливе місце. Певні руські землі та князівства зберегли частковий суверенітет і попередні титулатурні традиції. Особливо це вдалося галицьким управителям, київським, подільським і смоленським володарям. Але це були винятки, які тільки підтверджували факт поступового занепадання князівської титулатури. Останнім ударом по ній виявилася Кревська унія, яка поступово ліквідувала князівську владу на місцях.

Genesis of the titling tradition of Rus'ian rulers during the 14th century is enlightened in the article. There is interpreted occasions of using such titles by other states' gerents, apanage princes and chroniclers in the medieval sources.

Key words: *Rus', title, 14th century, Lithuanian state*

---

⁴¹ Грамоти XIV ст. С. 46.

⁴² Там само. С. 69–70.

УДК 94(4-11):352-057.9 «14/18»

Богдан Гебура (Івано-Франківськ, Україна)

УРЯДНИКИ ГАЛИЦЬКОЇ ЗЕМЛІ РУСЬКОГО ВОЄВОДСТВА ТА ЇХНІ ФУНКЦІЇ

Стаття присвячена земській ієрархії Галицької землі Руського воєводства яка утворилася внаслідок перенесення польського права на ці території. Розкрито основні окреслення урядників та їхні функції як намісників короля.

Ключові слова: Галицька земля, земська ієрархія, уряд, польське право.

Із запровадженням польського права на землях колишнього королівства Русі, поступово поставала розгалужена система урядників на зразок тієї, що вже віддавна функціонувала на території королівства Польщі. Система урядництва мала чітку і структуровану ієрархічність. Ієрархію урядів XV ст. можна визначити за Брестським миром від 31 грудня 1435 р.: воєвода, каштелян, підкоморний, хорунжий, суддя, стольник, ловчий, чашник підсудок, підстолюк, війський¹.

Остаточний варіант оформлення земської ієрархії закріпила сеймова Конституція 1611 р. «*Ordo officialium terrestrium*» («Порядок земських урядників»)². Згідно з цим документом верхівку ієрархії займали сенаторські уряди (або ж дигнітарства), а після них – власне земські³. У 1635 р. до вже наявної ієрархії урядів було додано ще один – скарбника, який з 1638 р. розташувався після меншого війського⁴. Надалі земська ієрархія залишилася незмінною до першого поділу Речі Посполитої 1772 р.

Перш ніж переходити до урядників Галицької землі, варто додати кілька слів про те, хто міг їх обіймати. Кандидатом на посаду урядника міг стати представник осілої шляхти, тобто землевласник, і тільки в тій адміністративно-територіальній одиниці, до якої цей уряд стосувався. Щодо зайняття земських урядів, які не були спадковими, діяло правило пожиттєвості. Втратити уряд можна було тільки за державну зраду. Королі розглядали роздачу земських урядів (т. зв. номінаційні привілеї) як один із засобів впливу на шляхту, залучення її на свій бік в такий спосіб. Це давало шляхті можливість побудови політичної кар'єри, просування її по урядницькій ієрархії. Тому її представники були зацікавленими у здобутті того чи іншого уряду, хоч і не всі уряди могли надати якісь матеріальні вигоди своєму власнику. На думку А. Гонсьоровського, земський уряд був для шляхетського стану своєрідним титулом, об'єктом гонору. Таке прагнення прирівнюється до відомого польського прислів'я: «*szlachcić bez urzędu jest jak pies bez ogona*»⁵.

¹ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3 : Ziemie ruskie. Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk, 1987. Zeszyt 1: Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka): spisy / oprac. K. Przyboś. S. 17.

² Однороженко О. Українська (руська) еліта доби Середньовіччя і раннього Модерну: структура та влада. Київ : Темпора, 2011. С. 247.

³ Volumina legum. Przedruk zbioru praw staraniem XX. T. III. Pijarów w Warszawie, od roku 1732 do roku 1782, wydanego. Petersburg : Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859. S. 16. Список урядів подається таким чином по низхідній: воєвода, каштелян, які відносяться до сенаторських урядів, і наступні земські: підкоморій, судовий староста, хорунжий, суддя, стольник, підчаший, підсудок, підстолий, чашник, ловчий, війський, писар, мечник, війський менший.

⁴ Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки НТШ. 1994. Т. 228 : Праці Історично-філософської секції. С. 71.

⁵ Gąsiorowski A. Starszeństwo urzędów w Polsce późnośredniowiecznej // Roczniki Historyczne. 1969. № 35. S. 53.

Як зазначає М. Крикун, у XVII–XVIII ст. було поширене явище, коли на один вакантний уряд монарх, бажаючи схилити шляхту на свій бік, видавав по кілька номінацій. Це уможливлювалося через поширення експективних листів, де прописувалася обіцянка видання номінації на уряд, що незабаром стане вакантним. Відповідно така послуга не обходилася без оплати. Для прикладу, у Жидачівській землі Руського воєводства урядів чашника 1696 р. було чотири, 1733 р. – п'ять, 1764 р. – три. Те саме стосується урядів ловчого і стольника – 1697 р. їх налічувалось по чотири⁶.

Про уряд каштеляна, який був у кожній землі воєводства у цій статті не йтиметься, проте варто сказати про першого каштеляна від Галицької землі. Ним був Михайло «Мужило» з Бучача⁷, до обов'язків якого входило допомагати воєводи збирати посполите рушення в «безземельних» воєводствах, командувати замковою залогою, збирати податки із військово-службового населення. За відсутності воєводи він виконував роль його намісника⁸.

Несенаторські уряди поділялися своєю чергою на три групи. Цей поділ залежав від їхнього функціонування. До першої групи належали чинні уряди підкоморія, гродського старости, судді, підсудка і писаря. До другої – хорунжого і войського, які мали обмежені функції і з часом їх втратили. До третьої – стольника, підчашого, підстоля, чашника, ловчого, мечника, скарбника, войського меншого (існував від 1765 р.). Ці уряди були титулярними, почесними⁹.

Розглядатимемо уряди відповідно до цієї класифікації. Уряд підкоморія (*succamerarius*) появився в Галицькій землі 1434 р. Вперше його обіймав Андрій Чурило зі Стоянця¹⁰. До функції цього уряду входило розмежування шляхетських маєтностей на основі доручень земського суду, куди зверталася шляхта. Кількість підкоморіїв відповідала кількості каштелянів. Спочатку номінації на цей уряд король узгоджував самостійно, не радячись із шляхтою. Підкоморію підпорядковувалися комірник, який фактично був його замісником, мірник, писар та копачі¹¹.

Із впровадженням польського права, кількість старост збільшилася, і функції головного урядника в новому адміністративно-територіальному утворенні відійшли до воєводи. Староста (*capitaneus*), який тепер іменувався гродським, мав низку повноважень. Він головував на гродському суді, де головно розглядав справи кримінального характеру; якщо інші судові інстанції, що діяли в тій же адміністративній одиниці не могли або відмовлялись виконувати вироки, то він виконував їх. Староста був охоронцем королівського замку, який водночас слугував його резиденцією і центром воєводства, землі, повіту¹². За свідченнями джерел 1390 р. староста появився в Галичі¹³. Проте не ясно, чи галицький староста був залежним від генерального, чи ні. Перша згадка про теребовлянського старосту – 1403 р. Ним був Гневош із Далевиць, який упродовж 1394–1398 рр. був і галицьким старостою¹⁴.

⁶ Крикун М. Назв. праця. С. 77–78.

⁷ Akta unji Polski z Litwą, 1385–1791 / wydali St. Kutrzeba, Wł. Semkowicz. Kraków : Polska Akademia Umiejętności ; Towarzystwo naukowe warszawskie, 1932. S. 99.

⁸ Góralski Z. Urzędy i godności w dawnej Polsce. Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1984. S. 72–73.

⁹ Крикун М. Назв. праця. С. 79–85.

¹⁰ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. S. 55.

¹¹ Ворончук І. О. Підкоморський суд. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Pidkomorskyj_sud.

¹² Kromer M. Polska, czyli o położeniu, ludności, obyczajach, urządach i sprawach publicznych Królestwa Polskiego księgi dwie. Przekład Ś. Kazikowskiego, wstęp i oprac. R. Marchwińskiego. Olsztyn, 1984. S. 136–137.

¹³ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. S. 65.

¹⁴ Ibidem. S. 96.

Існував також староста негородовий – намісник короля в так званих королівщинах. Він володів широкими адміністративними правами, проте не міг судити шляхту. Цей уряд не входив до земських урядів, був радше засобом гонору і збагачення¹⁵.

Уряди судді (*iudex*), підсудка (*subiudex*) та писаря (*notarius*) утворювали земський суд. Він скликався щорічно на кількох сесіях, де розглядалися справи переважного земельного характеру в межах землі, воєводства, повіту. У м. Галич – центрі Галицької землі, за свідченнями джерел, уряд судді та уряд підсудка появився 1435 р.¹⁶, уряд писаря – 1441 р.¹⁷ Імовірно, він існував і раніше, але через брак джерел точно сказати не можемо.

До другої групи земських урядників належать хорунжий (*vexillifer*) і війський (*tribunatus, tribunatus major*). За конституцією 1611 р. хорунжий розміщувався після підкоморія та старости, тобто був третім за старшинством серед земських урядів. З назви цього уряду зрозуміло, що одним із його завдань було нести хоругву попереду свого загону. До інших обов'язків хорунжого можна віднести допомогу каштелянові й воєводі в зібранні посполитого рушення. З XV ст. він брав участь у роботі вічового суду¹⁸. Першими хорунжими Галицької землі, про яких містяться дані в джерелах, були: Якоб Гіза в Галичі (перша згадка 1434 р.)¹⁹, Станіслав Дідушицький у Теревовлі (перша згадка 1689 р.)²⁰ та Павел Бенуа у Коломиї (перша згадка 1727 р.)²¹.

До обов'язку військового належало на час посполитого рушення урядувати із замку міста, яке було адміністративним центром відповідної території, підтримувати спокій у воєводстві, землі, повіті на час війни²². Окрім того, він підтримував у належному стані обороноздатність замку, проводив зміцнення фортифікаційних споруд²³. Війський за свої функції отримував певну плату. Тому цей уряд дуже приваблював шляхту, яка прагнула мати матеріальний зиск і піднятися по урядницькій ієрархії. З іншого боку королівській владі це було на руку, бо вона могла здобути прихильність більшої кількості шляхти. З'являлись «нові» війські, які відносились до королівських замків (такі замки не були адміністративними центрами), і навіть не замкові війські. У Галичі першим хто обіймав цю посаду 1448 р. був Стефан з Бидлова²⁴. У Теревовлі цей уряд уперше згадується 1454 р. Його посідав Ян Германовський²⁵. З 1727 р. нам відомо про Коломийського військового – ним був Домінік Обертинський²⁶.

Десь від середини XVI ст. за прикладом етнічно польських воєводств польської Корони земських війських почали іменувати великими (*tribunatus major*), а нових – військими малими або ж меншими (*tribunatus minor*)²⁷. У джерелах війсь-

¹⁵ Майборода Р. В. Староство. URL : <http://www.history.org.ua/?termin=Starostvo>

¹⁶ Akta Grodzkie i Ziemskie. Lwów : Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z drukarni narodowej W. Manieckiego, 1887. T. XII. S. 1.

¹⁷ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. S. 50.

¹⁸ Крикун М. Назв. праця. С. 82.

¹⁹ Volumina legum. S. 58.

²⁰ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. S. 82.

²¹ Ibidem. S. 77.

²² Kromer M. Op. cit. S. 13.

²³ Крупка О. В. Війський // Енциклопедія історії України: Т. 1 : А–В / редкол. В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2003. 688 с. URL : http://www.history.org.ua/?termin=Vojskyj_zemskyj

²⁴ Akta Grodzkie i Ziemskie. Lwów : Główny skład w księgarni Seyfartha i Czajkowskiego z drukarni narodowej W. Manieckiego, 1889. T. XIV. S. 258.

²⁵ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. S. 103.

²⁶ Ibidem. S. 81.

²⁷ Крикун М. Назв. праця. С. 84.

кий менший появляється з 1765 р. в усіх земських ієрархіях Руського воєводства, утім Галицькій землі. Його функції були радше титулярними, аніж практичними.

Останню групу земських урядників склали так звані почесні або ж титулярні уряди. До них, відповідно до сеймової конституції 1611 р., відносимо: стольника (*dapifer*), підчашого (*subpincerna*), підстольника (*subdapider*), чашника (*pincerna*), ловчого (*venator*), мечника (*gladifer*), раніше згаданого войського меншого (*tribunatus minor*) і скарбника (*thesaurarius*).

На основі актів гродських і земських²⁸ ми знаємо про перші згадки вищезазначених урядів на території Галицької землі:

Уряд	Галич	Теребовля	Коломия
Стольник	1444	1661	1727
Підчаший	1449	1661	1727
Підстольник	1439	1655	1727
Чашник	1434	1662	1727
Ловчий	1553	1462	1727
Мечник	1449	1661	1727
Войський менший	1765	1765	1765
Скарбник	1638	1705	1727

Як можна помітити з наведеної вище таблиці, майже всі перші згадки урядів у Коломійі датуються *terminus ante quem* 1727 р. Це пов'язано з тим, що в Галицькій землі з утворенням Руського воєводства існували тільки Галицька й Теребовлянська ієрархії²⁹. Коломійська земська ієрархія постала лише 1726 р. постановою Гроднінського сейму³⁰.

Хочемо наголосити на тому, що деякі почесні уряди з вищеперелічених існували на землях Руського воєводства з перервами. Як приклад наведемо місто Галич. Упродовж 1489–1550 рр. не існувало галицьких стольників, 1514–1569 рр. пустував уряд підчашого, 1526–1587 рр. – підстоліїв. З другої половини XVI ст. і до 1626 р. не було галицьких чашників. Не регулярним був уряд ловчого, який появився в Галичі у першій половині XVI ст., але постійним став лише з 1627 р. У 1498–1631 рр. ніхто не обіймав уряд мечника³¹.

З Першим поділом Речі Посполитої майже ціла територія Руського воєводства відійшла Австрійській монархії, володарі якої ліквідували ті уряди, що мали функціональний характер. З 1775 р. земські титулярні уряди було замінено на австрійські³².

Отже, говорячи про урядників Руського воєводства та їхні функції, варто відзначити декілька моментів. По-перше, урядницька ієрархія поступово впроваджувалася в руських землях від середини – другої половини XIV ст. Започаткував її король Казимир III 1352 р., надавши Абрамові Барановичу уряд генерального старости руського. По-друге, руська шляхта прагнула здобути собі переваги, тому ми бачимо, для прикладу, появу старостинських урядів у Галичі та інших адмініст-

²⁸ Це 25-томне видання, у якому містяться акти земських і гродських судів від XIII до середини XVII ст.

²⁹ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. ... S. 23.

³⁰ Volumina legum. S. 230.

³¹ Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej XIV–XVIII wieku: spisy. T. 3: Ziemie ruskie. ... S. 40, 46, 49, 53, 61, 71.

³² Крикун М. Назв. праця. С. 120.

ративних центрах земель воєводства (Перемишлі й Сяноку) ще власне до його утворення. По-третє, із впровадженням польського права й утворенням нової адміністративно-територіальної одиниці постала земська ієрархія, яка спочатку виглядала певною мірою не повною. По-четверте, з появою земських урядів руська шляхта залучалася до управління державою та уособлювала волю короля на місцях. І по-п'яте, урядництво, окрім прямих обов'язків і кар'єрного зростання, давало урядникові можливість здобути серед шляхти престиж для себе і свого роду.

The article is dedicated to zemska hierarchy of Galicia in Ruthenian Voivodship, that arised after spreading of polish law in this area. There are discovered primary officials' titles and their functions as king's vicars.

Key words: *Galicia, zemska hierarchy, official, polish law*

СТОРІНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ

УДК 327(438+477):341.24|930 «1920»

Маргарита Кас'яненко (Івано-Франківськ, Україна)

ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКЕ ПОРОЗУМІННЯ 1920 р.

У статті проаналізовано еволюцію історіографічних оцінок польсько-українського порозуміння 1920 р. На підставі студій вітчизняних і зарубіжних учених досліджено причини підписання Варшавської угоди та її наслідки для Української Народної Республіки і Польщі. Розглянуто результати укладення пакту Симона Петлюри та Юзефа Пілсудського. Висвітлено мотиви, якими керувалися лідери держав-підписанток договору. Авторка робить висновок, що порозуміння 1920 р. було значущим кроком у розвитку українсько-польських відносин.

Ключові слова: Українська Народна Республіка (УНР), Польща, західно-українські землі, Симон Петлюра, Юзеф Пілсудський, Варшавський договір.

Долі України й Польщі споконвіку перепліталися. Відносини обох держав коливалися від союзницьких до ворожих. Однією з дискусійних подій у їхній історії є укладення Варшавського договору 21 квітня 1920 р. Метою статті є комплексний аналіз причин, наслідків, результатів та значення польсько-українського порозуміння 1920 р. у контексті подій польсько-радянської війни.

Проблематика пакту Юзефа Пілсудського та Симона Петлюри завжди була суперечливою – як для польських, так і для українських дослідників та дослідниць. Оцінки подій, до яких призвела угода, кардинально різні, на що впливав і впливає в першу чергу ідеологічно-політичний чинник. Сучасні науковці та науковиці мають більше можливостей і ширший доступ до інформації та фактів, котрі не бралися до уваги, зокрема, у радянській історіографії. Проте навіть у часи, коли ідеологічно необхідно була фальсифікація історії, можна знайти цінні для історичної науки доробки.

Для прикладу – праця українського історика Сергія Шелухіна. У своєму доробку, виданому 1926 р., щодо пакту Пілсудського-Петлюри автор писав так: «Петлюра утворив договір 21.04.1920, на який ні він сам, ні Директорія прав не мали, єдиноосібно, без участі інших членів Директорії [...] договір є незаконним і недійсним для українського народу»¹.

Потрібно згадати й про судження публіциста Никифора Григорієва. Він вважав помилковим союзництво України та Польщі. Автор зазначав: «Добросусідство народів можливе лише при тій умові, коли вони не зазіхають на простори [...] Народ, який хоче сам розпоряджатися просторами розселення свого сусіди чи іншого народу, не може допомагати творенню його самостійної держави»². Н. Григорієв вважав поляків жандармерією, яка прагнула не підтримати українців у боротьбі з більшовиками, а відновити старий панський устрій.

¹ Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Петлюрою. Прага : Нова Україна, 1926. С. 18, 33.

² Григорієв Н. Поляки на Україні: Польсько-українські відносини в історичній перспективі. Скрентон, 1936. С. 5.

«Мазунчиками Антанти» Другу Річ Посполиту назвав Володимир Винниченко в третьому томі «Відродження нації»³. Він вбачав Москву кращим союзником, тому, очевидно, що засуджував крок С. Петлюри до єднання з Польщею.

Із переліку польських оцінок Варшавського договору варто згадати працю Стефана Камінського «Роки боротьби та сум'яття в Україні» (1928). Автор підносить образ Ю. Пілсудського, який нібито хотів «повернути» так званій Другій Речі Посполитій польські землі на сході. Незважаючи на те, що, завдяки союзу з С. Петлюрою, Польща отримала бажані землі, Головний отаман не мав позитивних оцінок у доробку дослідника⁴.

Вагоме місце в польській міжвоєнній історіографії з питання відносин Польщі та України займають доробки Вітольда Гуперта «Окупація Східної Малої Польщі та Волині 1919 р.»⁵, а також Адама Пшибильського «Польська війна 1918–1921 рр.»⁶. Важливою є й монографія Тадеуша Кутшеби «Київська експедиція 1920 р.»⁷.

За часів Другої світової війни з об'єктивних причин до історіографії проблеми значного внеску зроблено не було. Проте, все ж, можна виокремити праці Станіслава Цат-Мацкевича, Адама Прагера, Юліуша Лукасевича, Єнджея Гертиха⁸.

У повоєнні роки інтерес до даного періоду на тлі кардинальної перебудови Європи знову значно виріс – як у польській, так і в українській історіографії. Приділив увагу польсько-українському конфлікту історик Петро Мірчук у праці «Українська державність. 1917–1920»⁹. Зовнішню політику Симона Петлюри, зокрема спрямовану на Другу Річ Посполиту, висвітлював Володимир Косик¹⁰.

Із представників польської історіографії варто згадати Юзефа Левандовського, який відстоював цілковито прорадянську позицію. Відносини петлюрівської України та Пілсудського звинувачував у буржуазності¹¹. Проте його доробки містять певний архівний джерельний матеріал, а тому є важливими при вивченні українсько-польських відносин 1918–1920 рр. Відзначити доцільно й дослідження Маріана Каміля Дзевановського. Він був істориком у еміграції та першим науковцем, який спробував вивчити і зрозуміти приводи й мотиви, що керували Симоном Петлюрою при підписанні Варшавського договору 1920 р.¹²

У 1990-х рр. стан вивчення окресленої теми у Східній Європі кардинально змінився. Першою науковицею, на доробок якої варто звернути увагу є Аделіна Гриценко. У 1995 р. вийшла її монографія «Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: Рік 1920-й»¹³. Однією з найгрунтовніших узагальнюючих праць 1990-х з означених питань можна вважати монографію Василя Вериги «Визвольні змагання в

³ Винниченко В. Відродження нації. Нью-Йорк : Говерля, 1920. Ч. 3. С. 153.

⁴ Bruski Jacek J. Sojusznik Piłsudskiego. Szymon Petlura oczyma polaków. URL : <http://sierpien1920.pl/opracowania/sojusznik-pilsudskiego-symon-petlura-oczyma-polakow/>

⁵ Hupert W. Zajęcie Małopolski wschodniej i Wołyń w roku 1919. Lwów ; Warszawa : Atlas, 1928. 115 s.

⁶ Przybylski A. Wojna polska 1918–1921. Warszawa : Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy, 1930. 309 s.

⁷ Kutrzeba T. Wyprawa kijowska 1920 roku. Warszawa : Gebethner i Wolff, 1937. 385 s.

⁸ Bruski Jacek J. Sojusznik Piłsudskiego. Szymon Petlura oczyma polaków. URL : <http://sierpien1920.pl/opracowania/sojusznik-pilsudskiego-symon-petlura-oczyma-polakow/>

⁹ Мірчук П. Українська державність 1917–1920. Філадельфія : Бібліотека Тернопільського осередку СУМ в Україні, 1967. 400 с.

¹⁰ Косик В. М. Симон Петлюра / перекл. з фр. Я. Кравець. Львів : НТШ, 2000. 88 с.

¹¹ Комар В. Політика прометеїзму Польщі міжвоєнного періоду в історіографії // Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. 2013. № 11. С. 233.

¹² Bruski Jacek J. Sojusznik Piłsudskiego. Szymon Petlura oczyma polaków. URL : <http://sierpien1920.pl/opracowania/sojusznik-pilsudskiego-symon-petlura-oczyma-polakow/>

¹³ Гриценко А. Політичні сили в боротьбі за владу в Україні: Рік 1920-й. Київ : Інститут історії України НАН України, 1997. 93 с.

Україні 1914–1923 рр.» (1998)¹⁴. Того ж року було видано ще одну важливу книгу Миколи Гетьманчука «Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.)»¹⁵.

На сучасному етапі серед учених актуальним залишається переосмислення контроверсійних історичних аспектів укладення Варшавського договору з акцентом на оприлюднення нового джерельного матеріалу. Наприклад, значний поступ у даному напрямі 2011 р. зробила дослідниця Олена Михайлова, опублікувавши листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві¹⁶.

2016 р. до збірника наукових праць «Етнічна історія народів Європи» увійшла стаття Андрія Руккаса. Доробок автора, власне, пов'язаний з вивченням відносин Польщі та України 1920 р. та їхньої спільної боротьби проти Москви¹⁷. Не можна оминати внесок у історіографію прикарпатського науковця Володимира Комара¹⁸. Дослідник присвятив низку праць з історії міжвоєнної Польщі та ролі прометеїзму в польському політичному дискурсі. Оскільки прометеївський рух суттєво пов'язувався з Україною, у напрацюваннях В. Комара значне місце відведено східній політиці Польщі¹⁹.

Щодо сучасної польської історіографії, то вектори її досліджень також значно змінилися після 1990-х рр. У переосмисленні наріжних питань пакту Пілсудського-Петлюри брали участь такі дослідники, як Мацей Козловський, Богдан Скара-дзінський²⁰, Роберт Потоцький, Ян Пісулінський, Ян Брусський²¹.

Варшавський договір було підписано 21 квітня 1920 р. Це був «тактичний хід»²², котрий дав поштовх історикам та історикиням до суперечок щодо його доцільності. Передусім через те, що заради завершення війни з Польщею й отримання її допомоги у звільненні українських теренів від «червоних», довелося віддати під владу польського уряду Західну Волинь та Східну Галичину. Через це Варшавську угоду переважно вважають кроком зради С. Петлюрою українських національних інтересів.

Ми не погоджуємося з такою оцінкою. Проте й твердження, для прикладу, Володимира Трофимовича про те, що Варшавський договір був «успіхом дипломатії» не вважаємо за коректне. Даний договір слід розглядати як «вимушений крок», адже саме таким його бачив С. Петлюра. Лідер УНР передав Польщі права на згадані українські території з метою збереження інших земель, протистояти прагненням Москви знищити державність України, вивести державу з катастрофічного стано-

¹⁴ Верига В. Визвольні змагання в Україні 1914–1923 рр. Жовква : Місіонер, 1998. Т. 1. 524 с.

¹⁵ Гетьманчук М. Між Москвою та Варшавою: українське питання у радянсько-польських відносинах міжвоєнного періоду (1918–1939 рр.). Львів : Львівська політехніка, 2008. 432 с.

¹⁶ Михайлова О. Листи Андрія Лівницького про польсько-українські переговори у Варшаві (кінець 1919 – квітень 1920 року) // Студії з історії Української революції 1917–1921 років: на пошану Руслана Яковича Пирого. Збірник наукових праць / гол. редкол. В. Ф. Верстюк. Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. С. 229–253.

¹⁷ Руккас А. 1920 рік: Польща і Україна у боротьбі проти спільного ворога – радянської Росії // Етнічна історія народів Європи. 2016. Вип. 50. С. 51–76.

¹⁸ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Івано-Франківськ : Місто-НВ, 2011. 360 с.

¹⁹ Його ж. Східна політика Польщі 1918–1921 рр.: від федералізму до прометеїзму // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність: Збірник наукових праць. 2009. С. 42–50.

²⁰ Bruski Jacek J. Sojusznik Piłsudskiego. Szymon Petlura oczyma polaków. URL : <http://sierpien1920.pl/orgasowania/sojusznik-pilsudskiego-symon-petlura-oczyma-polakow/>

²¹ Комар В. Політика прометеїзму Польщі міжвоєнного періоду в історіографії. С. 236.

²² Лист до генерала Миколи Удовиченка. URL : <http://www.ukrcenter.com/Література/Симон-Петлюра/20191-3/Лист-до-генерала-Миколи-Удовиченка.>

вища (згадаємо «трикутник смерті» 26 листопада 1919 р. або ж те, що за ініціативи очільника ЗУНР Євгена Петрушевича 20 грудня 1919 р. було денонсовано Акт Злуки).

У часі підписання угоди в УНР не залишалось можливих держав-союзниць, крім Польщі. До того ж Антанта, підтримки якої прагнув С. Петлюра, не визнавала її як незалежну державу й не розуміла її боротьби проти більшовиків, гадаючи, що українці також є «червоними». Після підписання угоди Польща визнала УНР як суверенну державу, очолювану С. Петлюрою. Між українським і польським керівниками панувала взаємоповага й обидва діячі покладали надію на взаємодопомогу. Дії цих двох постатей перепліталися під час намагань творення ними своїх держав.

Варто зауважити, що С. Петлюра та Ю. Пілсудський залишалися схожими в тому, що їх об'єднувала ідея відновлення величчя своїх держав. Це була одна з причин їхньої співпраці. Мала місце ще одна підстава союзництва. У листі до генерала Миколи Удовиченка Симон Петлюра писав: «Чим скоріше у народу нашого скристалізуються почуття незалежності од Москви, тим скоріше ми матимемо самостійну Україну»²³. Ці слова можна віддзеркалити й для Польщі, адже для неї Москва становила не меншу загрозу.

У листі дипломатові Михайлу Тишкевичу голова української дипломатичної місії у Варшаві Андрій Ливицький 27 квітня 1920 р. писав: «[...] доведення до бажаного кінця наших переговорів є великою перемогою польської демократії над польською реакцією. В той час, як польські реакційні кола бажали мира з Совітською Росією і поділу України між Польщею і Росією, демократія польська на чолі з паном [Józef'om] Piłsudski'm уперто і послідовно прагнула порозуміння польських і українських народів як рівних з рівними»²⁴.

Ю. Пілсудський розумів, що лише сильна українська держава може стати тим бар'єром, який огорожить Польщу від загрози Москви. І тільки завдавши нищівного удару більшовикам, позбавивши їх можливості зміцнення, можна відбудувати Польщу як могутню країну. А Україна завжди була тією державою, без якої Москві загрожує «голодна смерть»²⁵.

Проте за згоду поляків надати допомогу С. Петлюрі довелося заплатити територіально. Хоча в самому тексті договору про Східну Галичину не йшлося, а лише зазначалося про кордон на теренах Волині²⁶.

24 квітня 1920 р. було укладено військову конвенцію. Вона доповнювала основний договір і передбачала, що українська й польська армії мають зустрітися на теренах Правобережної України та розпочати спільну військову боротьбу. Керівництво військом, зокрема й українським, мав забезпечити польський Генштаб²⁷.

Історик В. Верстюк зауважує, нібито після підписання договору Польща надавала певну військову підтримку українським підрозділам, зокрема завдяки впливу Варшави було збережено частини Дієвої армії²⁸. Проте С. Шелухін зазначав: українське військо опинилося в програтій ситуації. Армії УНР не надавалася ніяка

²³ Там само.

²⁴ Кавунник В. Архів Української Народної Республіки. Міністерство закордонних справ. Дипломатичні документи від Версальського до Ризького мирних договорів (1919–1921). Київ : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, 2016. С. 586.

²⁵ Szumiło M. Sojusz polsko-ukraiński w 1920 roku. URL : <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/ukraina/65907,Sojusz-polsko-ukrainski-w-1920-roku.html>

²⁶ Комар В. Концепція прометеїзму в політиці Польщі. С. 86.

²⁷ Сергійчук В. Симон Петлюра. Київ : ПП Сергійчук М. І., 2009. С. 330–335.

²⁸ Верстюк В. Союз Пілсудського – Петлюри в історії боротьби за українську державність // Український історичний журнал. 2020. № 2. С. 18.

збройна допомога. Натомість українська сторона мала забезпечити польське військо продуктами²⁹.

Проте факт ведення спільних воєнних дій заперечити не можна. Уже 25 квітня було розпочато боротьбу за Житомир. Під гаслом «За нашу й вашу свободу!» польські дивізії та дві українські здобули місто. 27 квітня вони також узяли Могилів (нині Могилів-Подільський Вінницької обл.)³⁰. Після перших успіхів на 10 днів наступ було пригальмовано. У травні московські бойові сили покинули Київ³¹. Це дало змогу військам 3-ї польської армії генерала Едварда Ридз-Смігли 7 травня зайняти місто.

У даному контексті варто подати слова генерала Тадеуша Кутшеби, котрий писав, що Київ «не мав вигляду міста, що лежить майже на лінії фронту. Навпаки, його вигляд нагадував типові великі міста далеко за фронтом, які відзначаються великим пожвавленням [...] Цивільний рух відбувався цілком нормально [...] Спокій панував зразковий». Також Т. Кутшеба зазначав, немов мешканці міста радо вітали поляків. А 9 травня навіть відбувся парад польсько-українських армій під керівництвом генерала Е. Ридз-Смігли та полковника Марка Безручка³².

Проте його словам суперечать свідчення Олександра Удовиченка: «Українське населення повітів, зайнятих польськими військами, заскочене швидким розвитком політичних подій, підозріло ставилося до приходу поляків. Сотні більшовицьких агітаторів пускали чутки про наміри поляків відібрати від селян колишні панські землі, про повернення власників до своїх маєтків, про контрибуції, що мусять селяни заплатити за зруйноване панське господарство та ін. З другого боку, польські війська поводитися з населенням, як у завойованій країні. Відбувалися самочинні безконтрольні реквізиції збіжжя, цукру, фуражу, коней і худоби. Скарги населення залишалися без наслідків, а це призвело до напружених взаємовідносин між українцями й поляками»³³.

Дослідник Н. Григоріїв вважав поляків, що по підписанню договору 1920 р. відправилися допомагати Україні боротися з більшовиками, жандармерією, яка прагнула не підтримати українців, а відновити старий панський уклад. Він зазначав, що поляки на українських теренах поводитися виключно як пани: «За польською армією йшла жандармерія, польська адміністрація й польські землевласники, які повертаючись у свої маєтки, безсудними розстрілами селян відновлювали польський стан посідання»³⁴.

Тобто, поляки допомогли українцям тимчасово звільнити столицю від більшовицьких сил. Проте не одразу передали відвойовані землі УНР. І населення сприймало їх радше як окупантів, ніж союзників. Це давало можливість Москві дезорієнтувати український народ, залучивши значну його частину на свій бік. 14 травня більшовики почали завдавати ворожого удару польсько-українським військам. 5 червня армія Семена Будьонного проникла в їхній тил. 10 червня генерал Е. Ридз-Смігли порушив волю Ю. Пілсудського про супротив «червоним» і віддав наказ відступити й залишити Київ³⁵.

Боротьба за Київ завершилася невдачею. Через брак часу поляки не поспішали поповнювати свої військові сили, зокрема українськими підрозділами. Ба, більше,

²⁹ Шелухін С. Назв. праця. С. 15.

³⁰ Верстюк В. Назв. праця. С. 18.

³¹ Полтава Л. Симон Петлюра. Альбом-біографія. Париж : Бібліотека ім. Симона Петлюри, 1949. С. 12.

³² Руккас А. Назв. праця. С. 64.

³³ Як Петлюра здав Західну Україну полякам. URL : <https://silke.org/novunu/5197-yak-petlyura-zdav-zahidnu-ukrayinu-polyakam.html>.

³⁴ Григоріїв Н. Назв. праця. С. 74.

³⁵ Szumiło M. Sojusz polsko-ukraiński w 1920 roku. URL : <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/ukraina/65907,Sojusz-polsko-ukrainski-w-1920-roku.html>

вони боялися, що армія УНР занадто зміцниться і потреба в союзництві зникне. Варто зауважити, що мирне населення не вельми радо підтримувало наявність поляків на українських теренах, вбачаючи в них своєрідних окупантів³⁶. На це, дійсно, були причини. Протягом усієї військової польсько-української кампанії поляки намагалися домінувати й поводитися як завойовники.

Фактом залишається те, що, покинувши Київ, українсько-польські сили відкрили більшовикам шлях на Захід. Захопивши в серпні значну частину західноукраїнських земель, більшовики дійшли до р. Вісли. 13 серпня «червоні» наблизилися до Варшави. Через три дні розпочався польський контрнаступ. Нападники відступали до Німану. Армія УНР надала суттєву допомогу полякам у боротьбі проти спільного ворога. Провідну роль у творенні такої історичної події, як «чудо над Віслою» відіграла 6-та Січова стрілецька дивізія на чолі з Марком Безручком. 19 серпня дивізія прибула до Замостя та з'єдналася з польськими батальйонами³⁷. 28 серпня розпочалася контратака війська С. Будьонного, котрий прагнув дійти до Варшави, і тривала до 2 вересня. Об'єднана українсько-польська армія перекрыла шлях «червоним». Визначною була битва в урочищі Комарів. Союзницький супротив більшовикам був успішним. 31 серпня керівник «червоних» військ С. Будьонний віддав наказ відступати.

Для того, щоб загальмувати просування червоноармійців, слід було витратити чимало сил. Проте вважаємо, що це було виправдано, адже дії генерала М. Безручка виснажили супротивника й завадили взяти місто. Варто завдячувати героїчним діям передусім українському війську на чолі з М. Безручком, адже саме вони дали змогу відбити наступ на столицю Польщі й здобути перемогу у Варшавській битві.

Проте варто згадати, що, попри таку запеклу фронтову боротьбу, поляки паралельно намагалися вести переговори з ворожою стороною. До цих перемовин не було допущено уряд УНР. Тобто поки українська армія допомагала полякам битися біля Варшави, аби більшовики не захопили її, польська сторона намагалася примиритися з радянськими силами за спиною С. Петлюри. Переговори проходили в окупованому більшовиками Мінську. Щоправда, після того, як Москва висунула умови примирення (лінія кордону по Західному Бугу, скорочення армії, складання зброї та припинення її виробництва), вони були перервані³⁸.

Друга хвиля перемовин припала на другу половину вересня 1920 р., коли більшовики опинилися в катастрофічній ситуації. Поляки ж, маючи на своїй стороні армію УНР, почувалися впевненіше й висунули свої вимоги. Москва погодилася встановити кордон із Польщею від р. Західний Буг. Потреба Польщі в союзництві з УНР втрачала актуальність. Антанта ж наполягала на встановленні мирних відносин із радянською стороною. Тому в жовтні 1920 р. у Ризі пройшла дипломатична конференція. 12 жовтня було укладено угоду між поляками та більшовиками, підписання якої засвідчило порушення Ю. Пілсудським Варшавського договору з УНР. Зрештою, польська та радянська сторони 18 жовтня домовилися про перемир'я.

Того ж дня Ю. Пілсудський надіслав військам УНР листа. У ньому йшлося про те, що Друга Річ Посполита пам'ятатиме внесок України в польські перемоги у війні з радянською Москвою³⁹. На цьому практично «порозуміння» Польщі та УНР 1920 р. дійшло кінця. Польсько-радянська війна була виграна, проте зазнали краху

³⁶ Косик В. Назв. праця. С. 58.

³⁷ Литвин М. «Чудо» під Варшавою чи Замостям? // Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць на пошану проф. М. М. Алексієвця / гол. ред. Л. М. Алексієвць. Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. Вип. 5. С. 83.

³⁸ Руккас А. Назв. праця. С. 68.

³⁹ Там само. С. 69.

федеративні плани Ю. Пілсудського, а УНР втратила державу-союзницю та опинилася сам на сам з ворогами.

Отже, підсумовуючи викладене вище, можна дійти певних висновків. Пакт Пілсудського-Петлюри був важливим для обох держав, які його уклали. Проте цілі, які плекали очільники держав, значно відрізнялися. Ю. Пілсудський у східній політиці прагнув реалізувати федеративні концепції. Тому для Ю. Пілсудського Варшавська угода стала першим кроком до втілення ідей створення альянсу держав у Східній Європі з домінантною роллю Польщі.

Політика створення польсько-української конфедерації мала бути спрямована проти Москви. І ця причина була сприятливою для укладання С. Петлюрою договору з Ю. Пілсудським. Також важливо було дійти міждержавного консенсусу та завершити польсько-українську війну. Проте для України це скоріше був вимушений крок, адже вона потребувала неабиякої військової та міжнародної підтримки. Останню можна було здобути завдяки визнанню УНР Антантою, у результаті союзу з Польщею, але цього не сталося. Антанта навпаки наполягала на примиренні поляків з більшовиками. Зрештою, примирення Польщі з «червоними» можна вважати таким самим «актом порятунку», спрямованим на те, щоб не втратити міжнародну підтримку зі сторони Антанти.

Наостанок варто сказати, що 1920 р. був визначальним до обох держав і окреслив їхню долю на далеку перспективу. Саме Варшавська угода стала актом порозуміння, яке заклало підвалини українсько-польської співпраці й підтримки. Так, Москві не вдалося знищити ідеї державності, суверенності ні України, ні Польщі, проте, щоб постати вільними й сильними країнами, готовими ставитися одна до одної як до рівних і самостійних, потрібно було пережити не одне десятиліття й пролити чимало крові в боротьбі.

The article analyzes the evolution of historiographical thought on the problem of Polish-Ukrainian understanding in 1920. Based on the assessments of both domestic and foreign scholars, the reasons for the signing of the Warsaw Pact and its consequences for Ukrainian People's Republic and Poland were studied. The results of the pact between Symon Petliura and Józef Piłsudski are considered. The motives of the leaders of the signatory states of the agreement are highlighted. The author concludes that the 1920 agreement was a significant step in the development of Ukrainian-Polish relations.

Key words: *Ukrainian People's Republic (UPR), Poland, Western Ukrainian lands, Symon Petliura, Józef Piłsudski, Warsaw Pact.*

УДК 94(477) «1944–1954»

Богдан Ломнас (Івано-Франківськ, Україна)

ПІДПІЛЛЯ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ЯРЕМЧАНЩИНІ У 1944-1954 рр.: СТРУКТУРА ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ

Стаття покликана розглянути структуру (адміністративно-територіальний устрій) та ключові напрями діяльності підпілля ОУН у Яремчанському районі в післявоєнні роки. Охарактеризовано керівний склад районного та куцзових проводів ОУН, розглянуто бойові акції та інші аспекти діяльності повстанців у районі.

Ключові слова: ОУН (Організація українських націоналістів), підпілля, провід, більшовики, Яремчанищина, МДБ (Міністерство державної безпеки), МВС (Міністерство внутрішніх справ).

Структура та діяльність збройного підпілля Організації українських націоналістів (революційної) в післявоєнний час на території тодішнього Яремчанського району залишається практично недослідженою сторінкою історії цих теренів. У світлі численних дискусій щодо місця та ролі ОУН в історії України актуальність теми є очевидною, адже лише крізь призму локальних мікроісторичних досліджень можна сформувати загальне історичне тло тієї епохи, уникнувши поверховості та численних неточностей в узагальнювальних дослідженнях. Отже, метою цієї розвідки є цілісне висвітлення становлення та функціонування організаційної та територіальної структури підпілля ОУН у Яремчанському районі, з'ясування методів боротьби з радянським режимом та його силовими структурами, характеристика ролі місцевого підпілля в забезпеченні ефективного функціонування підпільної мережі в межах Станіславської округи та Карпатського краю ОУН.

В історіографії питання структури та функціонування підпілля на Яремчанищині не набули належного висвітлення. Спеціальних досліджень, де б розглядалася ця тематика, немає. Частково цієї проблематики торкаються статті Ю. Яворського¹ та П. Сіреджука², дослідження П. Арсенича³, І. Андрухів та А. Француза⁴ (цілковито чи частково присвячені огляду діяльності ОУН на Прикарпатті). Більш важливими є короткі довідки на керівний склад проводів і референтів різних рівнів (від окружного до районного) Станіславської та Коломийської округ ОУН, уміщені наприкінці збірників документів повстанського походження з цих округ⁵. Цінними є також видання, де подано короткі довідки на повстанців, підпільників та їхніх симпатиків, які були засуджені або загинули.⁶ Особливо вартісною для розгляду даного питання

¹ Яворський Ю. Криївки УПА в с. Дора // Краєзнавець Прикарпаття. 2008. Вип. 12. С. 14–15.

² Сіреджук П. Повстанські акції, діяльність міліції, чекістів з ліквідації руху опору на території Галицької Гуцульщини у зведеннях районних та обласних воєнних комісаріатів // Галичина. 2013. Ч. 24. С. 297–305.

³ Арсенич П. Діяльність УПА та збройного підпілля ОУН на Прикарпатті. Івано-Франківськ, 2007.

⁴ Андрухів І., Француз А. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959). Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. Івано-Франківськ, 2001.

⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22: Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали. 1945–1951. Торонто; Київ, 2013. С. 1054–1148; Літопис УПА. Нова серія. Т. 25: Коломийська округа. 1945–1952. Торонто; Київ, 2015. С. 808–908; Літопис УПА. Нова серія. Т. 29: Станіславівська округа ОУН: документи і матеріали референтури СБ. Кн. 2: Слідчі матеріали. Львів, 2021. С. 531–567.

⁶ Анований довідник антирадянського руху опору: структура, керівний та допоміжний склад підпілля ОУН і УПА (1940–1954 рр.). Ч. 1: Івано-Франківська область. Київ, 2020; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Івано-Франківськ, 2006. Кн. 2.

є монографія Василя Ільницького, у якій розглядаються найрізноманітніші аспекти історії Карпатського краю ОУН⁷. Також певний масив інформації міститься у виданнях краєзнавчого характеру⁸, в яких опубліковано мартирологи й спогади очевидців, однак вони рясніють неточностями та хибами фактографічного характеру.

Основу цього дослідження складають документальні джерела. З опублікованих, окрім уже згаданих збірників повстанських документів зі Станіславської та Коломийської округ ОУН, теж варто згадати археографічні видання⁹, де вміщені переважно документи партійних структур Прикарпаття, в яких ідеться про боротьбу влади з підпіллям, зокрема на Яремчанщині. Натомість великий масив неопублікованих документів підпілля та органів держбезпеки УРСР розміщений в оцифрованому вигляді на сайті електронного Архіву українського визвольного руху¹⁰. Важливими також є видання, де подано короткі довідки на засуджених підпільників.

Яремчанський район був утворений 17 січня 1940 р. в межах колишніх чотирьох збірних гмін колишнього Надвірнянського повіту. 13 листопада того ж року до Яремчанського приєднано територію розформованого Делятинського району (за винятком села Чорний Потік, яке тоді було передане до складу Печеніжинського району, пізніше 1957 р. включене до Яремчанського), з того часу його межі залишалися незмінними аж до ліквідації району 1962 р. Тоді ж, 1940 р., Яремчанський район постав і як окрема структурно-територіальна одиниця націоналістичного підпілля – як один з чотирьох районів Надвірнянського повіту ОУН. На заході, півночі та північному сході він межував з Надвірнянським і Ланчинським районами Станіславської округи ОУН, на сході та південному сході – з Печеніжинським, Яблунівським та Жаб'євським районами Коломийської округи ОУН. У документах 1943–1944 рр. Яремчанський район ОУН часто згадувався як Делятинський, за місцем дислокації районного проводу. З вересня 1944 р. він охоплював усі населені пункти радянського району¹¹: селища Делятин, Яремча; села Заріччя, Білі Ослави, Чорні Ослави, Луг (повністю виселене в 1950 р.), Дора, Ямна, Микуличин, Татарів (7 червня 1946 р. перейменоване на Кремінці), Ворохта, Паляниця, Яблуниця (з хутором Вороненка), а також згаданий Чорний Потік¹².

Район у структурному поділі ОУН у 1944–1948 рр. поділявся на 4 підрайони (під час проведеної на зламі 1944–1945 р. реорганізації підрайонів у куці їхні межі не змінилися). До першого належали селище Делятин, села Заріччя (до 1947 р.), Луг, Дора, а також Яремче. Серед його провідників відомі «Гора» – Микола Дудзяний (станом на другу половину 1945 – початок 1946 р.)¹³, «Тарас» – Юрій Гуменюк (у 1946–1948 рр.) та «Зенко» – Михайло Крайлюк (у 1949–1954 рр.)¹⁴. До другого входили села Заріччя (з 1947 р.), Білі Ослави, Чорні Ослави, Чорний Потік. Тут провідниками були «Ігор» – Михайло Поварчук (у 1944–1946 рр.), «Дуб» – Антон Вадюк (протягом 1947 р. – початку 1949 р.), «Галайда» – Антін Жолобчук (весна

⁷ Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). Дрогобич, 2016.

⁸ Кметюк І. Із гір Карпат несеться гомін волі. Надвірна, 2018; Надвірнянщина: хресна дорога народного болю / упор. Зварчук О. Івано-Франківськ, 2008.

⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 7 : Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля. Кн. 4 : 1949–1959. Київ ; Торонто, 2003; Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. Івано-Франківськ, 2010. Т. 2. Кн. 2 (1945–1946).

¹⁰ Електронний архів українського визвольного руху. URL : <https://avt.org.ua/>

¹¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 2 (1945–1946). С. 117.

¹² Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 66.

¹³ Там само. С. 167, 845.

¹⁴ Кметюк І. Із гір Карпат несеться гомін волі. Надвірна, 2018. С. 244.

1949 р. – вересень 1951 р.). До третього – Ямна та Микуличин, провідником цього підрайону в 1944–1948 рр. був «Шугай» – Юрій Кіф'як. Четвертий підрайон охоплював південь району – села Татарів, Ворохту, Паляницю, Яблуницю. Серед провідників цього підрайону достеменно відомі «Карпатський» – Іван Дійчук (протягом 1947 р. – весни 1948 р.)¹⁵ та «Грім» – Іван Кульб'як (з другої половини 1948 р. до жовтня 1951 р.)¹⁶.

Найнижчою окремою ланкою у структурно-територіальному поділі ОУН була станиця. У селі чи селищі, залежно від його величини, могли знаходитися одна чи декілька станиць. Наразі відомо про окремі станиці в таких присілках чи кутах Делятина: Шевелівка, Площі, Любіжня Перша, Любіжня Друга, Погрібнич¹⁷. Окремі станиці існували і в присілках Хижки та Полумистий села Микуличин¹⁸. Після 1946 р., у зв'язку з плінністю та браком кадрів, кількість станиць зменшувалася, у присілках вони були розформовані.

Структура й територіальні межі Яремчанського району ОУН не були сталими, змінювалися залежно від потреб підпілля. Територія четвертого куща з центром у Ворохті, ймовірно за винятком села Татарів, не пізніше вересня 1946 р. була передана до Жаб'євського району, що був складовою Косівського надрайону ОУН. Такий стан зберігався впродовж весни – літа 1947 р.¹⁹ Коли саме четвертий кущ повернувся – наразі не відомо, однак у звіті надрайонного проводу Надвірнянщини за травень–червень 1948 р. Ворохта згадується вже як складова Яремчанського району ОУН²⁰. Після загибелі провідника «Шугая» третій кущ було розформовано, село Ямна відійшло до сусіднього Делятинського куща, натомість Микуличин – до Яблунівського району Косівського надрайону ОУН, де як окрема станиця став складовою куща з центром у селі Вижній Березів. Навесні 1949 р. станичний провід Микуличина очолив «Іскра» – Павло Скільський, який займав цю посаду аж до затримання органами МДБ навесні 1952 р.²¹ Провідник Надвірнянського надрайону «Хмара» – Петро Мельник влітку 1951 р. клопотав у окружного провідника Коломийщини про повернення Микуличина до Яремчанщини, однак село і надалі залишилося в підпорядкуванні Яблунівського райпроводу²².

Яремчанщина була звільнена військами 4-го Українського фронту Червоної армії в ході боїв протягом 25 липня – 28 вересня 1944 р.²³ Повернення радянської влади в районі ОУН зустріла з розгалуженою мережею підпілля, яку вже встигли відновити після арештів, проведених гестапо 1943 р. Координацію діяльності Організації в районі здійснював повітовий (після реорганізації – надрайонний) провід ОУН Надвірнянщини, члени якого призначали районного провідника й районних референтів різних напрямів. Провідник району призначав провідників кущів, а ті, своєю чергою, координували діяльність станиць. Хто саме очолював районний провід ОУН Яремчанщини в 1944–1945 рр. наразі достеменно не встановлено. Не пізніше весни 1945 р. провідником району був призначений «Славний»

¹⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. С. 421.

¹⁶ Проданик Д. Шлях боротьби Василя Сенчака – «Ворона». Торонто ; Львів, 2011. С. 84.

¹⁷ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 2. С. 353–355.

¹⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 28. С. 108.

¹⁹ Там само. Т. 25. С. 291–292, 308–309.

²⁰ Там само. Т. 22. С. 887.

²¹ Анотований довідник антирадянського руху опору: структура, керівний та допоміжний склад підпілля ОУН і УПА (1940–1954 рр.). Київ, 2020. Ч. 1 : Івано-Франківська область. С. 421.

²² Андрусак М. Останні з когорти залізних. Коломия, 2012. С. 59.

²³ В боях за Карпати. Ужгород, 1975. С. 249, 257.

– Петро Савуляк. На цій посаді він працював до кінця 1946 р.²⁴ Після його переведення на працю в інший терен, ОУН у районі очолив «Донець» – Василь Бойчук, який займав цей пост до кінця літа 1948 р., коли був направлений у Солотвинський район, а провід Ярмчанщини очолив «Ігор» – Михайло Поварчук, який до цього працював районним референтом пропаганди²⁵. Незабаром після загибелі «Ігоря» в березні 1949 р., районним провідником, уже останнім, був призначений провідник куща № 2 «Дуб» – Антон Вадюк, який очолював підпілля в районі до затримання органами МДБ 15 вересня 1951 р. неподалік смт. Ланчин. Нового провідника не було призначено, так як на той час окружний і надрайонні проводи в Станіславській окрузі були ліквідовані органами МДБ²⁶.

Станом на початок 1944 р. проводи всіх територіальних рівнів склалися з таких референтур: Служби безпеки, пропагандивної, господарчої, організаційної, військової, Українського Червоного Хреста (УЧХ), жіноцтва, юнацтва, зв'язку. Однак останні чотири референтури протягом 1944–1945 рр. були розформовані, а організаційних референтів, які за функціональними обов'язками мали б відповідати за підбір кадрів та виконувати роль заступника провідника, у районі не було. Тож ключовими напрямками діяльності Організації в Ярмчанщині були: пропаганда, забезпечення бойової, розвідувальної та контррозвідувальної роботи, підтримування функціонування зв'язкових ліній, що проходили територією району, а також заготівля продуктів та створення необхідних побутових умов для існування підпілля.

Бойові акції здійснювали районна боївка Служби безпеки ОУН, яка складалася з коменданта, його заступника й 5–7 стрільців (бойовиків)²⁷, та кущові боївки (для прикладу, боївка «Шугая» станом на листопад 1945 р. налічувала 8 стрільців²⁸). Протягом 1945–1946 рр. також активно діяли самооборонні кущові відділи (СКВ) чисельністю 10–15 осіб. Так, серед командирів СКВ куща № 2 відомі «Грім» – Іван Сопиляк (загинув 17 червня 1945²⁹), та «Кучерявий» – Іван Зеленевиц (наприкінці 1945–1946 рр.)³⁰.

Насамперед підпільники намагалися знищувати працівників НКВС/МВС, НКДБ/МДБ, та керівників винищувальних батальйонів при МВС (у 1948 р. реорганізовані в «групи охорони громадського порядку» – ГОГП). На основі документів можна простежити хронологію таких нападів. Восени 1944 р. бойовик СБ «Максим», перебуваючи в засідці, чергою з автомата *Danuvia* 43М ліквідував секретаря РВ НКДБ Бондаренка й енкаведиста, який сидів поруч³¹. 17 травня 1945 р. стрільці СКВ та бойовики СБ організували засідку на 18 більшовиків між селами Білі та Чорні Ослави³². Тоді більшості атакованих вдалося втекти, за винятком начальника районного винищувального батальйону при РВ НКВС Фесенка, який загинув. У вересні 1945 р. кущовий «Гора» та вищезгаданий «Максим» із засідки ліквідували

²⁴ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 2 (1945–1946). С. 117, 578.

²⁵ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 1075–1076, 1121–1122.

²⁶ Там само. С. 263.

²⁷ Там само. Т. 28. С. 30.

²⁸ Архів Центру досліджень визвольного руху (далі – АЦДВР). Ф. 58. Колекція мікрофільмів з архіву ВВ НКВД-МГБ-МВД. Т. 102. Арк. 3. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/33612>

²⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 28. С. 62.

³⁰ Там само. Т. 29. С. 474.

³¹ Галузевий державний архів СБУ (далі – ГДА СБУ). Ф. 13. Спр. 376. Збірник документів про структуру та характер антирадянської діяльності ОУН та УПА. Т. 47. Арк. 267. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6161>

³² Там само. Арк. 130. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6156>

двох прикордонників³³. 9 вересня 1945 р. група працівників НКВС та стрибків поверталася з облави на повстанців у с. Чорні Ослави й натрапила на засідку місцевого СКВ. У сутичці 9 більшовиків загинули та отримали поранення³⁴. 26 жовтня того ж року 10 стрільців СКВ між селами Заріччя та Білі Ослави обстріляли групу працівників відділу ББ Яремчанського РВ МВС, убивши двох та ще двох поранивши³⁵. У грудні 1945 р. у сутичці з двома стрільцями СКВ в с. Білі Ослави загинули 4 бійці ВВ МДБ, повстанці здобули 3 автомати. 10 січня 1946 р. на закладену підпільниками міну в с. Білі Ослави «наїхала фіра з енкаведистами». Пізніше підпільники стверджували, що тоді загинуло 7 енкаведистів³⁶. 15 квітня 1946 р. есбісти здійснили напад на станицю стрибків у с. Луг, знищивши начальника станиці Ерстенюка та 5 стрільців, решта склали зброю³⁷. 5 травня троє бойовиків СБ в с. Дора виконали вдалий замах на начальника місцевої станиці ВБ, якого застрелили на порозі власної хати³⁸. 10 травня в тому ж селі жертвою атентату став дільничний МВС Левкун Михайло. 12 травня двоє підпільників із засідки ліквідували дільничного МВС в с. Ямна Михайла Дожука³⁹. Загалом протягом квітня–травня 1946 р. в районі підпільниками вбито 10 більшовиків (з них 4 енкаведистів) та 10 стрибків⁴⁰.

Резонансними стали дві успішні атаки бойовиків СБ на офіцерів міліції та органів держбезпеки в районі. 7 вересня 1946 р. п'ятеро есбістів у селі Дора обстріляли автомобіль, у якому їхали працівники МДБ та МВС. Варто зазначити, що атентатники очікували на ворогів чотири доби в нежитловому будинку неподалік центральної вулиці, очікуючи на інформацію про їх приїзд в село. У звітах підпілля зазначається, що тоді було вбито 12 більшовиків, серед них заступника начальника РВ МВС Катаєва, хоча реальна кількість убитих була меншою⁴¹. Наступною такою акцією став напад 30 квітня 1947 р. Тоді, повертаючись із операції по затриманню двох «бандпосібниць» у Делятині, четверо офіцерів МДБ з охороною (8 солдатів ВВ) у с. Дора, на відстані 3 км від райцентру потрапили під шквальний автоматний та кулеметний вогонь. У результаті обстрілу загинули начальник районного відділу МГБ лейтенант Михайло Кравець, начальник штабу гарнізону ВВ МГБ у Яремчі капітан Ушаков та одна з затриманих жінок. Поранено було також 6 солдатів ВВ⁴².

Після цих двох нападів органи держбезпеки посилили розшук референта СБ ОУН Яремчанщини «Левка» – Михайла Дубного. Вже ввечері 10 травня він загинув разом з охоронцем «Орестом» під час проведення операції з його ліквідації у с. Чорні Ослави. Наслідком цих подій стало зменшення атак на представників силових структур, надалі мішенню повстанців у районі ставали переважно бійці ВБ/ГОГП. Так, 29 березня 1947 р. в перестрілці з боївкою «Ігоря» загинули два стрільці винищувального батальйону с. Білі Ослави⁴³. 3 квітня 1949 р. близько 20:00

³³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 267. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6161>

³⁴ Літопис УПА. Нова серія. Т. 28. С. 584.

³⁵ Там само. С. 592.

³⁶ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 130. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6156>

³⁷ Там само. Т. 57. Арк. 406. В інших джерелах зустрічаються також інші дати цього нападу (19.04; 20.04; 24.04), проте вони є помилковими.

³⁸ АЦДВР. Ф. 9. Т. 18. Теренові звіти. Арк. 119.

³⁹ Там само. Арк. 117.

⁴⁰ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 169.

⁴¹ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ ст. Документи і матеріали. Т. 2. Кн. 2 (1945–1946). С. 555–556.

⁴² Літопис УПА. Т. 9. С. 440. У підпільному зведенні помилково вказано, що тоді, окрім Кравця, нібито загинули 7 працівників МВС.

⁴³ Там само. С. 435.

у с. Микуличин боївка СБ обстріляла кафе, де перебував начальник гарнізону з охорони залізничних мостів лейтенант Пигаленко, якого було важко поранено⁴⁴. 12 січня 1951 р. в Білих Ославах застрелили бійця ГОГП Струка⁴⁵.

Також ліквідації підлягали комуністичні партійні активісти, працівники адміністрації в районному центрі та сільських радах, керівники підприємств. 23 травня 1946 р. атентатник ліквідував начальника Делятинського лісокомбінату Одливаного. Протягом серпня 1946 р. на Яремчанщині підпільники вбили інструктора РК КП(б)У Ковальчука та трьох активістів. 3 липня 1946 р. в с. Білі Ослави вбито голову сільської ради Гуменюка. У тому ж селі аналогічна подія відбулася вранці 19 серпня 1947 р. – тоді невідомий підпільник застрелив його наступника Михайла Костюка. 10 травня 1948 р. між селами Ворохта й Татарів убитим знайшли директора Ворохтянського ліспромкомбінату Кузнецова. 3 червня 1948 р. близько 23:00 бойовики СБ в Яремчі застрелили секретаря райкому ЛКСМ Єлизавету Гнатюк. У жовтні 1948 р. знищено завідуючого клубом в смт Делятин⁴⁶.

Поширеними були й різні диверсії, зокрема замінування різних об'єктів, а також підпали адміністративних та господарських споруд. 8 листопада 1945 р. підпільники підірвали залізничний міст на перегоні Делятин – Ворохта, внаслідок чого рух було зупинено на 13 годин, а 19 грудня того ж року на перегоні Микуличин – Татарів підірвано військовий ешелон, унаслідок чого знищено 10 вагонів з військовим обладнанням, а серед військових були вбиті й поранені⁴⁷. 25 червня 1946 р. в селі Дора спалено лісосклад – згоріло 120 кубометрів деревини⁴⁸. Вранці 10 жовтня 1948 р. при спробі зняти вінки з могил повстанців на кладовищі с. Заріччя відбувся вибух, унаслідок якого важко поранено двох бійців ВВ МДБ (п). Упродовж четвертого кварталу 1948 р. підпільниками було спалено 7 автомашин з деревом, схожі акції відбувалися і надалі. 21 березня 1950 р. в с. Білі Ослави знищено автомашину з деревом; через три дні в с. Чорний Потік підпільниками спалено сільраду й забрано товари з магазину, 25 березня така ж акція відбулася в с. Луг. Восени 1950 р. в Білих Ославах з магазину забрали товари для потреб підпілля⁴⁹.

Працівники СБ проводили ліквідацію також тих осіб, яких вважали інформаторами радянської влади, при цьому іноді застосовуючи колективну сімейну відповідальність. Так, 20 вересня 1944 р. в с. Чорні Ослави вбито 8 «шкідників». У ніч із 6 на 7 листопада 1944 р. група «Гарта» спалила 10 хат і вбила 8 осіб, також забрала з собою голову сільради та його сина. Всі, на думку підпілля, були «большевицькими донощиками»⁵⁰. 26 травня 1946 р. в с. Чорні Ослави вбито матір та сестру бійця ВБ. У ніч на 16 травня 1948 р. в селі Заріччя біля своїх хат були повішені лісник із дружиною, а також два працівники ліспромкомбінату⁵¹. Внаслідок невмілих дій працівників РВ МДБ у 1951 р. підпільники розшифрували чотирьох агентів та інформаторів, унаслідок чого двох було вбито, решту поранені⁵². Слід зазначити, що фізичне усунення проводили не завжди: так, улітку 1951 р. надрайонний референт СБ «Довбуш» виявив інформатора МВС, допитав його й відпустив⁵³.

⁴⁴ Там само. Нова серія. Т. 7. С. 108.

⁴⁵ Там само. С. 413.

⁴⁶ Там само. Т. 22. С. 232, 938; Сіреджук П. Повстанські акції... С. 299–300.

⁴⁷ Там само. Т. 7. С. 317.

⁴⁸ Сіреджук П. Повстанські акції... С. 299.

⁴⁹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 938, 978.

⁵⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 81. Арк. 240.

⁵¹ Сіреджук П. Повстанські акції... С. 299–300.

⁵² Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). С. 166.

⁵³ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 50. Арк. 285–286. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/23392>

Натрапляючи на засідки енкаведистів, стрільцям боївок часто вдавалося виходити без втрат і навіть завдавати їх ворогу. Для прикладу, в с. Татарів кущовий «Шугай», разом зі станичним с. Микуличин «Шаблею» та трьома стрільцями у вересні 1945 р. натрапили на чисельну засідку більшовиків. Їм вдалося відійти без втрат, знищивши 5 ворогів⁵⁴. 4 травня 1946 р. технічний референт (адміністратор) районної СБ «Андрій» разом з бойовиками «Максимом» та «Степаном» натрапили на групу військових, що охороняла лісорубів в урочищі Чепелів біля Яремча. Сподіваючись, що вони не побачили їх, есбісти сховалися в кущах за ровом. Коли більшовики підійшли до кущів, стрільці відкрили вогонь, убивши 6 та поранивши трьох, після чого без втрат відступили⁵⁵.

Розвідкою займалися практично всі члени ОУН. Завдяки широкій мережі інформаторів серед працівників державних підприємств та установ підпілля мало вичерпну інформацію про склад гарнізонів Прикордонних та Внутрішніх військ, станиць ВБ, районних органів міліції та держбезпеки, партійних організацій. Так, станом на осінь 1948 р., за даними підпілля, лише в Яремчі й Делятині знаходилося «ворожого елемента під зброєю» 351 особа, у тому числі гарнізон ВВ МДБ в Яремчі чисельністю 70 осіб⁵⁶. Інформаторами підпілля в районі були секретар лісозаводу в Микуличині, начальники й майстри лісопунктів, голови та секретарі сільських і селищних (зокрема й у Яремчі) рад. Тож не дивно, що підпілля володіло навіть даними про суми зібраних податків по селах району⁵⁷.

Надважливим завданням було виявлення більшовицьких агентів-внутрішників усередині підпілля. У грудні 1945 р. за агентурну роботу був ліквідований станичний ОУН с. Чорні Ослави «Божко»⁵⁸. У липні 1948 р. в районну боївку СБ прийнято юнака, який був агентом РВ МДБ. Перед ним стояло завдання за нагоди застрелити коменданта боївки, після чого втекти з підпілля. У вересні того ж року агент був розшифрований слідчими Служби безпеки та після допиту, ймовірно, страчений⁵⁹. Проте не завжди підозри СБ були обґрунтованими. Районною референтурою СБ Яблунівщини в серпні 1948 р. був затриманий підпільник із села Микуличин «Залізник» разом з дружиною. Його підозрювали в зраді – мовляв, саме він видав органам місце перебування кущової боївки «Шугая», внаслідок чого вона була ліквідована 10 липня того ж року. Подружжю вдалося втекти від есбістів, вони були змушені переховуватися і від них, і від більшовиків та врешті загинули 28 лютого 1949 р. в сутичці з оперативниками МДБ⁶⁰.

Одним з пріоритетних напрямів діяльності підпілля була пропагандивна робота. В районі її організовували референт пропаганди та масові пропагандисти при кущових проводах. Вони відповідали за поширення друкованої та усної пропаганди серед населення, а також за вишкільну роботу серед членів ОУН. Так, у 1945 р. пропаганда «повела наступ на здобуття гірських сіл району, що були здеморалізовані ще з польських часів». Були проведені мітинги у Ворохті, Микуличині, Лузі, Дорі. 17 серпня 1946 р. проведено мітинг з лісорубами з Молдови⁶¹. 1 липня 1947 р. за поширення антирадянських листівок була затримана секретар Яремчанської районної ради Ганна Мотрук⁶². Восени 1948 р. серед членів та симпатиків ОУН були розповсюджені

⁵⁴ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 130. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6156>

⁵⁵ АЦДВР. Ф. 9. Т. 18. Арк. 121.

⁵⁶ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 915.

⁵⁷ Там само. С. 926; Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2. С. 113, 583, 654.

⁵⁸ Літопис УПА. Нова серія. Т. 29. С. 472.

⁵⁹ Детальна інформація про цей випадок: Там само. С. 500–512.

⁶⁰ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 372. Т. 20. Арк. 149. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22126>

⁶¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 233, 828.

⁶² Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2. С. 191.

пресові видання «Бюро інформації УГВР» (випуск 1/1948) та «Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН» (вип. 1–3), а також брошури з оповіданням «Учителька» авторства підпільної письменниці «Марії Дмитренко» – Богдани Світлик⁶³. Через мешканця району, який виїхав на постійне проживання в Київську область, районний провід ОУН навесні 1951 р. розповсюджував там націоналістичну літературу. Ще одним способом поширення листівок на схід було її вкладання у лісоматеріали, що відправлялися з Яремчанщини на Донбас⁶⁴. Пропагандисти займалися також виховною та патріотичною роботою серед шкільної молоді. На думку Проводу ОУН, компартійні органи через комсомол, піонерські відділи, шкільне виховання прагнули перетворити молоде покоління на «покірних бездушних рабів»⁶⁵. Щоби перешкоджати цьому, потрібно було працювати зі школярами й учителями. Для прикладу, за звинуваченням у поширенні націоналістичної пропаганди серед дітей у жовтні 1950 р. був засуджений завідувач початкової школи в Микуличині⁶⁶.

В урочищі Піги поблизу села Татарів з літа 1950 р. базувалася друкарня референтури пропаганди Надвірнянського надрайону ОУН. Для неї восени того ж року було заготовлено близько 10 кг шрифту, проте не вистачало великих літер. Друкарня функціонувала до листопада 1951 р., коли її керівник був захоплений органами МДБ⁶⁷.

Перебування в підпіллі потребувало регулярного забезпечення одягом та харчами. Цей тягар лягав в основному на плечі станичних і господарчих при станицях ОУН. Вони підшукували мешканців, у яких можна було взяти потрібні речі та їжу, також проводили збір коштів, за які купували необхідне в магазинах за посередництва селян. Взамін за кошти та інші надані речі видавалися (за наявності) бофони – квитанції на певні суми грошей, які після здобуття незалежності мали бути повернуті їхнім власникам. Так, навесні 1947 р. житель Делятина передав бойовикам СБ одяг, взуття, а також проводив забій худоби для потреб підпілля⁶⁸. Пізніше на допиті в МДБ він стверджував, що ці речі в нього забрали примусово, однак такі твердження часто висловлювалися з надією послабити покарання. Тож з'ясувати чи допомагала підпіллю особа добровільно, а чи під примусом матеріали кримінальних справ переважно не дозволяють. Незважаючи на те, що система постачання була розгалуженою та охоплювала сотні осіб, у підпіллі все одно відчувався брак найнеобхіднішого. Для прикладу, на зиму 1945–1946 рр. достатньої кількості харчів для підпільників у районі заготувати не вдалося⁶⁹.

Через Яремчанський район упродовж 1946–1952 рр. проходила одна з головних підпільних ліній зв'язку – так звана східна, від провідника Карпатського краю ОУН, який зазвичай базувався в Калуській окрузі, до провідників Коломийської та Буковинської округ ОУН. Станом на початок 1948 р. на території району її маршрут розпочинався на горі Підсмерічок західніше смт Делятин. Там пакети з поштою приймали стрільці районного референта СБ «Юрші», які прямували з нею на хутір Вівчина села Микуличин, де повертали на село Чорні Ослави. Там зустрічалися зі стрільцями кущового провідника «Ігоря» і з ними прямували до села Лючки Яблунівського району, а звідти, за допомогою місцевого станичного, доходили до

⁶³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 22. С. 938.

⁶⁴ Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). С. 266.

⁶⁵ Там само. С. 135.

⁶⁶ Реабілітовані історією. Івано-Франківська область. Кн. 2. С. 27.

⁶⁷ Ільницький В. Карпатський край ОУН в українському визвольному русі (1945–1954). С. 125.

⁶⁸ Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській області. Ф. 5. Спр. 9180 П. Арк. 1, 14.

⁶⁹ ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 72. Арк. 292.

пункту зв'язку на горі Ріг. Там стрільці «Юрші» передавали пошту охоронцям провідника ОУН Коломийщини «Бориса», які відносили матеріали безпосередньо отримувачам⁷⁰. Аналогічно лінія функціонувала й у зворотному напрямку. Станом на літо 1951 р. пакети з поштою охоронці «Бориса» передавали станичному Микуличина «Іскрі», який прямував з нею до районного провідника Яремчанщини Дуба, котрий тим же маршрутом передавав її далі на захід⁷¹.

Підпільники району номінувалися до повстанських нагород. Так, районний референт СБ «Левко» в червні 1946 р. подавав до нагородження кущових «Гору» та «Шугая», стрільців СКВ «Бескида» і «Козака» за хоробрість, проявлену в численних сутичках з ворогом. Тоді ж надрайонний провідник ОУН Надвірнянщини «Діброва» – Михайло Іваніщак пропонував нагородити вісьмох стрільців районної боївки СБ за їхні бойові заслуги, а також окремо відзначив «Левка», вказавши, що під його проводом районна боївка має значні бойові успіхи⁷². Ідейно-моральний стан кадрів підпілля в районі станом на осінь 1948 р. вважався найкращим у надрайоні. Самі більшовики ще в грудні 1949 р. називали Яремчанський район серед тих, де повстанці діють особливо активно⁷³. Однак поступово ряди підпілля танули. Після того, як захоплені у вересні 1951 р. районний провідник «Дуб» та районний референт пропаганди «Явір» – Михайло Палагняк погодилися на співпрацю з ворогом, підпілля в районі практично припинило існування. Останніми повстанцями на Яремчанщині були кущовий провідник «Зенко» (захоплений влітку 1954 р.) та стрілець куща «Козак» – Петро Гуменюк (захоплений 2 листопада 1954 р.)⁷⁴.

Підсумовуючи викладені дані, можна ствердити що структура підпілля ОУН у Яремчанському районі була гнучкою і змінювалася залежно від потреб Організації. Проте вона вписувалася в загальну схему адміністративно-територіального устрою ОУН. Діяльність районного проводу ОУН зосереджувалася навколо кількох магістральних напрямів: бойової активності, розвідки й контррозвідки, пропаганди, самозабезпечення, підтримання діяльності ліній зв'язку. В умовах постійного протиборства з каральними органами СРСР він організовано функціонував до осені 1951 р., а окремі підпільники переховувалися до 1954 р.

The article is designed to consider the structure (administrative-territorial organization) and key areas of activity of the OUN underground in the Yaremcha district in the post-war years. The leadership of the district and bush leadership of the OUN is characterized, combat actions and other aspects of the activities of the insurgents in the district are considered.

Key words: OUN (Organization of Ukrainian Nationalists), underground, leadership, Bolsheviks, Yaremche region, MDB (Ministry of State Security), MIA (Ministry of Internal Affairs).

⁷⁰ Там само. Спр. 372. Т. 9. Арк. 54. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/22020>

⁷¹ Літопис УПА. Нова серія. Т. 15. С. 504.

⁷² ГДА СБУ. Ф. 13. Спр. 376. Т. 47. Арк. 267. URL: <https://avr.org.ua/viewDoc/6161>

⁷³ Літопис УПА. Нова серія. Т. 7. С. 275.

⁷⁴ Анотований довідник антирадянського руху опору: структура, керівний та допоміжний склад підпілля ОУН і УПА (1940–1954 рр.). Ч. 1 : Івано-Франківська область. С. 230.

УДК 94 (477.86)

Андрій Жук (Івано-Франківськ, Україна)

ЄПИСКОПЬСКА ДІЯЛЬНІСТЬ ІЄРАРХА УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ МИХАЙЛА САБРИГИ (1986–2006 рр.)

У статті проаналізовано єпископську діяльність владики Української греко-католицької церкви Михайла Сабриги як єпископа-помічника Львівського, згодом і правлячого архієрея спочатку Тернопільської, пізніше Тернопільсько-Зборівської єпархії. Виокремлено деякі аспекти його єпископської діяльності в ділянці єпархіяльних структур, розкрито участь владики у громадських заходах, висвітлено його внесок у процес легалізації УГКЦ кінця 1980-х – початку 1990-х рр., з'ясовано роль у державотворчих і націєтворчих процесах 1990-х – першої половини 2000-х рр.

Ключові слова: Михайло Сабрига, УГКЦ, підпілля, єпископ, служіння, Львів, Тернопіль, духовність.

В українському національно-культурному відродженні Українській греко-католицькій церкві (УГКЦ) належало особливе місце. На відміну від Наддніпрянської України, де, як правило, переважала світська інтелігенція, провідником національного руху галицьких українців було греко-католицьке духовництво. Галицьке духовництво спричинилося до створення низки національних товариств і організацій, які підвищували освітній рівень краян, піднімали добробут народу. З початком ХХ ст. на митрополичий престол прийшов Андрей Шептицький, який очолював Греко-католицьку церкву (далі – ГКЦ) упродовж 44 років. Напередодні Другої світової війни ГКЦ була однією з найавторитетніших у Польщі, відіграла вагомую роль у суспільно-політичному й національно-культурному житті підвладних їй українських земель. Еклезіальну структуру складали 3040 парафій, які об'єднували 4,3 млн віруючих, 4440 храмів і каплиць. Очолювана А. Шептицьким Церква 1939 р. налічувала 10 єпископів, 2950 священників, 520 ієромонахів, 1090 монахів-черниць, 540 студентів теології. Церква виконувала душпастирську місію, морально-виховні завдання і володіла значною кількістю будинків культурного призначення, друкарень, книгарень і бібліотек¹.

Окрема сторінка діяльності ГКЦ – її взаємини з радянськими урядовими структурами. Відносно толерування радянськими органами влади діяльності ГКЦ (1939–1941 рр.) та в перші повоєнні місяці тривало недовго. 1945 р. органами радянської влади створено Ініціативну групу з ліквідації греко-католицької церкви, а 8–10 березня 1946 р. у Львові відбувся псевдособор, на якому під тиском властей скасовано унію з Ватиканом. Утім, діяльність ГКЦ у підпіллі 1946–1989 рр. є однією з найяскравіших сторінок української історії. Адже в умовах тоталітарного режиму, коли репресивно-каральний апарат контролював будь-які опозиційні виступи, ГКЦ зуміла зберегти структуру, істотний вплив на населення, виховати два покоління духовенства, здобути підтримку значної частини галицьких українців².

Перебудовчі процеси в СРСР 1985–1991 рр. сприяли активізації демократичного, національно-визвольного руху в Україні. У Галичині розгорнувся релігійний рух за відновлення діяльності ГКЦ. Процесам її легалізації сприяла відкрита Заява групи священнослужителів та вірян від 4 серпня 1987 р., опублікована в західно-

¹ Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква. Історичний нарис. Івано-Франківськ : Плай, 2001. С. 108.

² Там само. С. 145–146.

європейських засобах масової інформації. У заяві йшлося про вихід із підпілля і підтримку українських греко-католиків Папою Іоанном Павлом II. Того ж 1987 р. група українського греко-католицького духовництва на чолі з єпископом Павлом Василюком оголосила про вихід із підпілля. Цей рух особливо посилювався у зв'язку з відзначенням на державному рівні 1000-ліття хрещення Русі-України.

У Львові 17 вересня 1989 р. відбулася багатолюдна маніфестація під гаслами легалізації ГКЦ. 23 січня 1990 р. архієпископ Володимир Стернюк скликав у Львові церковний собор за участю шести єпископів і 150 священників, який проголосив легалізацію Церкви, визнав неканонічним Львівський собор 1946 р., висловив вимоги реабілітувати репресованих представників греко-католицьких священників, а також повернути церкві її храми та визнати її церковну організацію. Відтепер офіційно Церква почала називатися Українською греко-католицькою – УГКЦ. Утім, у ту пору відродженій Церкві ще дуже не вистачало нових провідників. Одним із представників «катакомбної» УГКЦ, на нашу думку, став єпископ Михайло Сабрига (1940–2006). 12 жовтня 1986 р. висвятив його на єпископа-помічника Львівського³ архієпископ В. Стернюк.

Із прийняттям єпископського сану владика відчував більшу відповідальність, бо мав обов'язок висвячувати отців, слідкувати за їхнім зростанням у духовності та науці. До слова, у підпіллі з 1986 до 1990 рр. єпископ М. Сабрига висвятив вісім священників⁴. З виходом Церкви з підпілля владика Михайло (Михаїл) працював єпископом-помічником Львівської архієпархії⁵.

Загалом він намагався бути непомітним до кінця повної легалізації УГКЦ. Ось як, наприклад, про владика Михайла згадує відомий український науковець зі Львова Богдан Якимович у інтерв'ю асоційованому професорові історії Вільяму Ришу (Коледж Джорджії, США): «[...] Він мене познайомив із Михайлом Сабригою. Цей дуже цікавий чоловік працював звичайним робітником у книгарні “Молодість”, навпроти пам'ятника Міцкевичу. І, мабуть, тільки Василь Михайлович із нашого кола знав, хто такий насправді Сабрига. Ні Степан Ковалишин, ні Володимир Писько, ні я, не знали, хіба догадувалися, що, можливо, Михайло Сабрига – підпільний священник Української Греко-Католицької Церкви. А насправді Сабрига був єпископом катакомбної Церкви»⁶. УГКЦ була настільки «темною» Церквою, чого насправді вимагали жорстокі умови та заборони, що часом й рідня духовництва могла не знати про їхній сан.

Щоправда, наприкінці 1980-х рр., коли М. Сабрига вже був єпископом, ставлення радянської влади до релігії змінилося. На піку лібералізаційних реформ Михайла Горбачова Українська греко-католицька церква вийшла із катакомб і, вірогідно, опинилася значною мірою в безладді з майже всіма парафіями та майном, які були передані 1946 р. для Руської православної церкви Московського патріархату. Церква, яку активно підтримували націоналістичні організації, зайняла безкомпромісну позицію щодо повернення втраченого майна та прав на парафії. За словами греко-католицьких священників, навіть якщо станом на 1990 р. ціле село є православним, а бодай одна людина – греко-католиком, то храм належить цьому католику, оскільки церкву збудували його діди й прадіди. Ослаблена радянська влада не змогла заспо-

³ Ленчик В. Нарис історії Української Церкви. Львів : Свічадо, 2003. С. 548.

⁴ Владика Михайл Сабрига. Синод єпископів УГКЦ. URL : <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-myhayl-sabryga-460/> (дата звернення: 13.04.2020).

⁵ Шподарунок Н. Спогад. URL : <https://www.tze.org.ua/arhyjeparhija/yepyskopy/vladyka-mykhail-sabryha.html> (дата звернення: 13.04.2020).

⁶ Інтерв'ю Вільяма Ріша (США) з Богданом Якимовичем // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2012. Вип. 21. С. 851–876.

кої ситуацію, тож більшість парафій у Галичині опинилися під контролем греко-католиків під час подій великого міжконфесійного суперництва, яке часто супроводжувалося жорстокими сутичками вірян, а також релігійним і політичним керівництвом.

Історичні перипетії України тодішнього часу не могли в особливий спосіб не зацікавити й папство. Результатом цього став Надзвичайний Синод УГКЦ, який відбувся в Римі впродовж 25–26 червня 1990 р. Вселенський Архієрей Папа Іоанн Павло II уперше запросив владик катакомбної УГКЦ в Україні відвідати його у Ватикані. Серед цих владик, до слова, був і єпископ-помічник Львівський М. Сабрига⁷.

Попри таємне служіння на благо Церкви, очевидці припускають, що владика Михайло брав участь у перемовинах з представниками Руської православної церкви. 11 березня 1990 р. в Преображенському храмі відбулася архієрейська Служба Божа з нагоди передачі храму УГКЦ, яку відправили митрополит УГКЦ В. Стернюк, архієпископ Мирослав Марусин, митрополит Степан Сулик, єпископи УГКЦ Филімон Курчаба, Софрон Дмитерко, Юліян Вороновський та М. Сабрига⁸.

6 квітня 1990 р. Львівська міська рада прийняла рішення про те, що катедра Св. Юра належить Греко-католицькій церкві, а 19 серпня того року в святині відбулася перша після 44-річної «окупації» РПЦ Архієрейська Служба Божа, яку очолив митрополит В. Стернюк у співслужінні з владиками С. Дмитерком, Ф. Курчабою, Ю. Вороновським та М. Сабригою, який на той час уже перебував у Тернополі⁹.

Єпископське служіння у ті часи, на наш погляд, нагадувало служіння апостолів Христових, які голосили Євангеліє серед поганського світу. Доноси і стеження, здавалося, що й власна тінь становила небезпеку. Однак покладена місія і віра у торжество правди надихали долати кілометри шляху, аби рятувати душі своєї пастви, хрестити, вінчати, хоронити, виголошувати слово Боже¹⁰.

Чотири роки владика Михайло був єпископом-помічником Львівським. Його діяльність як єпарха Тернопільського почалася з кінця 1989 р. У березні 1990 р. було оприлюднено, що існує така ієрархія УГКЦ. Серед усіх єпископів фігурувало і прізвище М. Сабриги як єпископа, але не Тернопільського, а помічника Патріарха¹¹.

Отже, у січні 1990 р. він розпочав своє пастирське служіння у Тернополі. Ще не будучи тернопільським єпископом, у 1991 р. владика М. Сабрига під керівництвом кардинала Мирослава-Івана Любачівського спільно з владикою М. Гринчишиним благословили відновлення храму Христового Воскресіння у Збаражі¹². І все це відбувалося за непростих умов міжконфесійних суперечок. Люди приходили до єпископа з надією отримати правду, і він сердечно всіх вислуховував, радив, допомагав, підтримував духовно і безнастанно молився. 21 квітня 1991 р. М. Сабрига взяв участь в Архієрейській Літургії на Співочому полі м. Тернополя з нагоди приїзду кардинала М. Любачівського¹³.

Нова сторінка в житті владика почалася 1992 р. У травні того року у Львові тривав синод єпископів УГКЦ, який вирішив з двох великих єпархій – Львівської,

⁷ Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989–1997 років. Благовісник Верховного Архієпископа Української Греко-Католицької Церкви. Львів, 1998. С. 6–10.

⁸ Переговори Російської Православної Церкви з Українською Католицькою Церквою перервані // Патріархат. Греко-католицьке аналітичне видання. 1990. № 4. С. 5.

⁹ Ленцик В. Назв. праця. С. 555.

¹⁰ Шподарунок Н. Спогад. URL : <https://www.tze.org.ua/arhyeparhija/yepyskopy/vladyka-mykhail-sabryha.html> (дата звернення: 13.04.2020).

¹¹ Інтерв'ю з владикою Михаїлом Сабригою // Інститут історії Церкви. Львів. 2003. URL : <https://www.tze.org.ua/arhyeparhija/yepyskopy/vladyka-mykhail-sabryha.html> (дата звернення: 13.04.2020).

¹² Духовні святині Збаражчини. Інформаційно-бібліографічний нарис. Збараж, 2008. С. 6.

¹³ Сабрига М. Зерна віри. Науки і послання / упоряд. Н. Шподарунок. Тернопіль : Джура, 2013. С. 463.

Станіславської й частини Перемишльської створити чотири¹⁴. Цими новими єпархіями стали: Тернопільська, Зборівська, Коломийсько-Чернівецька та Самбірсько-Дрогобицька. За поданням Верховного архієпископа УГКЦ Мирослава-Івана кардинала Любачівського 12 липня 1993 р. Апостольський Престол затвердив правлячих владик на ці єпархії. Єпархом Тернопільським став М. Сабрига. До слова, станом на 20 квітня 1993 р. ця єпархія складалася з 16 деканатів¹⁵. Інtronізація владики відбулася 17 жовтня 1993 р. під час Божественної Літургії з нагоди проголошення Тернопільської єпархії УГКЦ¹⁶. На церемонії введення на трон Тернопільської єпархії був присутній Папський нунцій в Україні Антоніо Франко та інші греко-католицькі єпископи¹⁷.

Відтоді громадська та релігійна діяльність М. Сабриги поширювалася на територію Тернопільської області, а також поза її межами, адже, будучи Тернопільським єпархом, він проводив місіонерську діяльність і в Криму, відвідуючи, зокрема, греко-католицьку парафію у місті Севастополь¹⁸. Копичинецький історик Б. Савка згадує, що під час місії у церкві Св. Миколая, що проходили упродовж 9–15 травня 1994 р., у заключній Службі Божій, крім священників-місіонерів зі Львова, брав участь і владика М. Сабрига¹⁹.

Значний пастирський слід залишив єпископ і в розбудові монастирської церкви Успіння Пресвятої Богородиці Отців Редemptористів у Тернополі. Він освятив, зокрема, її наріжний камінь²⁰. Владика працював за тих обставин не покладаючи рук, і 14 січня 1997 р. єпископ Тернопільсько-Зборівський освятив ще одну церкву – храм на вул. Новий Світ, який належить до Тернопільсько-Зборівської архієпархії УГКЦ. До слова, ця парафія заснована 1996 р. і була перебудована з колишнього кінотеатру «*Мир*», спорудженого ще в радянський час²¹. Владика розумів, що потрібно зводити нові храми по цілій єпархії, зокрема і на теренах Хмельниччини. Пріоритетним показником у такому будівництві було те, що допомагали фінансово і матеріально не тільки парафіяни і священники конкретних парафій, а й щедрі місцеві меценати, ктитори, зарубіжні благодійні інституції, зокрема німецькі організації «*Церква у потребі*» і «*Реновабіс*» (надали близько 20% від вартості витрат на зведення храмів). Промотором будівництва цих храмів був на той час владика Тернопільсько-Зборівської єпархії М. Сабрига²².

Маловідомим фактом є те, що владика прихильно ставився до ВО «*Тризуб*». Більше того, єпископ навіть був громадським захисником на суді «тризубівців» – Євгена Філя та Василя Деревляного у Львові. Єпископ стояв на їхньому захисті поряд із Андрієм Соколовим – членом Львівської УКРП, Юрієм Сиротюком, Миколою

¹⁴ Ленчик В. Назв. праця. С. 560.

¹⁵ Драпак І. Процеси формування та реорганізації Тернопільської єпархії Української Греко-Католицької Церкви // Науковий вісник Чернівецького університету: Історія. Чернівці, 2018. № 1. С. 98–104.

¹⁶ Сабрига М. Назв. праця. С. 464.

¹⁷ Тернопільсько-Зборівська архієпархія УГКЦ. Парафії, монастирі, храми. Шематизм. Тернопіль : ТОВ «Новий колір», 2014. С. 10.

¹⁸ Процак Б. Через тернії... До 15-річчя Української греко-католицької Церкви в Севастополі // Кримська світлиця. 2006. № 33. Серпень. С. 6–8.

¹⁹ Савка Б. Копичинці. Мандрівка через століття. Тернопіль : Джура, 2001. С. 232.

²⁰ Успення Пресвятої Богородиці (м. Тернопіль). Історія становлення монастирської церкви Успіння Пресвятої Богородиці м. Тернопіль. URL : <https://www.cssr.lviv.ua/pro-redemptorystiv/nashi-obyтели/monastyri/uspennya-presvyatoi-bogorodyci-m-ternopil> (дата звернення: 13.04.2020).

²¹ Де сьогодні в Тернополі празникують? Дата оновлення: 14.01.2020. URL : <https://ternopoliany.te.ua/religiya/32556-de-sogodni-v-ternopoli-praznikuuyut#> (дата звернення: 13.04.2020).

²² Стоцький Я. Ренесанс УГКЦ в Тернопільській і Хмельницькій областях наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : історичні науки. 2016. Вип. 25. С. 121–132.

Стецьком, Славою Стецько, Михайлом Ратушним та ін.²³. Контакти ВО «Тризуб» із УГКЦ були дуже тісними від початку існування організації. Найбільш помітним проявом була щорічна охорона «Тризубом» прощ вірян до с. Зарваниця на Тернопільщині. Цю традицію було розпочато 1995 р. саме єпископом М. Сабригою²⁴.

Єпископ М. Сабрига був також співзасновником благодійного міжнародного фонду «*Caritas*» (1994 р.), засновником і видавцем газети «*Божий сіяч*» (1995 р.) Як ініціатор відродження УГКЦ він освячував новозбудовані й відновлені храми та богослужбові споруди на Тернопільщині. Він благословив відбудову Марійського духовного центру в Зарваниці²⁵. Зокрема впродовж 18–21 травня 1995 р. владика взяв участь у Всенародній прощі до Зарваниці з нагоди відновлення Акту посвяти українського народу під Покров Пресвятої Богородиці; 1997 р. освятив наріжний камінь собору Зарваницької Матері Божої, а 2000 р. – престіл у цьому соборі²⁶.

Неодноразово також через співсвятительські руки владика Господь кликав до служіння нових єпископів. Так, 17 лютого 2002 р., спільно з Главою УГКЦ, М. Сабрига безпосередньо брав участь у єпископській хіротонії владика Ігоря Возняка²⁷, а 2004 р. був співсвятителем владика Василя Семенюка²⁸.

Помер блаженної пам'яті Слуга Божий Кир Михайло Сабрига 29 червня 2006 р. Божого в м. Житомир на 66 році свого життя. Похований у с. Зарваниця Тернопільської області²⁹.

Отже, можна твердити, що владика Михайло Сабрига залишив глибокий слід у розвитку УГКЦ та новітній українській історії загалом, про що свідчить його громадсько-релігійна діяльність. Це був один із найзначиміших греко-католицьких духовних провідників новітнього часу, гідно оцінити діяльність якого належить нащадкам. Водночас, створення всебічного портрету цієї особистості неможливо здійснити без урахування послідовної зміни подієвої панорами українських політичних та релігійних реалій другої половини ХХ ст., морально-духовної атмосфери, що панувала на той час в Україні.

The article analyzes the episcopal path of the Bishop of the Ukrainian Greek Catholic Church (UGCC) Mykhailo Sabryha as an auxiliary bishop of Lviv, and later of the ruling bishop, first Ternopil, and later Ternopil-Zboriv. Some aspects of his episcopal activity in the field of development of eparchial structures, participation in public events, public activity as a bishop and his significant contribution to the overall picture of the UGCC development and the process of restoring Ukraine's independence are highlighted.

Key words: Mykhailo Sabryha, UGCC, underground, bishop, ministry, Lviv, Ternopil, spirituality.

²³ Політичний процес, що увиразнив обличчя антиукраїнської влади. Дата оновлення: 12.11.2018. URL : <http://ukrpohliad.org/national-memory/politychnyj-protses-shho-uvyraznyv-oblychchya-antyukrayinskoyi-vlady.html> (дата звернення: 13.04.2020).

²⁴ Андрущенко Е. С. Релігійний чинник в ідеології та діяльності всеукраїнської організації «Тризуб» імені Степана Бандери // Наукові записки Національного університету «Острозька академія» : історичне релігієзнавство. 2011. Вип. 4. С. 11–19.

²⁵ Владика Михайл Сабрига. Синод єпископів УГКЦ. URL : <https://synod.ugcc.ua/data/vladyka-myhayl-sabryga-460/> (дата звернення: 13.04.2020).

²⁶ Сабрига М. Назв. праця. С. 471.

²⁷ До 15-річчя єпископської хіротонії високопреосвященішого Владика Ігоря (Возняка). Дата оновлення: 17.02.2002. URL : <http://sophiaugcc.org.ua/15-richchya-yepyskopskoyi-hirontiyi-vysokopreosvyashhennishogo-vladyky-igorya/> (дата звернення: 13.04.2020).

²⁸ Сабрига М. Назв. праця. С. 466.

²⁹ Помер Владика Михайл (Сабрига). Дата оновлення: 30.06.2006. URL : <https://web.archive.org/web/20071217210614/http://www.rr.lviv.ua/news.php?item=865> (дата звернення: 13.04.2020).

УДК 371.382 : 374.7

*Олександр Перегінець (Івано-Франківськ, Україна)***ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ГЕЙМІФІКАЦІЇ У ШКІЛЬНІЙ ТА ПОЗАШКІЛЬНІЙ ІСТОРИЧНІЙ ОСВІТІ**

У статті розкрито віхи становлення та поширення гейміфікації (ігровізації, геймізації) – використання ігрових практик та механізмів у неігровому середовищі. Окреслено складові інноваційного тренду, виокремлено специфіку реалізації елементів ігровізації в історичному освітньому просторі з урахуванням психологічних та навчально-методичних факторів.

Ключові слова: *гейміфікація, ігрове мислення, інформаційно-комунікаційні технології, цифровізація, компетентнісне навчання, ігрові педагогічні технології, засоби мотивації, шкільна та позашкільна історична освіта.*

У сучасних умовах докорінних змін та глобалізації суспільства зростає роль інформаційного середовища. Активний розвиток інноваційних технологій сприяє виокремленню якісно нових напрямів модернізації освітньої системи. Зокрема, через впровадження в навчальний процес елементів гри, передбачається залучення учнів до навчання, розвиток їхньої ініціативності та високого рівня мотивації. Значного поширення в цьому плані набула технологія використання елементів гри у неігровому середовищі, або ж – як її ще іменують – гейміфікація. Вона слугує ефективним засобом підвищення результативності навчання, розширення світогляду школярів, міжпредметної інтеграції в процесі вивчення історичної дисципліни.

Мета статті – висвітлити психолого-педагогічні аспекти використання елементів гейміфікації у шкільній та позашкільній історичній освіті. Для її реалізації необхідно здійснити комплексний аналіз методичних та психолого-педагогічних властивостей впровадження ігровізації в історичний освітній процес та проаналізувати вплив геймізації на формування пізнавального інтересу, розвиток творчих здібностей, креативного мислення і підвищення рівня мотивації до вивчення історичних дисциплін здобувачами освіти.

Узагальнені та систематизовані матеріали з вивчення елементів гейміфікації та досвіду їх застосування в освітній сфері містяться у працях В. В. Гавриліної¹, О. А. Задоя², О. Д. Брайченка³, О. В. Захарової та А. В. Грузд⁴. Актуальні питання реалізації геймізованого навчання у традиційному та нестандартному для цього

¹ Гавриліна В. В. Гейміфікація як засіб підвищення мотивації учнів до навчання // Classtime Blog. URL : <https://www.classtime.com/blog/ukrainska/>

² Задоя О. А. Гейміфікація в освітньому процесі // Євроінтеграційний вибір України та проблеми макроекономіки: матеріали двадцять четвертої Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (Дніпро, 11 квітня 2018 р.). Дніпро : Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. С. 53–55.

³ Брайченко О. Гейміфікація: коли книжка перетворюється на гру // Читомо. URL : <https://chytomo.com/>

⁴ Захарова О. В., Грузд А. В. Підвищення якості послуг вищої освіти за допомогою гейміфікації // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки. 2017. Вип. 32. С. 113–122.

просторі висвітлюють К. О. Ключова, Л. Л. Рикова⁵, О. Е. Коневщинська⁶ та Н. С. Кравець⁷.

Суспільство та освіта сьогодення невинно розвиваються. У наше життя щодня входить усе більше і більше інформаційних технологій. Існуючі освітні методики досить часто ігнорують те, що навчання повинно зацікавлювати і приносити задоволення дітям. Сучасні учні й учениці мають нові цінності та стилі навчання, іншу позицію щодо самого освітнього процесу та вищі вимоги до його організації. З подібною ситуацією стикаються і педагоги, які змушені долати нові виклики, зважаючи на вимоги та потреби учнів.

Активне використання учителями інформаційно-комунікаційних технологій (далі – ІКТ) сприяє формуванню нових підходів для реалізації інтерактивних методів навчання. Зокрема, в освітній сфері актуальними стають ігрові елементи. Вони дають можливість удосконалювати навчальне середовище, зацікавлюючи учнів до знань, розвиваючи їхню вмотивованість та ініціативність⁸.

Гра, за своєю природою, – виняткове явище. Мрія практично кожного педагога – зацікавити дитину і зробити так, щоб ця мотивація тривала якнайдовше. Згідно з опитуванням Вашингтонського дослідницького центру П'ю (*Pew Research Center*) близько 97% опитаних підлітків хоча б раз грали у відеоігри. Ці цифри ще декілька років тому вважали б неймовірними, однак сьогодні, в час глобальної цифровізації суспільства, дана оцінка не є чимось надзвичайним. Зрештою, саме завдяки залученню елементів гри до освітнього середовища ефективність навчально-виховного процесу зростає в рази⁹.

Як зазначає О. Ткаченко¹⁰, сучасне суспільство не стоїть на місці, а тому освітня система має відповідати вимогам часу та постійно оновлюватися, використовуючи для цього різні засоби. Одним з таких елементів виступає гейміфікація – поняття, що тлумачиться науковцями, як використання ігрових елементів у неігровій практиці.

Слушно вважає Л. В. Бондаренко¹¹, стверджуючи, що даний термін є відносно новим та маловивченим, однак ефективність застосування цього інструменту у навчальній діяльності щороку зростає. Про це, зокрема, свідчить краща засвоєність навчального матеріалу, утворення сприятливого середовища для здобуття учнями нових знань, умінь та навичок.

Підвалини застосування елементів ігровізації датуються ХІХ ст. Першою відомою згадкою цього періоду стала популярна у США компанія «*Sperry & Hutchinson*». У 1896 р. вона почала випускати власні спеціалізовані торгові марки

⁵ Ключова К. О., Рикова Л. Л. Використання сервісу Flippity для підвищення навчальної мотивації. URL : https://fitu.kubg.edu.ua/images/stories/Departments/kitmd/Internet_conf_17.05.18/s1/1_Kliuieva_Rykova.pdf

⁶ Коневщинська О. Е. Зарубіжний досвід використання «*Minecraft: Education Edition*» у проєктній діяльності // Інформаційні технології в освіті. Херсон, 2017. № 3. С. 86–97.

⁷ Кравець Н. С. Етапи створення гейміфікованої системи для використання в навчальному процесі ВНЗ // Вісник Харківської державної академії культури. Серія: Соціальні комунікації. Харків, 2017. Вип. 50. С. 198–206.

⁸ Блещік А. О. Гейміфікація: досвід і шляхи розвитку // Матеріали обласної науково-практичної інтернет-конференції (Черкаси, березень 2020 р.). Черкаси, 2020. С. 17.

⁹ Ляшенко А. Як ігри змінюють освіту // AIN.UA. URL : <https://ain.ua/>

¹⁰ Ткаченко О. Гейміфікація освіти: формальний і неформальний простір // Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобиц. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. Дрогобиц, 2015. Вип. 11. С. 304.

¹¹ Бондаренко Л. П. Гейміфікація в освітньому процесі // Наука України – погляд молодих вчених крізь призму сучасності: тези доповідей І Всеукраїнської науково-практичної конференції (Черкаси, 20–22 квітня 2017 р.). Черкаси : ФОП Нечитайло О. Ф., 2017. С. 84.

«S&H Green Stamp» (Зелена марка). Отримати їх покупці могли, купивши товар компанії у спеціалізованих магазинах та на заправках. За особливою програмою лояльності, вклеївши марки до спеціального альбому, їх можна було обміняти на цінні призи. Оцінки маркетологів свідчили про численний ажіотаж саме на «зелені марки» компанії, що привело до збільшення клієнтської бази та високої популярності «Sperry & Hutchinson». Програма стала яскравим прикладом явища, яке сучасні науковці трактують як «гейміфікація»¹².

Українські дослідники Л. І. Самчук та Ю. М. Мойсенюк¹³ вказують на схожу практику застосування елементів геймізації. У 1912 р. відома американська компанія з виробництва їжі та напоїв «Cracker Jack» до своєї продукції почала додавати невеличкий безкоштовний подарунок – іграшку-сюрприз. Як і з попередньою кампанією, дана практика здобула успіх, а подібний метод почали застосовувати провідні бренди США.

Слід наголосити, що питання часу появи самого терміна «гейміфікація» є доволі дискусійним. Зокрема О. Й. Карабін¹⁴ пов'язує його виникнення з іменем відомого інженера-розробника відеоігор Ніка Пеллінга. Британець від 2002 р. широко почав вживати дане поняття у власних проєктах. Натомість С. О. Переяславська та О. О. Шмахіна¹⁵ окреслюють появу терміна «гейміфікація» 2008 роком. На думку дослідниць, саме початок XXI ст. ознаменував розвиток цифрової медіагалузі та поступового залучення у неї елементів гри. Утім, починаючи з 2010 р., геймізація набула достатньо високої популярності серед широкої аудиторії. Продемонструвавши наочно ефективність та прогресивність, вона була інтегрована до багатьох сфер життя, зокрема професійної діяльності та системи освіти¹⁶.

За рахунок гейміфікованого простору сьогодні будь-яка людина при виконанні звичайних, буденних для себе речей має можливість урізноманітнити та наповнити їх змістом. Не є винятком учні, які за улюбленою грою чи іншим розважальним заняттям проводять чималу частину свого часу. Використання ігрових елементів у навчальній діяльності допоможе оживити подекуди рутинний процес та спрямувати дитячу енергійність у потрібне для вчителя русло¹⁷.

У контексті сучасної історичної освіти актуальним залишається питання формування пізнавального інтересу учнів за допомогою елементів гри. Уроки історії для чималої кількості вихованців пов'язані з нудним і великим за обсягом матеріалом, датами та подіями, які важко запам'ятати. Когорта складних, часом малозрозумілих понять, історичних термінів, революційних подій та затяжних воєн не дає учням розгледіти справжній потенціал історії, її цікаві й захопливі сторінки. Проте не все так критично, як здається на перший погляд. З поступом інформаційних технологій, педагогічний арсенал сучасної школи настільки розвинувся, що навіть

¹² Green Stamps. The First Retail Loyalty Program / Coherent Path. URL : <https://coherentpath.com/green-stamps-first-retail-loyalty-program/>

¹³ Самчук Л. І., Мойсенюк Ю. М. Гейміфікація в системі сучасних технологій навчання. URL : http://dnpp.gov.ua/wp-content/uploads/2015/12/Gameplay_in_training_2019.pdf

¹⁴ Карабін О. Й. Гейміфікація в освітньому процесі як засіб розвитку молодших школярів // Збірник наукових праць Класичного приватного університету. Запоріжжя, 2019, № 67, Т. 1. С. 44.

¹⁵ Переяславська С., Шмахіна О. Гейміфікація як сучасний напрям вітчизняної освіти // Електронне наукове фахове видання «Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету». 2019. С. 251. URL : <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2019s24>

¹⁶ Пінчук, О. П., Яськова Н. В. Гейміфікація в загальній середній освіті: аспект використання електронних соціальних мереж // Наукова молодь – 2017: матеріали п'ятої Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих учених (Київ, 14 грудня 2017 р.). Київ, 2017. С. 179–183.

¹⁷ Макаревич О. О. Гейміфікація як невід'ємний чинник підвищення ефективності елементів дистанційного навчання // Молодий вчений. 2015. № 2. С. 279.

учні, для яких історична наука – «темний ліс», зможуть навчатися з цікавістю та захопленням¹⁸.

При дослідженні впливу гейміфікації на освітній процес доцільно окреслити її найбільш вагомими особливості. По перше, це доволі стрімкий зворотній зв'язок, при якому особа, що навчається, здатна оперативно приймати рішення. По-друге, заздалегідь уніфіковані правила для досягнення поставлених цілей. По-третє, сюжетність та образність гри, що дозволяє персонажу проникнутися суттю історії, що програється. Не менш важливими є оптимальність вибору складності завдань, їх диференціація та поетапне підняття рівня вимог, що ставляться перед учнями.

Ще однією важливою функцією ігровізації є направленість людської поведінки. У даному аспекті існує певна схожість з методами переконання. Вони, як і геймізація, створені для впливу на людську поведінку без змушування до змін. Підтримка залученості гравця в процес, що здійснюється через надання йому додаткових балів чи заохочень шляхом введення рейтингу гравців, працює чудовим мотиваційним чинником досягнення мети без примусу з боку педагога¹⁹.

Як зазначає Л. В. Машталяр²⁰, одним із ключових елементів гейміфікації є ігрове мислення. Воно надає звичним речам особливого змісту та допомагає учням усвідомлювати поставлені перед ними цілі і завдання в контексті частини цілого. Дослідниця слушно стверджує, що звичайне зазубрювання матеріалу, на відміну від ігрових елементів, спрямоване лише на усвідомлення окремих відомостей. Гра дає змогу учням побачити предмети та події взаємопов'язано, а будь-яке завдання робить цікавим лише у випадку його відношення до вищого, системного рівня, зважаючи при цьому індивідуальні розумові та психологічні складові учня.

І. А. Самойлова²¹ виділяє три основні групи (шари) складників гри, що використовуються в гейміфікації. Це динаміка, механіка та елементи (компоненти). Динаміка представляє собою розвиток гри та підтримку її інтересу, механіка – ключові процеси, що дозволяють активно взаємодіяти з гравцем і, насамкінець, елементи – група, що передбачає практичну реалізацію двох попередніх шарів.

Не менш важливими у даній класифікації є мотивуючі засоби – додаткові бали, ігрові банкноти і т. д., які в комплексі складають винагороду. Насамкінець, заключним етапом механіки гри виступає підсумковий рейтинг учасника, показник його рівня знань, умінь та навичок, досягнутих за період гри.

У контексті шкільного та позашкільного курсу історії геймізація зосереджує свою увагу на допомозі вихованцю: компактно надає основну інформацію, закріплює знання, практичні уміння і навички, а вже після зворотнього зв'язку, переходить до іншої тематики дисципліни. Дотримуючись такої послідовності, ігровізація сприяє покращенню результатів навчально-виховного процесу. Шляхом залучення дітей до вивчення незвіданої минувшини вона дає можливість змоделювати практичні ситуації із життя, формуючи тим самим креативність, самостійність та ініціативність

¹⁸ Таран О. М. Як зробити цікавим урок історії // Методичний вісник Криворізького професійного гірничо-технологічного ліцею. 2014. №4 (8). URL : https://docs.google.com/document/d/1YdYl_nCq50oGRavvmZo9hy1vvh6YyYacHcPY7mfqyc/edit

¹⁹ Дядікова О. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? // Mistosite: веб-сайт. URL : <https://mistosite.org.ua/uk>

²⁰ Машталяр Л. В. Гейміфікація в сучасному навчально-освітньому просторі // На Урок : веб-сайт. URL : <https://naurok.com.ua/>

²¹ Самойлова І. Гейміфікація – один з трендів сучасної освіти: презентація // SlideShare : веб-сайт. URL : <https://www.slideshare.net/>

вихованців. Для традиційної методики викладання історії реалізація подібного без використання інтерактивних засобів навчання чи ігрових технологій неможлива²².

Однією з ключових відмінностей між традиційною освітою та сучасними ігровими методами навчання є свобода вибору. Гравець діє автономно, обираючи персонажа гри на свій розсуд, керує його діями так, як вважає за потрібне для себе. І хоча цей вибір обмежений, але він існує, на відміну від класичного стилю навчання. І це мотивує! Втім, надати можливість учню не означає зробити його некерованим та відірваним від сюжету гри. Навпаки, отримавши широкий арсенал доступних інструментів та засобів для ведення гри, вихованець має можливість обрати те, що йому до вподоби. Він відчуватиме відповідальність, оскільки вибір був зроблений виключно ним.

Ігровізація дає змогу прибрати ефект шаблонності, активізувати попередньо втрачений інтерес до навчання і сформувати додаткові стимули. Так, забезпечивши постійне підсилення прогресу, розвитку якісно нових рівнів складності, випробувань і засобів для підтримки зацікавленості, ігрова діяльність створює нові цілі, подолання яких сприяє підвищенню мотивації у вихованців. На відміну від традиційної освітньої методики, ігрова діяльність може спрямовувати поведінку учня у необхідне для неї русло²³.

Також слід звертати увагу на те, що геймізація є достатньо психологічним принципом. Ні для кого не секрет, що більшість дітей у захопленні від комп'ютерних ігор, однак лише незначна частина крім цього любить навчатися. Ідея змінити формат навчання, запровадивши в ньому принципи гри, звучить відмінно, але глянувши ширше в соціально-емоційну природу дитини, стає зрозуміло, що педагог має чинити опір негативним наслідкам використання освітньої психології в ігровій діяльності. Окрім психологічного чинника, І. А. Самойлова наводить аргумент стосовно зовнішньої мотивації вихованця. Зазначені вище компоненти (елементи) ігровізації – бейджі, бали, поінти безумовно необхідні, однак суттєво важливішою є внутрішня мотивація здобувачів освіти (прагнення оцінити себе самому, визначивши свій власний рівень компетентності).

Слушно вважає О. Павленко²⁴, що геймізація відіграє вагомую роль в організації педагогом домашнього завдання. Досить часто учні не виконують домашні завдання, бо вважають їх одноманітними і нецікавими. Постає риторичне питання: «А чому б не змінити це?». На уроці історії, для прикладу, слід давати дітям творчі завдання з ігровими компонентами. Це може бути: шкільна періодика за темою, визначеною вчителем у ході заняття, або ж вибраного учнем самостійно; створення онлайн-кросворду чи сканворду (врахувавши вік дітей), де ключами до розгадки будуть історичні терміни за опрацьованою темою/уроком. Основна умова при цьому – відсутність жорстких термінів виконання. Через обмеженість у часі, дитина не здатна проявити себе повною мірою. Водночас, даючи для виконання завдання більше двох-трьох тижнів, обов'язковим є зворотній зв'язок та консультації щодо проробленої роботи.

До того ж, використання гейміфікації вимагає конкретики. Тільки те заняття можна ігровізувати, де є чітко поставлені цілі та завдання. При побудові гри, що має декілька рівнів, до перехідного потрібно підходити з вищими вимогами, дотриму-

²² Гришуніна М. В. Гейміфікація дистанційного курсу засобами Moodle // Moodle Moot Ukraine 2020: матеріали Восьмої міжнародної науково-практичної конференції. URL : <https://2020.moodlemoot.in.ua/>

²³ Волкова Н. П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально-методичний посібник. Дніпро : Ун-т ім. Альфреда Нобеля, 2018. С. 184.

²⁴ Павленко О. Гейміфікація в освітньому процесі: як зробити уроки цікавими? URL : <https://www.pedrada.com.ua/article/2687-geymfatsya-v-osvtnomu-protses-yak-zrobiti-uroki-tskavimi>

ючись при цьому попередньо згаданих нами умов. І тільки в такому разі урок історії буде результативним та всеохоплюючим. Не слід забувати і про визначення триєдиної мети. Це доволі клопіткий та важкий етап, однак без правильного її оформлення навіть методично вивірених хід заняття не зможе стати успішним.

У разі подання складної для засвоєння учнями інформації у нестандартній для цього формі – гри, це принесе неодмінну зацікавленість вихованців та ініціативність, оскільки нудні й важкі для сприйняття відомості відбивають у них будь-яке бажання навчатися. Натомість, ігрова методика дозволить ефективніше засвоїти поданий матеріал та розвинути практичні навички. А для того, щоб мотивація учнів тривала довше, потрібно ускладнювати сам формат побудови гри: враховувати наочність, підвищувати автономність ігрового сюжету задля самостійного прийняття гравцями рішень, будувати завдання для розвитку логіки²⁵.

Утім, єдиного уніфікованого шаблону заняття, яке б сприяло формуванню важливих і – головне – корисних для учнів навичок, немає. Завдяки плідній роботі педагога, його обізнаності та ерудованості, урок набуває якісно нових форм. Використання в ньому ігрових елементів слугує осмисленому навчанню, де учні мають можливість виразити свої почуття та емоції. Гра за своєю суттю переносить учасника в новий, більш сприятливий для комфортного навчання світ. Дитина при цьому широко розвиває своє абстрактне мислення, наділяючи предмети, які її оточують, певними функціями та значенням. При цьому з використанням ігрового досвіду учень переборює в собі психологічні та соціальні обмеження, що дозволяє йому безперешкодно працювати над розвитком своїх знань, умінь та навичок²⁶.

У даному аспекті головною значущістю геймізації є те, що вона фокусує увагу гравця, надаючи інформацію поетапно для кращого її засвоєння і тільки після впевнення в цьому переходить до наступного рівня. Дотримуючись чітких установок, ігровізація сприяє покращенню успішності учнів та нівелює усі перешкоди, що стоять на її шляху. Вона скеровує ігрові шаблони задля вирішення повсякденних проблем. Перебудовує однотипні та надто складні для дітей речі в якісно нову, цікаву для сприйняття та подальшого дослідження форму. І як зазначає О. Дядікова²⁷, ставить собі за мету організацію простору для позитивного та водночас дієвого суперництва і співробітництва.

Однією з найсуттєвіших принад гейміфікації слід виокремити ставлення до помилок у ході гри. У школі досить часто за помилки дітей карають, втім лише у поодиноких випадках педагоги хвалять за правильно вжиті рішення чи вибрані відповіді. Акцентування уваги лише на помилках урешті-решт призводить до того, що вихованці зосереджуються лише на оцінці, а не на знаннях. У грі помилки, навпаки, вітаються та слугують ключовим механізмом для досягнення успіху. З кожною невдачею учні застосовують нові варіанти дій задля досягнення фінальної мети. Граючи, ми усвідомлюємо, що в помилці немає нічого критичного, а для її вирішення потрібно стільки спроб, скільки знадобиться учаснику²⁸.

Безперечно, вагоме значення у структурі сучасної історичної освіти відіграє позашкільна, яка є ключовою ланкою безперервної освіти. Впродовж усього часу

²⁵ Мендела І. Я. Гейміфікація в закладах вищої освіти як тренд навчання // Науково-практичні аспекти сучасної економічної освіти та науки: інновації, діджиталізація, інтеграція – ІДІ: матеріали всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації з економічних наук (15 листопада – 26 грудня 2021 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 72.

²⁶ Дьоміна І. Як навчання на основі ігор розвиває навички 21-го століття // НУШ. URL : <https://nus.org.ua/>

²⁷ Дядікова О. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? // Mistosite. URL : <https://mistosite.org.ua/uk>

²⁸ Гейміфікація в освіті: Як ігрові методики допомагають в навчанні // Блог Gioschool. URL : <https://blog.gioschool.com/>

існування позашкільна освіта постійно удосконалювалася і доповнювалася якісно новими дослідницькими та науковими методами. Не стало винятком і XXI століття. Саме в останні роки відбувається гранична перебудова змісту концепції позашкільної освіти: здійснюється пошук креативних ідей щодо ефективної діяльності закладів цього типу, вводяться якісно нові форми та принципи компетентнісного зростання дітей, уніфікується законодавчо-нормативна база, відповідно до сучасних вимог та критеріїв розвитку системи освіти загалом. Реформування відбувається шляхом упровадження цілого комплексу методично вивірених і попередньо опрацьованих навчальних планів та освітніх програм²⁹.

Як зазначається у нормативних документах МОН України³⁰, позашкільна освіта є невіддільною частиною освітньої системи, основні положення та принципи якої окреслено в Конституції нашої держави, а також низці законодавчих актів. Вона спрямована на всебічний розвиток знань, практичних умінь та навичок вихованців у різних галузях. Соціалізація, самореалізація та професійний розвиток особистості – три наріжні принципи мети позашкільної освіти.

В. М. Міленін³¹ відзначає, що, будуючи сучасну інноваційну модель позашкільля, ми намагаємося реалізувати її як монолітну педагогічну формацію, здатну втілити в життя можливості для особистісного зростання, розвитку загальних та предметних компетентностей учасників цього освітнього простору. Щодо практичної реалізації зазначеної моделі позашкільної освіти та її подальшого функціонування, дослідник стверджує, що це якісно новий, методично вивірений комплекс, метою якого є створення максимально зручного для вихованців та педагогів навчально-виховного осередку, де учасники мають змогу опанувати практичні уміння і навички роботи з ІКТ, забезпечивши при цьому активний взаємозв'язок для максимально можливого рівня комунікації.

Безперечно новим у цьому плані є поняття «ігрові педагогічні технології». Воно включає в себе широку групу методів та засобів, призначених для ефективної організації навчально-виховного процесу в ігровізованій формі. Порівнюючи гру, як явище взагалі, з педагогічною грою, слід зазначити про суттєву відмінність – чітко окреслену мету навчання з відповідним до неї педагогічним результатом. Заняття у вигляді освітньої гри будується за допомогою гейміфікованих ситуацій і технологій, що стимулюють учасників до активної освітньої діяльності³².

Гра досить тісно переплітається з мистецтвом, а тому сприяє ефективному залученню креативних здібностей учнів та вчителів. Щоб досягти першочергової мети на занятті, педагог повинен створити ігрову ситуацію такою, щоб вона сприяла зацікавленню дітей. Детально її розпланувати, передбачивши всі ймовірні наслідки. Тому гра може по правді називатися грою лише в тому випадку, коли вона цікава для учнів, заворожує їхню свідомість, а гравці – щирі, усміхнені й життєрадісні³³.

Популярною серед вихованців закладів позашкільля є настільна гра «*Етнографічне лото*». Її метою визначається удосконалення рівня знань дітей про побут, звичаї та традиції народу України в дусі патріотизму й любові до Батьківщини. Кількість учасників та їх вікова група не обмежується, проте, як зазначає Н. В. Олій-

²⁹ Ковальова І.О. Застосування інтерактивних технологій у закладах позашкільної освіти // Всеосвіта : URL : <https://vseosvita.ua/>

³⁰ Позашкільна освіта / МОН України. URL : <https://mon.gov.ua/ua/tag/pozashkilna-osvita>

³¹ Міленін В. М. Інноваційна модель виховного простору сучасного позашкільного навчального закладу : посібник. Київ, 2013. С. 45.

³² Сергеева Л. Гейміфікація: ігрові механіки у мотивації персоналу // Theory and methods of educational management. 2014. № 2 (14). URL : [https://lib.iitta.gov.ua/6072/1/геймиф_кац_я_\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/6072/1/геймиф_кац_я_(1).pdf)

³³ Пометун О. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. С. 256.

ник³⁴, оптимальною є участь не більше десяти вихованців середнього шкільного віку. Хід гри бере початок з розподілу серед усіх учасників ігрових ролей. Після цього вчитель дістає картки із запитаннями та зачитує їх. По ходу гри учасник дає відповідь на питання ведучого тільки в тому випадку, якщо його ігрове поле відповідає суті поставленого запитання. Переможцем стає той учасник, який дасть найбільшу кількість правильних відповідей.

Як результат, відбувається засвоєння навчального матеріалу у формі візуалізації з використанням різних освітніх методичних способів. Настільні ігри такого типу найкраще поєднувати з попередньо опрацьованими даними, оскільки без належної теоретичної бази досить складно аналізувати візуальні джерела та їхньої особливості становлення і розвитку. Тому, перш ніж використовувати схожі педагогічні методики в історичному позашкільлі, учасники мають бути свідомо готовими та проінформованими щодо сюжету гри³⁵.

Черговою захопливою грою історичного спрямування є настільна гра «*Поселення й житло українців*». У ході неї вихованці дізнаються про цікаві особливості українських домівок та поселень. Як і в попередній грі, основними складовими є ігрове поле, картки із запитаннями, втім з'являються фішки та кубики. Рекомендована кількість учасників складає групу дітей середнього шкільного віку до шести осіб, або ж відповідно до кількості кубиків і фішок.

Перебіг гри нагадує традиційні ігри-ходилки, однак замість звичайних завдань педагог інтегрує питання, що відповідають вищезазначеній тематиці. Закінчення гри відбувається лише після досягнення одним із учасників ігрового поля «Фініш». По закінченню здійснюється рефлексія з учасниками, обмін результатами і враженнями, а також нагородження переможців.

Застосування обраних елементів гейміфікації в історичному позашкільлі сприяє соціалізації учасників, опануванню ними духовних та культурних цінностей. Завдяки грі діти навчаються здобувати перемогу, ставлять собі цілі та прагнуть до їх вирішення, виробляють у собі почуття відповідальності, вимогливості, самовдосконалення³⁶.

На думку О. Дядікової³⁷, геймізація не є чарівним інструментом, що може вдосконалити будь-який урок. Слід розуміти, що для інтеграції ігрових елементів потрібно чітко виконання і дотримання вимог. Інакше методично невірне застосування елементів гейміфікації може звести заняття нанівець. Окрім цього, використання ігор не є гарантією ефективного залучення учнів. При допущенні помилок на етапах розробки та формування гри, геймізація не здатна їх оперативно і якісно усунути, проте може підсилити попередньо створену та добре продуману модель навчання.

Роль ігровізації у навчальній діяльності важко применшити. Вона сприяє ефективній кооперації та командній роботі в класі. Ігри покращують мозкову діяльність, формують тенденції, що надихають учнів на компетентнісний розвиток та побудову взаємовідносин предмету і навчання. Для більшої впевненості в собі та своїх силах, ігри можна підібрати під індивідуальні особливості кожного учня, однак

³⁴ Олійник Н. В. Дидактичні ігри як засіб розвитку пізнавальної активності вихованців на заняттях гуртків туристсько-краєзнавчого напрямку // Позашкільна освіта: стратегія, перспективи розвитку, сучасні практики: матеріали першої Обласної науково-практичної інтернет-конференції. URL : <https://www.ocpo.sumy.ua/files/Novini/2018/03/Inet%20konferencia/секція%204.pdf>

³⁵ Ставицька А. В. Гейміфікація та ігрове навчання на уроках історії // Гілея: науковий вісник. 2020. Вип. 156. С. 115–116.

³⁶ Трамбицька Н. Гра як важливий інструмент соціалізації дитини // Завуч. 2017. № 3. С. 41.

³⁷ Дядікова О. Гра як інструмент: що таке гейміфікація? // Mistosite. URL : <https://mistosite.org.ua/uk>

це доволі клопітка та часозатратна праця, що вимагає належного рівня методологічної обізнаності³⁸.

Як підсумок, гейміфікація – явище, що без перебільшення заповнило увесь сучасний простір. Воно є досить актуальним саме в освітній сфері. Заручившись підтримкою цифрових технологій та інтерактивних засобів комунікації, геймізація сприяє зацікавленню учнів процесом навчання, підвищенню їхнього рівня знань, умінь та навичок. Окрім цього, вона слугує прекрасним механізмом заохочення дитячої творчої натури, прояву її сильних якостей та покращення малорозвинутих рис особистості, сприяє саморозвитку та ініціативності.

Впровадження методів ігровізації у шкільну та позашкільну історичну освіту сприяє подоланню своєрідної буденності та подекуди складності вивчення цієї дисципліни. На зміну старим, заангажованим принципам викладання приходить якісно нова освітня технологія, що дозволяє інтегрувати елементи гри в навчальне середовище, і тим самим урізноманітнити його. Використання елементів гейміфікації в історичному позашкільлі сприяє соціалізації та згуртуванню колективу вихованців, прагненню кожного учасника до самовдосконалення і реалізації своїх особистих цілей. Проте слід розуміти, що гра не є універсальним засобом для вирішення усіх проблем – це лише один із способів мотивації, який без надання якісної освітньої інформації працювати не буде.

The article reveals the milestones of the formation and spread of gamification – the use of game practices and mechanisms in a non-game environment. The components of the innovative trend are outlined, the specifics of the implementation of gamification elements in the historical educational space are highlighted, taking into account psychological and educational and methodological factors.

Key words: *gamification, game thinking, information and communication technologies, digitalization, competence training, game pedagogical technologies, means of motivation, school and out-of-school historical education.*

---

³⁸ Блудова Ю., Ільїна О. Геймізація освітнього процесу в Новій українській школі // Науковий збірник «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка». Дрогобич, 2020. № 27. Т. 1. С. 171–172.

БІОГРАФІСТИКА ТА ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ

УДК 94+34(519)«14/19»]:(305-055.2

Валерія Касюкевічус (Івано-Франківськ, Україна)

ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНКИ В ПЕРІОД НЕОКОНФУЦІАНСТВА НА КОРЕЙСЬКОМУ ПІВОСТРОВІ

У статті зроблена спроба багатоаспектного висвітлення правового становища корейських жінок періоду неоконфуціанства на основі комплексного аналізу законів та найвпливовіших документів епохи, наявних історичних та етнографічних досліджень.

Ключові слова: *Корейський півострів, неоконфуціанство, Чосон, жінки, гендерні студії, законодавство, право.*

Період неоконфуціанства в Корей співпадає з правлінням династії І (1392–1910). Нове трактування китайського конфуціанства було головною ідеологією державного ладу цих часів і перебувало в основі всіх документів. Неоконфуціанство базувалося на масовій освіченості та принесло із собою значну бюрократизацію: документами регулювались усі сфери життя. Жіночі долі також були гвинтиком розгалуженої державної машини, що діяла за принципом «міцна сім'я = міцна держава» і прагнула максимально контролювати всі «стовпчики», на яких стояла¹.

Правовий статус жінки почав регламентуватись основним документом династії «*Кьонггук теджон*» (1485 р.) (經國大典 – «*Національний кодекс*»). Ним запроваджувалася система суворих правил жіночої поведінки через обмеження їхньої фізичної свободи: жінкам було заборонено грати в ігри на природі, брати участь у заходах поза межами будинку, їздити верхи й навіть піші прогулянки. Не можна було прогулюватись у саду або виходити назовні, окрім випадків прийому відвідувачів з королівської родини чи китайських послів та проводів членів сім'ї, які вирушали в далеку дорогу. Як санкції передбачались тілесні покарання (до 100 ударів палицями), позбавлення свободи або страта².

Аргументацією для таких заходів стало прагнення ліквідувати подружню невірність у будь-яких її варіаціях, але фактично жінка ставала заручницею власного дому. За епохи Корьо існувала жіноча свобода пересування, спілкування та почуттів. Відповідно до записів китайського мандрівника Сюй Цзіна (1091–1153), чоловіки й жінки вільно спілкувались, без яких-небудь законів, які б забороняли цей вид комунікації³. Все це регулювалось лише суспільною мораллю. На етапі розвитку, де тоді перебувало корейське суспільство, цього механізму примусу виявилось недостатньо для дотримання правил пристойної поведінки. Цей фактор розхитував головну ланку усієї неоконфуціанської системи – родину, тож правителі радикально

¹ Корнеева И. В. Идеи семейного воспитания в художественной литературе Чосона // Вестник Челябинского государственного университета. 2008. С. 155.

² Han Hee-sook. Women's Life during the Chosŏn Dynasty // International Journal of Korean History. 2004. Vol. 6. Dec. P. 115.

³ Чудайкина Е. В. Гендерный статус женщины в Республике Корея: история и современность. Бакалаврская работа. Специальность: 410301 «Зарубежное регионоведение». Томск : Томский политехнический университет, 2017. С. 42.

вирішили це питання за допомогою закону⁴. У «*Національному кодексі*» знаходимо постулат «чанганг», де розглядається питання зради. Згідно з законом, жінка, звинувачена у зраді, має бути побита палицями, чоловік же за таке діяння платив досить посередній за розміром штраф⁵. Тож фактично держава, втікаючи від однієї проблеми, транслювала її на інший гендер і встановила «грошовий відкуп» за злочин.

Завдяки «*Кьонггук теджон*» жінки знаті та середнього класу перейшли до ізольованого домог життя. Злегка розвіяти цей морок самотності можна було традиційними гостинами між сім'ями янган (корейської знаті), у яких жінкам дозволялось брати участь як гостям на жіночій частині будинку (анчхе).

Відносини всередині сім'ї також регламентувалися загальноприйнятою ієрархією (постулат «самганорюн» згаданого кодексу) на документальному рівні. Практикувався принцип дочірнього почту, що був аналогом синовнього (чеснота «хьо»), який є одним із п'яти законів «*Сесок Оге*» (концепції традиційного конфуціанства)⁶. Основним канонам, що визначав останнє поняття, став документ «*Хьогьон онхе*» (孝經諺解) – перекладений у XVI ст. корейською класичний конфуціанський канон синовньої шани «*Сяо цзін*» (孝經)⁷.

Для жінок система існувала з урахуванням андроцентричності та обмежених прав власності. Зокрема, перше проявилось у традиції носити траур за свекрухою три роки, а за рідною матір'ю – лише один рік.

Найбільшим зі згаданих обмеженням прав стало майже повне позбавлення права на спадок та приватну власність⁸. Цей фактор є значимим з правової, економічної та культурної точки зору.

За записами Сюй Цзіна, упродовж XI–XII ст. жінки мали право на спадок нарівні з чоловіками. За Корьо дівчата так само, як і хлопчики могли претендувати на спадок після смерті батьків, незалежно від порядку народження. Успадковані земельні наділи ділилися порівну між доньками та синами⁹. Майно померлої без спадкоємців жінки відходило її родичам, а не вдовцеві чи його родині. По смерті чоловіка-воїна, в разі відсутності спадкоємців, вдові надавалася земля, яку вона могла оформити як спадок на себе або малолітніх дітей. Передаватися відтак могли володіння будь-якого типу¹⁰. Якщо ж вдова не хотіла брати на себе тягар власності (в більшості випадків це вважалося безчестям), вона могла попросити про це близького родича.

За кодексом «*Кьонггук Течжон*»: «Якщо у чоловіка немає сина від законної дружини чи наложниці, він може обрати як спадкоємця племінника з близьких родичів (чіджа). Якщо ж чоловік не міг цього зробити, то від імені чоловіка з таким

⁴ Ким Хен Ми. Философские основы художественно-педагогической традиции корейского национального танца // Известия Тульского государственного университета. Гуманитарные науки. 2012. С. 299.

⁵ Han Hee-sook. Women's Life during the Chosŏn Dynasty // International Journal of Korean History. 2004. Vol. 6. Dec. P. 122–123.

⁶ Могилко Ю. О. Образ матері в корейській дитячій літературі XX ст. // Закарпатські філологічні студії. Вип. 3. Т. 3. С. 65.

⁷ Курбанов С. О. Конфуцианский классический «Канон сыновней почитательности» в корейской трактовке. Корейское восприятие универсальной категории «почитательности к родителям». Санкт-Петербург : Изд-во Санкт-Петербургского университета, 2007. С. 48–49.

⁸ Ли Кван Сун. Социально-философский анализ семьи (на примере корейской семьи) // Философия и общество. 2010. № 3. Июль – сентябрь. С. 152.

⁹ Чудайкина Е. В. Указ. соч. С. 42.

¹⁰ История Кореи (с древнейших времен до наших дней) : в 2 т. / ред. кол. Б. Г. Гафуров и др. Москва : Наука, 1974. Т. 1. С. 162.

проханням до сім'ї спадкоємця зверталась дружина». Тож варіанту передачі спадку по жіночій лінії не допускалося¹¹.

Зважаючи на те, що будь-які заняття, окрім домашніх справ та рукоділля, вважалися непочесними для жінки, джерел прибутку, окрім спадщини, і подарунків не було (останні хоч і вважалися особистим подарунком, але належали роду чоловіка, як і вся власність дружини)¹². Жінка була економічно і матеріально залежною від чоловіка та його родини.

З передмови до «Пундже Мунсу» 1669 р. бачимо, що спадкове право починає еволюціонувати – «донька може отримати не більше третини спадку, адже позбавлена права доглядати за батьками»¹³.

В цей же час відбувається розвій жіночої культури – поем каси¹⁴, активізація використання жіночих образів у романах¹⁵, зацікавлення творчістю Щін Саїмдан¹⁶, допуск жінок до вивчення китайської писемності тощо. Імовірно, це один з наслідків реформування спадкового права та державної системи загалом.

Фактичне позбавлення права приватної власності зробило неможливою шлюбну дипломатію між знаттю: жінка поривала усі економічні та політичні зв'язки з власним родом, «переходячи» до чоловікового¹⁷. Одним із позитивних наслідків цього явища стала неможливість фактичної узурпації влади через шлюбні зв'язки (їх кількість не обмежувалась до 1413 р.¹⁸) та юридичне усунення жінок від влади. До негативних – різке падіння соціального статусу жінок, втрата королівським двором підтримки впливових родів, таємне втручання королев у політику¹⁹, що вносило хаос у державні справи.

Найнегативнішим наслідком матеріальної несаможиттєвості жінок стало знецінення жіночої освіти, яка обмежувалася читанням хангилем²⁰ (корейським алфавітом, яким писали лиш найзагальніші твори) та знаннями домашніх справ і ремеслами²¹.

Фактично, це спричинило появу неприязні до дітей-дівчат, як після реформ не могли зміцнити статус своєї родини і не були потенційно успішним вкладенням.

¹¹ Там же. С. 193.

¹² Габрусенко Т. В., Ланьков А. Н. Корейские сюжеты (Корейские женщины) // Восточная коллекция. 2002. № 1 (8). С. 90.

¹³ Han Hee-sook. Op. cit. P. 130.

¹⁴ Гурьева А. А. О некоторых особенностях корейской любовной поэзии на родном языке периода эпохи Чосон (на примере поэм каси «Тоска в разлуке» и «Весенний сон») // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2010. Вып. 4. Сер. 9. С. 214–224.

¹⁵ Корнеева Е. Р., Корнеева И. В. Женские образы в традиционной корейской литературе и современном обществе // Евразийский Союз Ученых. 2016. Филологические науки. № 7 (28). С. 62.

¹⁶ Вострикова Е. А., Гаврилин К. Н. Живописное наследие Син Саимдан: Исторический контекст, основные жанры, вопросы творческой эволюции. 28 ноября 2020. URL : <https://koryo-saram.site/zhivopisnoe-nasledie-sin-saimdan-istoricheskij-kontekst-osnovnye-zhanry-voprosy-tvorcheskoj-evolyuczii/> (дата звернення: 10.04.2022).

¹⁷ Everyday Life in Joseon-Era Korea. Economy and Society / ed. and transl. by Michael D. Shin, co-translated by Edward Park. Leiden ; Boston : Global Oriental, 2014. P. 192.

¹⁸ Royal Titles of Joseon Consorts. URL : <https://thetalkingcupboard.com/2020/11/09/royal-titles-of-joseon-consorts/> (дата звернення: 19.06.2022).

¹⁹ Симбирцева Т. М. Женщины корейского средневековья: королевы Чосона. URL : <https://koryo-saram.site/t-m-simbirtseva-zhenshhiny-korejskogo-srednevekovya-korolevy-chosona/> (дата звернення: 21.06.2022); Royal Ladies of Joseon Dynasty. URL: <https://thetalkingcupboard.com/joseon/royal-ladies-of-joseon-dynasty/> (дата звернення: 21.06.2022).

²⁰ Kim Jinwung. A history of Korea : from “Land of the Morning Calm” to states in conflict. Bloomington : Indiana University Press. 2012. P. 296.

²¹ Everyday Life in Joseon-Era Korea. Economy and Society / ed. and transl. by Michael D. Shin, co-translated by Edward Park. Leiden ; Boston : Global Oriental, 2014. P. 190–192.

У цей час з'являються приказка «у домі з п'ятьма доньками дверей не зачиняють» та епітет «милий крадій» для доньок²².

Ранні шлюби також були наслідком такого ставлення. Під 22-м роком правління Седжона постав закон про мінімальний шлюбний вік: для жінок – 14, для чоловіків – 16. За короля Седжо він був знижений до 13 і 14 років відповідно. Пізніше його повернули до початкового варіанта кодексом «*Кьонггук теджон*»²³. При цьому існував документ, відповідно до якого за кожну незаміжню дівчину старше 20-ти років сім'я зобов'язана була заплатити штраф. За Чосону дівчата часто покидали сім'ї у 10–12 років, в разі удочеріння сім'єю чоловіка – у 7–8²⁴. Закони досить легко обходили за наявності достатніх статків родини чоловіка. Для порівняння за епохи Корьо середній шлюбний вік для дівчини становив у середньому 17 років²⁵.

Молодий вік невістки породжував внутрішні «тихі» конфлікти в сім'ї, адже дівчина була найнижчим ланцюгом ієрархії в новій родині, тому не мала ніякого впливу на прийняття родинних рішень. Сприяли цьому відсутність життєвого досвіду, освіти, ґрунтовних знань про домашнє господарство, що були фактором тиску з боку старших родичів чоловіка²⁶.

Посаг навряд чи можна назвати приватною власністю, адже майно переходило до роду чоловіка. Єдиною приватною власністю, що залишалась дівчатам після вступу в доросле життя, тобто після заміжжя, ставали нечисленні подарунки (кільця «панджі» від матері на пам'ять²⁷ та, рідше, подаровані родичами прикраси). Навіть фамільні прикраси на зразок заколок або норіге (особлива прикраса-підвіска, що кріпилась до одягу) зберігалися у родині чоловіка.

Для порівняння в епоху Корьо жінка зберігала всі впливи свого роду, мала право успадкування нарівні з чоловіками, могла мати особистий бюджет та піти від чоловіка за власним бажанням²⁸. Вдова могла отримати земельну ділянку чоловіка для прогонування себе та дітей²⁹. З реформами династії І вдови мали лише два варіанти: доживати віку в бідності, отримуючи допомогу держави (сушінчжон), або вчинити самогубство (зазвичай за допомогою кинджала «инчандо» або отрути «педо»).

За короля Сонгчонга 1477 р. був прийнятий закон, що забороняв повторні шлюби жінкам, незалежно від стану та наполягав на тому, щоб удови йшли «почесним шляхом», тобто вчиняли самогубство³⁰. До цього закону питання повторного одруження не було гострою соціальною проблемою, доки жінка не вступала в шлюб утретє.

Найяскравішим виявом правової політики є шлюбне законодавство. Воно було цілковито на боці чоловіків, зокрема у питанні розлучення, яке конфуціанство трактувало негативно, але не відміняло його цілком, регулюючи кодексом «*Та Минг Лу*» (大明律, «*Великий кодекс Мин*»), де окреслювалися сім гріхів дружин (чільбульго):

²² Габрусенко Т. В., Ланьков А. Н. Указ. соч. С. 94.

²³ Han Hee-sook. Op. cit. P. 119–120.

²⁴ Ким Н. Н., Хохлова Е. А. «Эволюция социального положения женщин в Корее: от традиционного общества к современному». URL: <https://library-koresaram.com/shop/product/kim-n-n-hohlova-e-a-evolyuciya-socialnogo-polozheniya-zhenshchin-v-koree-ot-tradicionnogo-obshchestva-k-sovremennomu> (дата звернення: 22.06. 2022).

²⁵ Чудайкина Е. В. Указ. соч. С. 34.

²⁶ Симбирцева Т. М. Корея на перекрестке эпох. URL: <https://avidreaders.ru/read-book/koreya-na-perekrestke-epoch.html> (дата звернення: 21. 06. 2022).

²⁷ Цой Е. В. Традиционный корейский костюм XIX–XX вв. // Россия и АТР. 2001. С. 58.

²⁸ Чудайкина Е. В. Указ. соч. С. 35.

²⁹ Там же. С. 36.

³⁰ Han Hee-sook. Op. cit. P. 121.

1. непокора дружини старшим у домі;
2. безпліддя;
3. непристойна поведінка чи невірність у шлюбі;
4. внесення дружиною в родину чоловіка ворожості та сварок;
5. хвороба жінки, що вселяє відразу;
6. балакучість і схильність до марнотратства;
7. якщо дружина обкраде чоловіка³¹.

Там же знаходимо самбульго (大明律 – «три принципи збереження жінок у шлюбі») чоловік не міг покинути «негідницю», якщо:

- вона сирота;
- скоїла проступок під час трауру;
- чоловік має значний статок, нажитий у шлюбі з цією жінкою³².

Спираючись на документ, говорити про цілковиту юридичну беззахисність жінок при розлученні не можна. Але, де-факто, словам жінки не надавали ніякої ваги, тому вона була справді беззахисною перед судом.

Випадки відсутності спадкоємців були досить частими і, якщо чоловік обвинувачував жінку в інших «гріхах», справа могла дійти до страти. Зокрема про таке загрозливе становище згадується у «Життєписі королеви Інхьон»³³. Слова чоловіка мали найбільшу вагу, тому цим часто користувались для знищення небажаних дружин.

Доля розлученої жінки була гіршою від вдівства, бо супроводжувалася сильним суспільним осудом та відсутністю допомоги з боку держави³⁴.

На противагу, можна зауважити наявність контроверсійних подій – судових справ, що вирішувалися і на користь жінки. У «Хроніках династії І» зберігся опис судового процесу між чиновником Лі Мі та його дружиною, донькою солдата у відставці на ім'я Чхве Джу (ім'я жінки не згадується), які уклали шлюб 1425 р. Лі Мі оженився на іншій і вигнав першу дружину з дому, бо вона, будучи у віці 45 років, так і не народила сина. Батько потерпілої подав скаргу до вищих судових органів, що винесли вердикт на користь жінки, підкреслюючи, що, «хоч вона не змогла народити сина, Лі має одружитись із нею знов, так як вона вірно служила йому під час трирічного трауру по його батьку». У відповідь обвинувачений чиновник спробував звинуватити колишню дружину в «семи гріхах», за що отримав вирок «непокора владі» і 90 ударів палицями.

Варто звернути увагу, що формулювання «служіння» часті використовувалось у документах щодо дружин та доньок, це був своєрідний вияв почту до вищого за статусом.

Про безправне становище жінки свідчить наступна цитата, що була написана після вторгнення японців (Хідейоші) у 1592–1598 рр.: «Батьки мусили продавати своїх дітей, а чоловіки – дружин [...]»³⁵. Підкріплюється це і численними випадками вигнання жінок з дому та неприйняття їх родинами після повернення з манчжурського полону в XVII ст.

За династії Корьо вигнання теж мали місце. У джерелах знаходимо історію часів правління Йиджона (1146–1170). Ян Вонджун вигнав свою дружину із сином за

³¹ Everyday Life in Joseon-Era Korea. P. 193.

³² Назаркулова Н. Б. Формирование иерархических систем женщин во времена правления династии Чосон // Казанский вестник молодых ученых. 2020. Т. 4. № 2. С. 97.

³³ Чудайкина Е. В. Указ. соч. С. 47.

³⁴ Everyday Life in Joseon-Era Korea. P. 196.

³⁵ Рубель В. А. Історія Середньовічного Сходу. Київ : Либідь, 2002. С. 120.

непослух свекрусі. Про санкції після цього вчинку не сказано і в подальшому історія стала прикладом синівської пошани до матері.

Окрім згаданих вище правил додавався тиск етикетом, що також закріплювалось у законах та підручниках для домашньої освіти дівчат, написаних королівськими особами (найвідоміший – підручник Нехун, авторства королеви Сох'є 1475 р.)³⁶.

На рівні законів у 16-й рік правління короля Седжона (1433 р.) був прийнятий документ «*Самган хенсільдо*», що включав три правила моральної поведінки жінок та були опубліковані кілька книг на зразок «*Йосасо онхе*» і «*Сасоджоль*», що регламентували жіночий етикет³⁷.

Найбільшим цей тиск був для королівської родини та янган. Виняток становили нижчі прошарки суспільства: дрібні торговці, бідні міщани та селяни. До нижчих станів жіноцтва відносилися і шаманки-мудани лікарки та кісен³⁸. Вони були своєрідним «соціально-зabarвленим» станом, який намагався жити за правилами суспільства, але через непочесність занять не мав суспільного визнання.

Побутових норм на зразок покривання голови, дотримання відповідного одягу неможливо було виконувати за умов тяжкої праці, якою супроводжувалося життя бідноти. Так само і юридичні обмеження фізичної свободи здебільшого нівелювалися з тих же причин. Єдиним їхнім виявом було обмеження спілкування з чоловіками, дотримання правил ієрархії всередині сім'ї та виконання ієрархічного етикету щодо вищих станів (поведінка, одяг, прикраси тощо). Загальна схема співвідношення суспільного статусу та реальної строгості норм для жінок представлені в додатку 1.

Частина законодавства регламентувала побутові речі. Закон «*Нае бон*» підтримував соціальну дистанцію між чоловіком і жінкою, «*Пуньо сонгса кумджі поп*» забороняв жінкам входити до буддистського храму, а «*Пьонгкьоджа кумджі*» – користуватися м'якими кріслами³⁹.

Одяг регламентувався ієрархією, принцип якої прописувався документально, але головним регулятивним механізмом стилю виступала суспільна мораль. Так, лише члени королівської родини могли носити жовтий колір, синій вважався кольором учених мужів, а червоний був загальноприйнятим святковим кольором. Синій та червоний ханбок простолюдинки вдягали лише на весілля. З прикрасами прослідковувалась така ж тенденція: пишні норіге з 5–6 частин, вироблені з дорогих матеріалів, дозволялося носити лише королеві та знатним особам, для звичайних жінок середнього класу норіге складалися максимум з трьох частин і зрідка мали в собі дорогі складники на зразок намистин з каменю або дорогоцінних металів. Схожа ситуація була і з символікою: символи дракона та фенікса були виключно для привілейованих класів, для інших – лише на великі церемонії.

Наступною особливістю часів Чосону, яку часто приписують документальному рівню, є максимальне покриття тіла та волосся, прикривання обличчя. Для цього були винайдені та запозичені специфічні головні убори: чанот⁴⁰, ссеугечхіма⁴¹ та ноуль⁴². Також в моду ввійшли мішкваті силуети ханбоку, що максимально скрадали вигини тіла та закривали шкіру⁴³.

³⁶ Назаркулова Н. Б. Формирование иерархических систем женщин во времена правления династии Чосон // Казанский вестник молодых ученых. 2020. Т. 4. № 2. С. 96–97.

³⁷ Han Hee-sook. Op. cit. P. 118.

³⁸ Ibidem. P. 147–150.

³⁹ Назаркулова Н. Б. Указ. соч. С. 95.

⁴⁰ Jang-ot. URL : <https://en.wikipedia.org/wiki/Jang-ot> (дата звернення: 20.06.2022).

⁴¹ Sseugechima. URL : <https://en.wikipedia.org/wiki/Sseugaechima> (дата звернення: 20.06.2022).

⁴² 너울(羅尤). URL : <http://encykorea.aks.ac.kr/Contents/Item/E0012606> (дата звернення: 20.06.2022).

⁴³ Цой Е. В. Указ. соч. С. 55.

Можливо, мода на ці убори прийшла з Китаю (ідеться про ноуль), як і більшість модних тенденцій, а династія використала їх як інструмент ідеології. Документ «*Нае бон*» юридично закріпив потребу носіння цих уборів⁴⁴.

Підсумовуючи ситуацію з впливом реформ права на жіночу долю, варто зауважити, появи яких логічних причинно-наслідкових ланцюжків посприяли окреслені реформи: 1) падіння позицій шлюбної політики як важеля економічно-політичного впливу – падіння ролі жінки в матеріальному забезпеченні родини – редукція потреби виховувати доньок із вкладеннями (потенційними витратами) – ранні шлюби – незацікавленість у розвитку матеріального оточення дівчат – перетворення батьківського дому на «перевалочний пункт» – знецінення ролі жіночої освіти, окрім «почесних занять»; 2) переорієнтація сімейних цінностей на патріархальний лад на державному рівні – реформа права – втрата жінками позицій у правовому полі, поступове редукування прав та свобод – знецінення останніх як учасників правового процесу (через неосвіченість, обмежений життєвий досвід і т. д.) – беззахисність жінок у правовому полі.

У той же час існувало захисне законодавство, але, звертаючись до ланцюжків, бачимо, що воно не працювало, так як спиралось на судовий процес та свідчення сторін.

Отже, зміна правової системи відповідно до нової державної ідеології породила обмеження свобод жінок, скорочення їхніх прав і можливостей, що започаткувало ряд соціальних, економічних та політичних проблем у чосонському суспільстві. Пережитки цих наслідків досі живуть у ідіоматичному та лінгвістичному спадку корейської мови. Частина архаїчних поглядів збереглася у корейському менталітеті та продовжує бути джерелом соціальних проблем уже Південної Кореї.

This article presents an attempt of several fold depicting of Korean women's law-status in the neokonfucianism prosperity during the 14th–18th centuries. It also based on the complex analysing of the Choson laws, the most influential documents of the period and existing historical and ethnographical discoverings.

Key words: Korean peninsula, neoconfucianism, Choson dynasty, gender studies, women, legislation, law.

Додаток 1

Королева	Рівні особистої свободи (за кольорами)
Наложниці	Найвищий (регулюється лише суспільним осудом)
Янгбан	Високий (регулятори: суспільний осуд і частково законодавство)
Кунньо	Високий (регулюється законодавством для специфічних категорій, суспільний осуд впливу майже не має)
Лікарки	Середній (регулюється законодавством, суспільною мораллю, але захищається високим суспільним і матеріальним статусом)
Купчині	Низький (будь-яка поведінка обмежується законодавством, суспільним тиском, без захисту стійкого матеріального або соціального статусу)
Міщанки	
Селянки	
Мудани	
Кісен	
Вдови	

⁴⁴ Han Hee-sook. Op. cit. P. 116–117.

УДК 378.61[930.1](477)

Андрій Бойда (Івано-Франківськ, Україна)

ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ДОРОБОК НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ МИКОЛИ ПИРОГОВА

У статті проаналізовано історіографічний доробок учених про життя та діяльність видатного хірурга, анатома і педагога Миколи Івановича Пирогова (1810–1841). Виокремлено чотири періоди вивчення постаті українського вченого: прижиттєвий, дореволюційний, радянський та сучасний. Здебільшого, це статті наукового та науково-популярного характеру. В окремих випадках були створені монографічні нариси про життя та діяльність ученого або ж вони були присвячені його конкретному життєвому періоду, зокрема перебуванню М. Пирогова в Україні.

Ключові слова: Микола Пирогов, історіографія, медицина, освіта, реформи.

Актуальність теми. В добу пандемії та воєнних дій, котрі переживає Україна після 24 лютого 2022 р. як продовження ескалації гібридної війни, розпочатої 2014 р., стають актуальними малодосліджені або й вивчені теми. Здавалось би, що коли ідеться про біографію та діяльність видатного хірурга-новатора і батька вітчизняної педагогіки XIX ст. російсько-українського вченого Миколи Івановича Пирогова (1810–1881), то хтось може дорікнути – тема висвітлена і не потребує подальшого розвитку. Однак вивчення його педагогічних ідей на сьогодні достатньо важливе за умов сучасного реформування медико-освітнього простору України. Здобутки М. Пирогова в лікувальній практиці і зараз активно використовуються медициною в умовах пандемії та повномасштабної російсько-української війни. Актуальність статті підсилюється доцільністю структурування комплексного історіографічного бачення вивчення цієї неординарної постаті в українському науковому дискурсі.

Основна частина. Серед постатей, котрі зробили значний внесок у розвиток педагогіки та медицини в Україні XIX ст., важливе місце займає М. І. Пирогов. Хірург-практик зі світовим визнанням, реформатор медико-освітньої сфери, громадський діяч – про його життєпис та досягнення можна говорити годинами. Хтось заперечить, що досліджувати постать імперського періоду доби Романових в Україні не є доречним у наш час. Проте слід пам'ятати, що він досконало володів українською мовою і прожив в Україні понад 25 років.

Станом на 2022 р., історіографічна спадщина, присвячена діяльності М. Пирогова, за найскромнішими підрахунками може складати 5500–6000 позицій. Біографію вченого ще досі вивчають у наукових колах України і світу, відшукують раніше не відомі факти та проводять активну кореляцію його спадщини з сучасністю.

У ході проведеного нами аналізу вдалося з'ясувати, що історіографія життя й діяльності М. І. Пирогова умовно поділяється на чотири періоди – прижиттєвий, дореволюційний, радянський і сучасний. У переважній більшості – це статті наукового і науково-популярного характеру. В окремих випадках були написані монографічні нариси про життя та діяльність ученого або ж вони присвячені його конкретному життєвому періоду (зокрема, перебуванню в Україні. – А. Б.).

Із прижиттєвих біографів ученого варто згадати Я. Неверова та М. Барсова. Перший підготував нарис «*Бути і здаватися*» (1859), присвячений аналізу філософсько-педагогічного доробку М. Пирогова під час його перебування в м. Одесі упродовж 1856–1858 рр. Я. Неверов не лише підтримав ідеї вченого щодо відміни

покарання різкою в школах, а й через власні корисні рішення дав додатковий поштовх до скасування цього антигуманного методу виховання¹.

Монографія М. Барсова присвячена роботі недільних шкіл Волині та Поділля 1862 р. У праці дослідника неодноразово згадуються педагогічні ідеї М. Пирогова та результати впровадження ним як керівником Київського навчального округу новаторських рішень у системі недільних шкіл західних українських губерній Російської імперії. Опікунство округом Миколою Івановичем у той час автор оцінює як час розквіту освіти в регіоні².

З'явилася низка цікавих праць про М. Пирогова одразу ж після його смерті. Так, у статті В. Кренке про придушення польського повстання в Київській губернії 1863 р. проаналізовано відносини між генерал-губернатором князем І. Васильчиковим і попечителем Київського навчального округу М. Пироговим. Особливий акцент було поставлено на фактах пошуку М. Пироговим компромісу з польськими студентами ще в часи його попечительства. В. Кренке виокремив серйозний конфлікт інтересів поміж автократом І. Васильчиковим та реформатором М. Пироговим, що спричинив відставку останнього 1861 р.³.

Опубліковані поміж 1881–1893 рр. статті про життя і діяльність ученого сягають в середньому до 30 сторінок. Першою науковою монографією стала праця Ю. Маліса «М. І. Пирогов: Його життя та науково-суспільна діяльність», надрукована 1893 р. у серії «Життя чудових людей»⁴. Вдруге праця в ЖЧЛ (рос. ЖВЛ) про життя вченого-реформатора вийшла лише 1933 р. з-під пера найвідомішого дореволюційного та радянського пироговознавця С. Штрайха⁵.

До Першої світової війни головними дослідниками життя і діяльності М. Пирогова були Г. Волинцев, В. Грейц, В. Розумовський, М. Бурденко, М. Демков, Ф. Чистович, С. Штрайх та ін. Більшість їхніх праць та нарисів – це незначні замітки і згадки про М. Пирогова у розрізі вивчення педагогіки та наукових товариств Києва, Санкт-Петербурга і Москви⁶.

Напередодні Першої світової війни в Києві вийшло кілька україномовних публікацій, утім стаття С. Тодосієнка до сторіччя з дня народження М. Пирогова (1910). У ній виокремлено його заслуги в розвитку української освіти та розбудові медичної системи на Київщині та Поділлі⁷.

Найпліднішим дослідником життя, діяльності та світогляду М. Пирогова в дореволюційний і радянський час можна вважати Соломона Штрайха, відомого ще як фахівця з вивчення декабристського руху. Розпочавши свої дослідження про вченого з публікації в «Єврейській енциклопедії», він продовжив вивчення цієї неординарної постаті протягом 1890–1930-х рр. Оперуючи архівними матеріалами, спогадами очевидців і газетними публікаціями, біограф здійснив детальний життє-

¹ Неверов Я. Критическое обозрение сочинений относящихся къ воспитанію вообще: [о ст. «Быть и казаться»] // Русскій Педагогическій Вестникъ. 1859. Т. 7, отд. 2. С. 75–101.

² Барсов Н. Школы на Волини и Подоліи въ 1862. Санкт-Петербургъ : [Б. И.], 1863. 156 с.

³ Кренке В. Усмирение польскаго мятежа въ Кіевской губерніи въ 1863 году: (отрывокъ изъ воспоминаний генераль-лейтенанта В. Д. Кренке) // Историческій Вестникъ. 1883. Т. 14. С. 106–134.

⁴ Маліс Ю. Г. Н. И. Пирогов: Его жизнь и научно-общественная деятельность. Санкт-Петербург : Изд. Ф. Павленкова, 1893. 96 с.

⁵ Штрайх С. Я. Н. И. Пирогов. Москва : Журнально-газетное объединение, 1933. 160 с.

⁶ Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч : (до 200-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Пеева С. П. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Бондар Л. С. ; наук. ред. Рогова П. І.]. Київ : Пед. думка, 2011. С. 36.

⁷ Тодосієнко С. М. І. Пирогов, 1810–1910: (з нагоди 100-х роковин його народження) // Світло. 1910. Кн. 3 (ноябрь). С. 10–17.

пис М. Пирогова. У своїй першій публікації про Миколу Івановича єврей за національністю С. Штрайх намагався делікатно описати непрості відносини вченого з євреями, показав внесок М. Пирогова у розбудову єврейської освіти, культури і медицини. На думку дослідника, М. Пирогов уперше познайомився з єврейською культурою та менталітетом під час свого навчання в Дерпті. Протягом 1856–1856 рр. вчений, будучи опікуном Одеського навчального округу, у потрібний час вдало порушував вирішення проблем єврейських навчальних закладів, зміг залучити меценатів до покращення побуту єврейських дітей і вчителів. Заслугою М. Пирогова є започаткування виходу у світ в Одесі єврейського часопису «*Га-Меліц*» і російськомовного для євреїв видання «*Світанок*» 1857 р. С. Штрайх підкреслював, що М. Пирогов максимально був близьким з єврейським народом, поважав його культурних діячів і виступав за розширення їхніх етнокультурних прав в умовах національного гніту Російської імперії⁸.

У 1906 р. С. Штрайх написав дві публікації про погляди реформатора на єврейське питання та єврейську освіту. В них автор проаналізував зміст концепції М. Пирогова щодо діалогу з представниками єврейської національності, вказав місце євреїв у суспільстві та громадсько-політичних процесах. На думку дослідника, М. Пирогов неодноразово порушив питання важливості підвищення рівня освіти єврейських дітей, виступив проти посилення шовінізму щодо представників цієї національної меншини в Російській імперії⁹.

С. Штрайх особливу увагу зосередив на вивченні епістолярію вченого та раніше не відомих його праць. У 1918 р. дослідник написав нарис про педагогічну діяльність М. Пирогова від початку його викладання в м. Дерпт до його закордонної місії в Німеччині 1866 р.¹⁰

Статті про М. Пирогова друкували в енциклопедичній і довідковій літературі. Перша енциклопедична розвідка про нього була опублікована українським та російським філологом і бібліографом Яковом Колубовським спільно з Григорієм Герценштейном. Гасло на дві сторінки було поміщене у 23-му томі «*Енциклопедичного словника Брокгауза і Єфрона*» (1898 р.). Автори відзначили, що станом на кінець XIX ст. джерельно-історіографічний доробок про життя і діяльність М. Пирогова був суттєвим. На думку авторів, його праці мають вагомий освітній і виховний потенціал, а щоденник є своєрідним нотатником мислячої людини¹¹.

У «*Військовій енциклопедії*» 1915 р. за редакції В. Ф. Новицького і А. В. фон Шварца міститься стаття про М. Пирогова. Автори звернули увагу на громадянські погляди вченого та його ставлення до своєї професії в умовах воєнних дій. На їхню думку, на війну він дивився як на «травматичну епідемію» і тому вважав, що санітарні заходи на театрі воєнних дій мають бути організовані так само, як і за будь-якої епідемії; чільне значення у лікувальній та санітарній справі він надавав правильно організованій адміністрації, головною метою якої було не прагнення оперування поранених безпосередньо в зоні бойових дій, а вмільний догляд за ними та вчасне лікування. Велике зло він убачав у безладі та антисанітарії стосовно поранених на перев'язочних пунктах. Для уникнення цього М. Пирогов вимагав ретельного

⁸ Еврейская энциклопедия Брокгауза и Ефрона / подъ общей редакціей д-ра Л. Каценельсона и барона Д. Гинцбурга. Санкт-Петербург : Издание Общества для Научныхъ Еврейскихъ Изданій и Издательства Брокгаузъ-Ефронъ. 1912. Т. 12: Обычай – Проказа. С. 538–540.

⁹ Штрайх С. Я. Н. И. Пирогов о еврейском образовании // Русская школа. 1906. № 11. С. 47–68; Его же. Н. И. Пирогов и еврейский вопрос (историко-биографическая справка) // Вестник Европы. 1906. Сентябрь. С. 193–206.

¹⁰ Его же. Н. И. Пирогов о своей педагогической деятельности. Петроград : [Б. И.], 1918. 45 с.

¹¹ Энциклопедический словарь [Текст] / под ред. проф. И. Е. Андреевского. Санкт-Петербург : Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1890–1907. Т. 23 а: Петропавловский – Поватажное. 1898. С. 651–653.

і швидкого сортування поранених, а також негайної евакуації їх у тил чи на історичну батьківщину. Як людина, констатують автори, він мав благородний характер, енергію, що розвинулася завдяки бідності, в якій йому довелося жити в юні роки, був вірним своїм самостійно виробленим гуманітарним ідеалам, по-християнськи ставився до хворих і поранених, був дуже ерудованим¹².

Частина праць про М. Пирогова вийшла в радянський час упродовж 1920–1930-х рр. та стосувалася педагогічної і медичної діяльності вченого. Зважаючи на боротьбу в СРСР з імперською спадщиною, проблематика з вивчення життя та діяльності Миколи Івановича не була популярною. У міжвоєнний період не існувало навіть комплексу заходів щодо вшанування вченого в Україні, бо його садиба у м. Вінниця постійно змінювала комунального або державного власника. Публікації про основні віхи життя та педагогічні праці М. Пирогова в цей час належать таким дослідникам, як: М. Шелгунов, С. Глушко, М. Румянцев, С. Сірополко, М. Жильцов, Є. Мединський, О. Арсенєв, К. Волков, В. Розумовський, О. Русанов, К. Тимірязєв та ін. Медико-освітні аспекти життя і діяльності вченого були в колі інтересів вітчизняних і зарубіжних дослідників Ф. Валькера, В. Шевкуненка, Б. Безсмертного, М. Кушева. Позитивним моментом у міжвоєнній радянській історіографії варто вважати спроби поділити її за напрямками – медична спадщина вченого, М. Пирогов і Україна, педагогічні погляди видатного медика, біографічні нариси про життєпис М. Пирогова та низка інших.

Після створення 1947 р. музейного комплексу на честь М. Пирогова в його помісті Вишня на території Вінниці, відбулося становлення нового етапу досліджень біографії та медико-освітньої спадщини вченого. Правда, якщо раніше її вивчали суто за хронологічним принципом, то після 1947 р. прослідковувалася все глибша кореляція його ідей із часом, у котрий створювався той чи інший нарис. Серед праць окресленої досліджуваної історіографічної доби цікавими є наукові напрацювання та художні твори Б. Олександровського, В. Порудоминського, Б. Могилевського, Ю. Букіна, Г. Рябова, С. Якобсона, М. Басенкова, Є. Смирнова та ін. Дуже важливим є доробок О. Красновського, котрий підготував першу комплексну монографію, присвячену педагогічним поглядам та спадщині вченого¹³.

Післявоєнний радянський період також характеризується і створенням кінематографічного образу Миколи Івановича. Йдеться не тільки про документальні, а головню художні фільми – «*Пирогов*» (1947) та «*Герої Шипки*» (1954). У першому фільмі розповідається про петербурзький та кримський період життя хірурга, робиться акцент на його боротьбі з неефективною медициною, нововведеннях та громадсько-філософських поглядах¹⁴. Друга картина репрезентує М. Пирогова під час лікування ним поранених у ході російсько-турецької війни 1877–1878 рр. у Болгарії¹⁵. Якщо в першому фільмі він знаходився на першому плані, то в другій картині презентується виключно епізодично. В обох фільмах роль М. Пирогова зіграв російський актор К. Скоробогатов (1887–1969)¹⁶. Оглядаючи художній образ М. Пирогова, неможливо оминати й оповідання О. Купріна «*Чудесний лікар*», написане 1897 р., проте популяризоване лише за радянських часів.

¹² Военная энциклопедия / под ред. Ген. штаба полк. В. Ф. Новицкого, воен. инж. подполк. А. В. фон Шварца и др. Санкт-Петербург : Т-во И. Д. Сытина, 1915. Т. 18. С. 433–434.

¹³ Красновский А. А. Педагогические идеи Н. И. Пирогова. Москва, 1949. 196 с.

¹⁴ Историчний фільм «*Пирогов*» (реж. Григорій Козинцев, 1947). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=Yj5Zu-fN94I>

¹⁵ «*Герои Шипки*» (реж. Сергей Васильев, 1954 г.). URL : <https://www.youtube.com/watch?v=HeK4nzAscZA>

¹⁶ Крымов А. Народный артист РСФСР Константин Васильевич Скоробогатов. Москва : Госкиноиздат, 1952. С. 24–30.

Як і в дореволюційну, так і в радянську добу образ М. Пирогова обростав новим значенням. Зокрема за СРСР реформатора Олександрівської епохи презентували як особу ліберальних і прогресивних поглядів. На думку авторів і редколегії «Української радянської енциклопедії», видатного вченого було «зламано» владою, бо у похилому віці М. Пирогов перетворився на імперського консерватора. Звичайно, що така позиція виявилася надмірно ідеологізованою і не відповідала дійсності. Доволі часто педагогічні ідеї та погляди М. Пирогова в радянський період подавалися як неактуальні¹⁷.

Оглядаючи радянську добу, не можна оминати й позитивних зрушень у дослідженні біографії вченого. Зокрема завдяки небайдужим пироговознавцям післявоєнного часу та музейному активу м. Вінниця була відновлена дореволюційна практика Пироговських з'їздів на знак ушанування видатного вченого та хірурга. Звичайно, що на базі садиби, задля збереження в належному стані муміфікованого тіла, упродовж 1920–1930-х рр. організовувалися Всеукраїнські з'їзди хірургів, проте спадщина вченого згадувалася лише в загальних рисах¹⁸.

У 1954 р. були започатковані Пироговські читання, організовані в різних містах колишнього СРСР з метою вшанування його як особистості та творчого доробку сучасниками. Читання проводилися з перервами 1954–1986 рр. Матеріали наукових форумів опубліковані Академією медичних наук СРСР у двох томах 1986 р.¹⁹

Вінцем дослідження медико-освітньої спадщини М. Пирогова стали захищені кандидатські та докторські дисертації. Серед найбільш знакових дисертаційних робіт 1950–1980-х рр., присвячених постаті вченого, були праці С. Кравченка, С. Старченко, Б. Пазинича, П. Кланци (1922–1990). Останній 1956–1968 рр. очолював музей-садибу Пирогова у м. Вінниця, був одним із найзатятіших дослідників біографії, діяльності та творчої спадщини вченого, автор двох монографій, кандидатської дисертації та 77 публікацій, присвячених М. І. Пирогову²⁰.

Упродовж 1950–1990-х рр. на базі музею не лише активно організовували виставки, реставрували будівлю садиби, упорядковували парк та усипальницю, а й відбувалося вдосконалення та створення низки музейних вказівників і путівників. Більшість із них постала під керівництвом П. Кланци та його наступниці – Г. Собчук (* 1930), котра очолювала музей у 1986–2010 рр. Протягом 1960–1986 рр. про музей-садибу М. Пирогова в м. Вінниця було написано вісім путівників та газетних публікацій²¹.

З часом відновлення незалежності в Україні 1991 р. та становлення нового федеративного укладу в Росії, були утворені або переформатовані два великі наукові центри. Зокрема, указом президента України Л. Кучми 1997 р. музею-садибі Миколи Івановича Пирогова у м. Вінниці було надано національний статус. У 2001 р. утворено Державний медичний центр МОЗ Росії, наступного року отримав нову назву (від 2002 р. і відраховується сучасна історія Центру) – Національний медико-хірургічний

¹⁷ Українська радянська енциклопедія : в 17 т. / гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: І. К. Білодід та ін. 1-ше вид. Київ : Голов. ред. УРЕ, 1963. Т. 11 : Патріотизм – Прянощі. С. 141–142.

¹⁸ Зала № 10. Вшанування пам'яті М. І. Пирогова. Національний музей-садиба М. І. Пирогова у м. Вінниця (НА НМСП). URL : http://www.pirogov.com.ua/zala_10_ua.htm

¹⁹ Пироговские чтения (1954–1983): труды в 2 т. / под ред. Б. В. Петровского ; АМН СССР. Москва : Медицина, 1986. Т. 2 : 1966–1983. 352 с.

²⁰ Пироговський альманах: Наук. зб.: до 70-річчя відкриття Національного музею-садиби М. І. Пирогова / Національний музей-садиба М. І. Пирогова. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2017. С. 14.

²¹ Микола Іванович Пирогов – видатний хірург, педагог і громадський діяч : (до 200-річчя від дня народження) : біобібліогр. покажч. / Нац. акад. пед. наук України, Держ. наук.-пед. б-ка України ім. В. О. Сухомлинського ; [упоряд.: Пономаренко Л. О., Стельмах Н. А., Пеева С. П. ; наук. консультант і авт. вступ. ст. Бондар Л. С. ; наук. ред. Рогова П. І.]. Київ : Пед. думка, 2011. С. 94–95.

центр у м. Москва. Ім'я М. І. Пирогова цій інституції присвоєно 2003 р. У Центрі під керівництвом Ю. Л. Шевченка щорічно проводяться заходи з увіковічення пам'яті вченого, активно поповнюються музейні експозиції при науковому закладі, а також порушено питання щодо церковної канонізації вченого²².

Актуалізована 2020 р. в контексті 210-ї річниці з дня народження М. Пирогова проблема занесення вченого до лику святих не випадкова. Цілком імовірно, що деякі маніпуляції довкола образу геніального хірурга та реформатора медико-освітнього простору в Центрально-Східній Європі могли бути використані як ще один інструмент впливу ідей «руського міра». Вважаємо, що гіпотези колишнього очільника Міністерства охорони здоров'я РФ Ю. Шевченка (1999–2004), котрий наразі очолює уже згаданий вище Національний медико-хірургічний центр імені М. І. Пирогова у Москві, є черговими спробами російської влади монополізувати право на вивчення життєпису вченого в імперському шовіністичному дусі.

У незалежній Україні дослідження життєпису та діяльності М. Пирогова завжди залишалося популярною темою для дослідників. Протягом 1990–2010-х рр. постала низка нових наукових праць про вченого та його роль у медико-освітніх процесах України другої половини XIX ст. На рівні енциклопедичної літератури М. Пирогову була присвячена окрема стаття в *«Енциклопедії історії України»* (2011 р.). У ній міститься короткий огляд основних дат життя і діяльності вченого, акцентується увага на медичній праці в період Кримської війни (1853–1856) при обороні м. Севастополь, де ним було врятовано понад 10 тис. солдатів гарнізону. Звернуто увагу на внесок М. Пирогова в реформування освіти на посаді керівника Одеського та Київського навчальних округів 1856–1861 рр. Вказано, що його медико-освітня спадщина стала важливим кроком у подальшому реформуванні медичної і освітньої галузі та є важливим чинником пізнання на сучасному етапі²³.

У 2014 р. М. Пирогову була присвячено публікацію у *«Великій російській енциклопедії»*. Окрім опису основних дат, подій та явищ у житті реформатора, особливий акцент зроблено на його відданій службі імперії, етапах його становлення як особистості та кар'єрного росту як педагога і медика. Основна увага присвячена медичній складовій життєпису М. Пирогова. В енциклопедичній статті містяться певні ідеологічні наративи та неточності біографічного характеру²⁴.

Важливими для огляду історіографічних джерел сучасного пироговознавства є монографічні дослідження життя та діяльності М. Пирогова в Україні 1856–1881 рр. Проживши на території України 25 років, учений не лише зумів вивчити українську мову, а й щиро переймався проблемами населення країни у сфері культури, освіти та медицини. Цим аспектам його діяльності присвячені монографії

²² Шевченко Ю. Народное почитание и чудеса праведного врача Николая Пирогова (к канонизации), Федеральное государственное бюджетное учреждение «Национальный медико-хирургический Центр имени Н. И. Пирогова» Министерства здравоохранения Российской Федерации. 2020. URL : <https://www.pirogov-center.ru/about/210-years-pirogov/popular-veneration/> ; Его же. Светлый облик чудесного доктора. Н. И. Пирогов – праведный целитель тел и душ человеческих. Федеральное государственное бюджетное учреждение «Национальный медико-хирургический Центр имени Н. И. Пирогова» Министерства здравоохранения Российской Федерации. 2020. URL : <https://www.pirogov-center.ru/about/210-years-pirogov/light-appearance/> ; Его же. Высокий дар небес. К вопросу о канонизации Н. И. Пирогова, 2020. Федеральное государственное бюджетное учреждение «Национальный медико-хирургический Центр имени Н. И. Пирогова» Министерства здравоохранения Российской Федерации. URL : <http://isgi.ru/article/shevchenko-yul-vysokiy-dar-nebes-k-voprosu-o-kanonizacii-ni-pirogova>

²³ Енциклопедія історії України / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Наук. думка, 2011. Т. 8 : Па – Прик. С. 210–211.

²⁴ Большая Российская энциклопедия : в 30 т. Москва : Большая Российская энциклопедия, 2014. Т. 26 : Перу – Полуприцеп. 766 с. URL : <https://bigenc.ru/medicine/text/3140662>

Л. Шевченка «*Пирогов в Україні*» (1996) та В. Голобородько «*Микола Пирогов в Україні*» (2012). Зокрема, праця Л. Шевченка була першою спробою узагальнення наявного першоджерельного та історіографічного масиву інформації щодо ролі М. Пирогова в громадських та медико-освітніх процесах в Україні 1856–1861 рр.²⁵

Своєю чергою В. Голобородько відзначила, що спадщина М. Пирогова налічує 645 монографій і статей медичного спрямування та 79 публікацій на педагогічну проблематику. Однак більшість праць лікаря так і не були опубліковані українською мовою²⁶. Звичайно, це є негативним явищем у сучасному житті України. Адже в умовах російсько-українського воєнного протистояння 2014–2022 рр. вітчизняна наука та освіта мала подбати про популяризацію творчого доробку вченого серед широкого кола громадськості. Наявність якісних та позбавлених російських ідеологічних наративів наукових, науково-популярних і насамперед художніх творів значно полегшили б розв’язання питання розрізнення як популяризаторів колонізаторських ідей в Україні, так і тих, хто якраз боровся з шовіністичними ідеями представників царської Росії, серед яких був і Микола Пирогов.

Низку праць про його діяльність написав старший співробітник Національного музею-садиби М. І. Пирогова м. Вінниця (далі – НА НМСП) О. Кланца, який гідно продовжив справу свого батька П. Кланци щодо вивчення медико-педагогічної спадщини вченого. У власних роботах музейний працівник залучив багато маловідомих архівних джерел та дописів тогочасної газетно-журнальної періодики. Серед останніх напрацювань О. Кланци цікавими є статті щодо внеску М. Пирогова у становлення медичної освіти України XIX ст. Дослідник вважає, що він, будучи на керівних посадах, у підготовці якісних кадрів у вищій освіті для медиків та створенні мережі фельдшерських шкіл діяв виключно в межах власних повноважень²⁷.

Знаковою роботою сина та батька Кланц у співавторстві з Г. Собчук була монографія «*Золота осінь Пирогова*», видана вже після смерті Кланци-старшого²⁸. Дослідження присвячене останнім 25 рокам життя та діяльності вченого, його творчості та поглядам на внутрішні й зовнішні суспільно-політичні процеси. У монографії використано велику кількість першоджерел та наукових праць учених-пирогознавців.

Друкують науково-популярні розвідки про М. Пирогова й інші музейні працівники НА НМСП: В. Гайдуков, П. Гунько, Л. Коваленко, З. Мартинова, О. Вінниченко, К. Антощук, М. Юкальчук²⁹. У полі зору музейних співробітників – й органі-

²⁵ Шевченко Л. В. М. І. Пирогов в Україні. Київ : Рідний край, 1996. 128 с.

²⁶ Голобородько В. М. Микола Пирогов в Україні: монографія. Умань : ПП Жовтий О. О., 2012. С. 147.

²⁷ Кланца О. П. Микола Іванович Пирогов і формування вітчизняної системи вищої медичної освіти в першій половині XIX століття. Повідомлення 3. Від 40-х до початку 60-х рр. XIX ст. // Вісник Вінницького національного медичного університету. 2015. Т. 19. № 1. С. 271–279; Його ж. Микола Іванович Пирогов і формування вітчизняної системи вищої медичної освіти в першій половині XIX століття. Повідомлення 2. Від другого університетського статуту (1835 р.) до середини 40-х рр. XIX ст. // Вісник Вінницького національного медичного університету. 2014. Т. 18. № 1(2). С. 324–330; Його ж. Професорський інститут за кордоном (1862–1866 рр.): роль М. І. Пирогова у його створенні, виборі наукових баз та викладачів // Матеріали науково-практичної конференції «Роль Національного музею-садиби М. І. Пирогова у формуванні загальноосвітнього та медичного простору України»: наук. зб.: До 210-річчя від дня народження М. І. Пирогова / Національний музей-садиба М. І. Пирогова. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2020. С. 69–82.

²⁸ Собчук Г. С., Кланца П. А., Кланца О. П. Золотая осень Пирогова. Вінниця : Консоль, 2005. 160 с.

²⁹ Гунько П. М., Антощук К. Ф., Юкальчук М. І. Роль М. І. Пирогова у створенні першої у світі госпітальної хірургічної клініки // Вісник Вінницького національного медичного університету. 2018. № 3. Вересень. С. 579–582; Гунько П. М., Гайдуков В. О., Вінниченко О. Е., Дученко М. А. М. І. Пирогов і медицина Поділля в період урядової земської реформи 1864 року (До 70-річчя Національного музею-садиби М. І. Пирогова) // Вісник морфології. 2017. № 1 (Т. 23). Лютий. С. 166–172;

зація проведення на базі музейної установи міжнародних і всеукраїнських наукових конференцій. Останнім часом певні ускладнення в роботу музею додали коронавірусні обмеження, а з 24 лютого 2022 р. і воєнний стан на території України. Серед останніх заходів музейної установи варто виокремити проведені у 2017 і 2019 рр. науково-практичні конференції, присвячені 70-річчю створення Національного музею-садиби М. І. Пирогова м. Вінниця та 210-й річниці з дня народження вченого. Автор цієї публікації мав честь взяти участь у роботі останнього наукового форуму³⁰.

У першій чверті ХХІ ст. дослідженням життя та діяльності М. Пирогова займаються вітчизняні й зарубіжні вчені – А. Дубаєв³¹, Ю. Горбань³², Т. Зузяк³³, І. Красильникова³⁴, М. Мнихович³⁵, Л. Семенова³⁶ та ін. У наукових розвідках ці дослідники детально аналізують внесок М. Пирогова в реформування медичної та педагогічної освіти України. Також вони торкаються вивчення ранніх років життя М. Пирогова, його участі в Кавказькій 1840-х та Кримській (1853–1856) війнах.

Отже, життя й діяльність Миколи Пирогова дослідники вивчали у дореволюційний, радянський міжвоєнний і післявоєнний час та в період незалежності України. На сучасному етапі спостерігається великий пласт історіографічних джерел, підготовлений Вінницькою та Московською музейно-науковими школами. Особливої ваги дане історіографічне протистояння набрало з 2014 р. в контексті збройного

Гулько П. М., Гайдуков В. О., Мартинова З. С. Історія Пироговських реліквій // Вісник морфології. 2017. № 2 (Т. 23). Листопад. С. 370–376; Гулько П. М., Гулько І. П. Пироговський меморіал: минуле і сьогодення // Пироговський альманах: Наук. зб.: до 70-річчя відкриття Національного музею-садиби М. І. Пирогова / Національний музей-садиба М. І. Пирогова. Вінниця : ТОВ «Консоль», 2017. С. 5–20; Гулько П. М., Коваленко Л. Г., Мартинова З. С. Збереження тіла видатного вченого М. І. Пирогова – унікальний науковий експеримент // Дослідження, охорона та популяризація об'єктів культурної спадщини. Матеріали наук.-практ. конф. (м. Хотин, 22 серпня 2018 р.). Кам'янець-Подільський : ФОП Буйницький О. А., 2018. С. 66–76; Гулько П. М., Коваленко Л. Г., Мартинова З. С. Педагогічні аспекти діяльності М. І. Пирогова // Матеріали науково-практичної конференції «Роль Національного музею-садиби М. І. Пирогова у формуванні загальноосвітнього та медичного простору України»: наук. зб.: до 210-річчя від дня народження М. І. Пирогова / Національний музей-садиба М. І. Пирогова. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2020. С. 27–34; Гулько П. М., Литвинко А. С., Гайдуков В. О., Вінниченко О. Е. Науковий простір династії Пирогових у контексті розвитку світової науки // Наука та наукознавство. 2017. № 1 (95). С. 120–135.

³⁰ Бойда А. В. Микола Пирогов – провісник освітньої реформи 1863–1864 рр. // Матеріали науково-практичної конференції «Роль Національного музею-садиби М. І. Пирогова у формуванні загальноосвітнього та медичного простору України»: наук. зб.: До 210-річчя від дня народження М. І. Пирогова / Національний музей-садиба М. І. Пирогова. Вінниця : Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ КНТЕУ, 2020. С. 45–52.

³¹ Дубаєв А. А. Николай Иванович Пирогов в «Шарите» // Вестн. НМХЦ им. Н.И. Пирогова. 2010. Т. 5. № 4. С. 8–11.

³² Горбань Ю. А. Науково-педагогічні ідеї М. І. Пирогова в контексті реформування вищої освіти в Україні // Історія науки і біографістика. 2015. № 1. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/INB_Title_2015_1_4

³³ Зузяк Т. П. Педагогічна діяльність М. І. Пирогова на Східному Поділлі як попечителя Київського учбового округу (1858–1861 рр.) // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія : Педагогіка і психологія. 2015. Вип. 44. С. 232–235.

³⁴ Красильникова І. В., Ястребцев М. С. Вклад Н. И. Пирогова в развитие стоматологии // Вестник Совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. 2016. Т. 2. № 4 (15). С. 43–45.; Красильникова І. В., Шуляковская А. С. Семья и детство Н. И. Пирогова // Вестник совета молодых учёных и специалистов Челябинской области. 2018. № 4 (23). Т. 3. С. 29–31.

³⁵ Мнихович М. В. Оценка и роль основных идей и работ Н. И. Пирогова в развитии современных концепций патологической анатомии // Патология. 2011. Т. 8. № 1. С. 4–8; Мнихович М. В., Вернигорский С. В., Каминская Н. А., Павлов А. В. Наследие Н. И. Пирогова и его влияние на развитие современной медицинской науки (к 200-летию со дня рождения) // Сургуерул Medical. 2010. № 5(317). Р. 7–83.

³⁶ Семенова Л. С., Корягін Ю. А. Значення наукових ідей М. І. Пирогова для сучасної організації охорони здоров'я // Медичні перспективи. 2015. Т. XX (№ 1). С. 143–145.

протистояння Росії та України. Водночас, творчий доробок М. Пирогова ще не достатньо висвітлений. Передусім це стосується дослідження кореляції його ідей із сучасністю. Необхідно глибше вивчати його спадщину в царині медицини, зокрема у сфері військово-польової хірургії. Доречним і актуальним на сьогодні є досвід М. Пирогова у реформуванні середньої та вищої гуманітарної, природничої і медичної освіти.

The article analyzes the historiographic work of scientists about the life and activities of the outstanding surgeon, anatomist and teacher Mykola Ivanovych Pyrohov (1810–1841). Four periods of the study of the figure of the Ukrainian scientist are distinguished: lifetime, pre-revolutionary, Soviet and modern. In the vast majority, these are articles of a scientific and popular science nature. In some cases, monographic essays were created about the scientist's life and activities, or they were devoted to a specific period of his life, in particular, M. Pyrohov's stay in Ukraine.

Keywords: Mykola Pyrohov, historiography, medicine, education, reforms.

УДК 94(477)

Адріана Гаврилюк (Івано-Франківськ, Україна)

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ ВОЛОДИМИРА ІВАСЮКА (1949–1979)

У статті проаналізовано культурні процеси, які відбувалися в другій половині ХХ століття в Україні та роль у них Володимира Івасюка. На основі першоджерел, а саме спогадів рідних та друзів, людей, знайомих з митцем, здійснено спробу з'ясувати особливості становлення феномена В. Івасюка. З опитування респондентів – очевидців подій 60–70-х рр., здійснених авторкою статті, формуються висновки про вплив творчості композитора на тодішнє суспільство, а особливо молодь. Висвітлено головні факти з життя В. Івасюка, охарактеризовано взаємозв'язки з іншими культурними діячами того часу, проаналізовано його вплив і значення для української культури та історії.

Ключові слова: Володимир Івасюк, Україна, «Червона Рута», естрада, культура, Львів, композитор, пісня.

1960–1970 роки в історії української культури позначені появою та розвитком української естрадної музики, молодіжних вокально-інструментальних ансамблів, музичних фільмів та яскравих постатей. Знаковою та ключовою особистістю в той час був буковинський композитор, поет Володимир Івасюк (1949–1979). Його внесок до української культури колосальний. Надихнувшись та ґрунтуючись на рідному фольклорі, Івасюк створив власні пісні, образи, які люди сприймають як народні. Проживши надзвичайно коротке життя, всього тридцять років, композитор став класиком української музики, на якого рівняються сучасні митці. Метою статті є об'єктивне і комплексне висвітлення основних подій у житті українського композитора і поета Володимира Івасюка, його діяльності в епоху тоталітарного режиму.

Джерелами до даної теми є спогади родичів, друзів, колег і шанувальників поета. Про дитячі роки митця розповів батько Володимира – Михайло Івасюк. Уже після смерті композитора вийшла повість «Монолог перед обличчям сина»¹. Прикарпатський поет Степан Пушик написав спогади «Блискавиці б'ють у найвищі дерева»,

¹ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина. Чернівці : Золоті литаври, 2000. 205 с.

де в основному висвітлено зв'язок Івасюка з містом Івано-Франківськ². Особливо цікаві факти та думки висвітлив на сторінках своїх праць Іван Лепша. Він провів власне дослідження обставин смерті митця³.

Володимир Івасюк народився 4 березня 1949 р. у місті Кіцмань, на Буковині, у родині вчителів Михайла та Софії Івасюків. Як розповідає М. Івасюк у «*Монологі перед обличчям сина*», Володимир з перших днів життя заплакав «чорними сльозами». А все тому, що дитині закапали в очі 20%-й розчин аргентуму нітрікуму, замість двовідсоткового. Розчин «ляпісу» дуже сильний, а отже міг випалити очі. Майбутнього композитора вдалося дивом врятувати⁴. Водночас цей факт із життєпису Володимира Івасюка можна розглядати як цілком символічний та пророчий.

Далі відомо, що хлопчик з ранніх літ почав проявляти інтерес до музики. Першим музичним інструментом стала скрипка – почав грати на ній з п'яти років. Уже через два роки ім'я хлопчика з'явилося у місцевій пресі⁵. До речі, семирічну музичну школу в Кіцмані відкрито за сприянням батька Володимира – Михайла. Проте першим учителем музики для Володі стала буковинська природа та рідний фольклор.

Коли Володимир трішки підріс, батьки постійно знайомили його з рідним краєм. Екскурсії на Чернечу гору, до Криворівні й Нагуєвичів, Хотина та Кам'янець-Подільського, поїздки до Криму, до Києва виховали в майбутнього композитора повагу до історії, формувалася його національна самосвідомість⁶. Принагідно, що мати Володимира родом із Запорізької області, а батько з Буковини⁷. Відтак, молодий музикант увібрав у себе фольклорні особливості східної і західної України.

Першим учителем по класі скрипки для В. Івасюка став Юрій Бруевич. Навчав він його тільки один рік, проте пізніше залишив спогади про видатного учня. Він згадував, що за перший рік навчання маленький скрипаль пройшов дворічну програму. Не в останню чергу завдяки своїм батькам, які також любили музику й допомагали в навчанні. При наполегливій і систематичній праці, очевидно було, що хлопчик досягне успіху, що потім і сталося⁸.

Із закінченням музичної семирічки, Володю віддали до Київської музичної десятирічки ім. М. Лисенка (тепер Київський державний музичний лицей ім. М. Лисенка). Там він навчався тільки один семестр. Відомо, що проживав у гуртожитку по сусідстві з Олександром Злотником – також майбутнім видатним українським композитором, який створюватиме пісні для Назарія Яремчука, Василя Зінкевича та інших. В. Івасюк та О. Злотник залишалися друзями до кінця Володиного життя⁹. Попри значні успіхи (Володя був відмінником), талановитий хлопець змушений покинути навчання та повернутися до рідної Кіцмані. Виснажливий графік, життя в гуртожитку підірвали стан здоров'я хлопця.

1964 року дев'ятикласник, відомий скрипаль у рідному місті, Володимир Івасюк організував вокально-інструментальний ансамбль «*Буковинка*». Участь у ньому брали друзі Володимира. Вже 1965 р. він з «*Буковинкою*» виступав у Києві. Концерт, приурочений до 25-ліття входу Північної Буковини до складу УРСР або, як

² Пушик С. Блискавиці б'ють у найвищі дерева: повісті, есеї. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2011. 268 с.

³ Лепша І. Життя і смерть Володимира Івасюка // Військо України. 1994. № 6. С. 3–62.

⁴ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина. С. 8.

⁵ Лепша І. Життя і смерть... С. 5.

⁶ Філіпчук Н. Мистецькі традиції у родинному вихованні сім'ї Івасюків. URL : <http://www.archive.ndiu.org.ua/fulltext.html?id=1873>

⁷ Коляда І. Ікар української музики Володимир Івасюк. Життя та таємниця загибелі. Київ : ПФ «ПП «Фоліант», 2019. С. 37.

⁸ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина. С. 34.

⁹ Сторінки пам'яті Володимира Івасюка. URL : <http://www.ivasyuk.org.ua/life.php?lang=uk>

трактували це тоді, «возз'єднання», транслювали на Центральному (Московському) телебаченні¹⁰. Вважається, що це перший великий виступ поета-пісняря. Між іншим, виконувала «Буковинка» пісні і авторства Володимира. У 16 років В. Івасюк мав уже досить значний доробок. Зокрема, це пісні «А мені шістнадцять літ» (вважає її невдалою і ніколи не виконує), «Колискова» – на слова батька, «Моя пісня», «А мені двадцять літ».

У 1966 році стався безпрецедентний випадок. В. Івасюк разом з друзями, гуляючи по Кіцманському парку, став співучасником «злочину». Хтось із компанії закинув картуз на пам'ятник Леніну. Бюст був не закріплений (до Хрущовської відлиги там стояв пам'ятник Сталіну), тому завалився, коли хтось із хлопців поліз знімати картуз. Цей випадок потягнув за собою низку неприємних подій у житті сімнадцятирічного Володимира Івасюка. Було заведено «Справу Володимира Івасюка»¹¹. Друзям дали п'ятнадцять діб.

Окрім того постало питання про виключення з комсомолу, зі школи. Оскільки Івасюк навчався у випускному класі, то його хотіли позбавити й атестата. Тут важливо зазначити, що Володимир був відмінником і мав отримати золоту медаль, яка б спростила вступ до медичного університету. Очевидно, що медалі Івасюку таки не дали, в атестаті з'явилися четвірки з історії (адже як можна ображати самого Леніна?) та поведінки.

Дружба з відомим та легендарним актором Іваном Миколайчуком також почалася з історії про Леніна. І. Миколайчук – уродженець Буковини, тобто земляк В. Івасюка. На час, коли трапилася історія з пам'ятником, актор був уже дуже відомий на теренах СРСР. За плечима мав роботу у фільмі «Тіні забутих предків». За спогадами дружини І. Миколайчука Марії, актор ходив по інстанціях і просив «не ламати хлопцеві музичну кар'єру»¹². Невідомо як саме це вплинуло на вирішення проблеми з Іллічем, проте дружба між митцями справді зав'язалася. 1970 р. Володимир у складі ансамблю «Вітерець» брав участь у зйомках фільму «Чорний птах з білою ознакою», де І. Миколайчук виступив не тільки як актор, але й сценарист. Вважається, що саме в Розтоках на Путильщині В. Івасюк знайшов легенду про червону руту й того ж року завершив роботу над відомою піснею.

За спогадами Марії Миколайчук, уже коли Володимир був популярним композитором, часто навідувався до сім'ї Миколайчуків у Києві. «А не раз сиділи й співали. Іван любив дуже зі мною співати, а Володя слухати. Але часом не витримував і співали всі разом. В основному – народні пісні [...]»¹³, – згадувала дружина актора. Парасковія Нечаєва повідомляє, що Іван та Володимир мали творчі плани на майбутнє, а саме фільм за казками Буковини, де музику до кінострічки мав написати Івасюк¹⁴.

Коли прийшов час складати іспити до медичного інституту, Володимир справився з цим завданням на відмінно. Проте 31 серпня, на урочистій посвяті першокурсників, ректор навчального закладу заявив, що до студентських лав незаконно потрапив випускник Кіцманської середньої школи, приховавши інцидент, який трапився з пам'ятником Леніна навесні. При всіх зачитували наказ про виключення В. Івасюка з медичного інституту¹⁵.

¹⁰ Лепша І. Життя і смерть... С. 6.

¹¹ Сторінки пам'яті Володимира Івасюка. URL: <http://www.ivasyuk.org.ua/life.php?lang=uk>

¹² Там само.

¹³ Володимир Івасюк. Життя – як пісня: спогади та есе / упоряд. П. Нечаєва. Чернівці : Букрек, 2003. С. 26.

¹⁴ Нечаєва П. Наш камертон – Володимир Івасюк: спогади. Чернівці : Букрек, 2016. С. 27.

¹⁵ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина. С. 72.

Оскільки в радянський час не працювати не можна було, молодий і талановитий Володимир став робітником-штампувальником фурнітурного цеху на заводі «Легмаш». Влаштувався туди завдяки обкому комсомолу. Працював він там рік, проте, за словами батька Михайла, скаржився на те, що від гучного шуму музикальний слух може пропасти. Доля усміхнулася майбутньому композиторові, і, після прохання перевести його до менш галасливого і шумного відділу, Володимир доручили вести заводський хор. У свої 17-ть він став диригентом, хоча і надалі числився на заводі слюсарем-гравером. Хор, звичайно, здобув певні успіхи, займав призові місця на конкурсах. Не даремно, адже Володимир продовжував писати пісні і хор під його диригуванням залюбки їх виконував. Упродовж 1966–1967 рр. у В. Івасюка з'явилися такі пісні: «Ласкаво просимо» – слова і музика Івасюка, «Лісові дзвіночки» – теж музика і слова Івасюка, «Капельюх» – легка жартівлива пісня на власні слова, «Колискова для Оксаночки» – слова Івасюка (присвячена молодшій сестрі Оксані), «Батьківщино моя» – на слова батька автора.

24 серпня 1967 р. надійшло повідомлення про зарахування В. Івасюка до медичного інституту на лікувальний факультет. Там він виконував обов'язки старости, його запросили як скрипаля до студентського оркестру народних інструментів ансамблю пісні й танцю «Трембіта», до камерного оркестру медінституту, який дав змогу працювати над улюбленими творами. Поміж тим, художній талант хлопця помітили, В. Івасюк став інститутським художником¹⁶. До того ж, він долучився до ВІА «Карпати», де керівником був Валерій Громцев. Разом вони написали популярну пісню «Залишені квіти». Особливістю композиції є те, що це одна з двох пісень, де слова написав В. Івасюк, а музику інший композитор.

Однак знаковим для Володимира Івасюка і, без перебільшення, вагомим для цілої України, був день першого виконання пісень «Червона рута» та «Водограй». Довгоочікувана подія сталася 13 вересня 1970 р. на Театральній площі Чернівців. Опитаний нами респондент, очевидець події 13 вересня 1970 р., Ігор Андруняк, розповів: «Я був студентом першого курсу Чернівецького державного університету. Перший раз почув пісню, ідучи у вересні місяці з своїми однокурсниками [...] Театральна площа у Чернівцях дуже гарна, ну і дивимось, дуже освічена, прожекторів багато, на рейках оператор їздить і знімає. Ми стали дивитися, ми не знали тоді, що це перше виконання пісні “Червона Рута” [...] Для нас це була гордість, що це йде на телебачення [...] Я був присутній і не знав, що то така велика історична подія»¹⁷.

1972 р. В. Івасюк переїхав до Львова і мешкав там аж до своєї смерті 1979 р. Переїзд головно відбувся через навчання. Володимир вступив до підготовчого композиторського факультету Львівської консерваторії, перевівся на четвертий курс Львівського медичного інституту. Згодом закінчив навчання в інституті та вступив до аспірантури на патологічну фізіологію¹⁸. Тобто, поміж повним захопленням музикою, попри вже колосальний успіх, Володимир усе ж прагнув завершити навчання на медика.

¹⁶ Коляда І. Ікар української музики... С. 64.

¹⁷ Респондент Андруняк Ігор Миколайович, 1952 р. н., народився у с. Фитьків Івано-Франківської обл., освіта: Чернівецький державний університет, математик, пенсіонер. Записано А. Гаврилук 20.07.2020 р. у м. Надвірна Івано-Франківської обл.

¹⁸ Гриценюк М., Шинкарук І. Значущість феномену Володимира Івасюка. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/32257/1/%D0%93%D1%80%D0%B8%D1%86%D0%B5%D0%BD%D1%8E%D0%BA%2C%20%D0%A8%D0%B8%D0%BD%D0%BA%D0%B0%D1%80%D1%83%D0%BA.pdf>

У театрі імені Марії Заньковецької В. Івасюк організував концерт разом зі своїми друзями, а заодно і вже дуже популярним серед молоді, ВІА «Смерічка». Весь зал тоді співав «Червону руту»¹⁹. Водночас Анатолій Кос-Анатольський, уродженець Прикарпаття, викладач на підготовчому курсі консерваторії у Володимира, не прийняв запрошення і не прийшов на концерт «Смерічки» та В. Івасюка. Такий вчинок означав повне неприйняття останнього як композитора вищими музичними колами. За свідченням друзів і родичів Володимира, старші та виважені композитори заздрили його таланту²⁰. Адже Володимир був позапартійним, на той час не мав закінченої вищої музичної освіти, 21-річний студент-медик. Водночас його пісні звучали в цілому СРСР. До новостворених ВІА, які увібрали в себе західну форму, а «душу» мали цілком молодіжну та українську (костюми, пісні), старші та «зразкові» композитори ставилися вкрай негативно, критикували. Для В. Івасюка львівський період життя позначився стрімким розвитком та успіхом, але з іншої сторони постійною боротьбою за «місце під сонцем» і визнання. А. Кос-Анатольський, за словами М. Івасюка, дозволяв собі привселюдно принижувати свого студента²¹.

Згодом у В. Івасюка почалися проблеми з публікаціями своїх текстів та нот у журналах і газетах, затримки з виходом платівки (1977 р.), викреслювання зі списків претендентів на нагороди та премії. Тодішній секретар Спілки композиторів України Олександр Білаш, композитор Платон Майборода, співак Анатолій Мокренко у своїх публікаціях критикували сучасну їм естраду, найяскравішим представником якої був В. Івасюк. Тобто по суті не хотіли визнавати його як колегу. Тим часом Володимир з повагою ставився до вже відомих старших композиторів, брав за взірць деякі їхні твори, майстерність.

Однак навколо В. Івасюка гуртувалися молоді артисти, без котрих зараз і не можливо уявити українську естраду. Це, насамперед, Назарій Яремчук, Василь Зінкевич, Софія Ротару, Марія Ісак, Лідія Відаш, Ігор Кушплер, Віктор Шпортко, Людмила Артеменко та інші. Постало чимало музичних колективів, які виконували пісні В. Івасюка, деякі навіть брали собі й назву – «Червона рута» (співала Софія Ротару), «Водограй».

Володимир Грабовецький – український історик, дослідник Олекси Довбуша, писав, що 10 жовтня 1974 р. мав зустріч уже з відомим на той час В. Івасюком²². Академік стверджував, що хлопець сам підійшов до нього та познайомився. Розмова зав'язалася й історик розповів йому про народного месника Карпатських гір – Довбуша. На частині розповіді про страту героя В. Івасюк просльозився. Як стверджував В. Грабовецький, композитор хотів написати пісню про опришка²³.

Те, що В. Івасюк цікавився історичною тематикою, демонструє робота над музикою до постановки історичного роману «Прапороносці» Олеся Гончара. До вистави автор написав пісню «Полкове знамено», яка мала неабиякий успіх. Як стверджує П. Нечаєва, після роботи над музикою до вистави, В. Івасюк перейшов з рангу автора, як часто називали його у вищих колах, до рангу композитора²⁴. У своєму щоденнику за 1979 р. (10 вересня) О. Гончар написав, що цього року не стало найстаршого композитора Людкевича і наймолодшого Івасюка. А 1992 р. занотував,

¹⁹ Лепша І. Життя і смерть... С. 13.

²⁰ Там само.

²¹ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина. С. 189.

²² Вегеш М., Вегеш І., Палінчак М., Голонич Я. Дослідник Олекси Довбуша і карпатських опришків. Життєвий шлях і наукова діяльність академіка Володимира Грабовецького. Спогади. Епістолярна спадщина. Вибрана бібліографія (1928–2015). Academic publishing Fairmont, 2020. С. 339.

²³ Там само. С. 342.

²⁴ Нечаєва П. Володимир Івасюк. Знамениті українці. Київ : Фоліо, 2019. С. 45.

що В. Івасюк був одним із учасників всеукраїнського Опору, хоч і судилося їм бути по той бік концтабірних дротів²⁵.

Цікавим є ще те, що в консерваторії разом з В. Івасюком навчався інший відомий композитор – Ігор Білозір. У той час вони не товаришували, але І. Білозір потім згадував як вони сиділи на лекціях поруч. Після смерті Володимира, він створив свій колектив «*Ватра*», який потім переспівав деякі пісні В. Івасюка. Богдан Стельмах – український поет, який співпрацював з покійним, почав писати пісні разом з І. Білозіром. До нього потрапили тексти, які призначалися для Володимира²⁶. Вважається, що творчість останнього тоді вплинула на все тогочасне покоління митців. До речі, ні В. Івасюк, ні І. Білозір таки не закінчили навчання у консерваторії. На жаль, наступні події розвивалися трагічно.

24 квітня 1979 р. зі своєї львівської квартири В. Івасюк вийшов і вже ніколи не повернувся. Крапку в справі зникнення і загадкової загибелі не можуть поставити і досі. 26 квітня мати Володимира заявила в міліцію²⁷. Справа була заведена під назвою «*Розиюкова справа за фактом смерті композитора В. Івасюка*», тривала вона з 27 квітня до 11 травня. Тобто, виходячи з назви справи, слідчі станом на 27 квітня знали, що Володимир уже мертвий? І без підстав закрили справу 11 травня, хоча тіло знайшли аж 18-го. Вже 22 травня 1979 р. відбувся похорон. Того дня у Львові таксі не брало грошей, а в магазинах були продані всі квіти. З вулиці, де жив В. Івасюк, відправлялася траурна хода. Труну з тілом композитора несли на руках. Прийшли тисячі людей.

Зараз ми можемо говорити, що похорон митця переріс у масову акцію протесту. І це попри застороги вищого керівництва не йти на похорон. М. Івасюк писав, що партійний ідеолог Д. Яремчук розпорядився, аби працівники службових установ не покидали робочих місць, студентів попереджали, що їх можуть вигнати з вузів у разі відвідин похорону²⁸. Загалом про похорон митця практично ніде не було оголошено. С. Пушик згадував, що сів на ранковий експрес із Івано-Франківська до Львова, не знаючи ні час, ні місце поховання В. Івасюка²⁹.

За словами опитаного нами респондента, Миколи Гаврилюка, який був на той момент студентом в Івано-Франківську, дізналися про загибель улюбленого композитора аж восени. Тоді студенти пошепки між собою обговорювали цю трагічну новину³⁰. Тобто, радянська ідеологічна система відчайдушно намагалася замовчувати смерть митця. Проте Львів це не спинило, жителі та гості міста прийшли, аби гідно поховати великого українця.

Єдине, що активно писали в пресі 1979 р. про В. Івасюка – це те, що він самогубець, тому інші версії смерті композитора є вигадкою. Підстави так писати були, адже слідство навіть не розглядало інші версії і встановило смерть через самоповішення. Проте в таку причину загибелі композитора не вірив практично ніхто. Тому слідство періодично поновлювалося, навіть вже в незалежній Україні. Були проведені експерименти, намагалися реконструювати ті події, ще і ще раз піднімали архівну справу. Тільки 2019 р. Київський науково-дослідний інститут

²⁵ Гончар О. Щоденники : в 3 т. / упор. В. Гончар. Київ : Веселка, 2008. Т. 3 : 1984–1995. С. 485.

²⁶ Ігор Білозір. Святий вогонь української пісні, який згас 20 років тому: веб-сайт. URL: <https://suspilne.media/36848-igor-bilozir-svatij-vogon-ukrainskoi-pisni-akij-zgas-20-rokiv-tomu/>

²⁷ Івасюк М. Монолог перед обличчям сина... С. 164.

²⁸ Там само. С. 168.

²⁹ Пушик С. Блискавиці б'ють у найвищі дерева... С. 139.

³⁰ Респондент Гаврилюк Микола Іванович, 1954 р. н., народився у с. Назавизів Івано-Франківської обл., освіта: Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, інженер-метролог, пенсіонер. Записано А. Гаврилюк 20.07.2020 р. у м. Надвірна Івано-Франківської обл.

судових експертиз заявив, що В. Івасюк фізично не міг здійснити самоповішення³¹. Після сорока трьох років від трагічної події, крапку в розслідуванні досі не поставлено. Немає жодних прізвищ, остаточних версій і ми нічого не знаємо про останні дні великого маестро.

Вихований в освіченій україномовній сім'ї, добре володіючи російською і французькою мовами, Івасюк обрав творити рідною мовою, попри тоталітарний час. Україномовні пісні нового формату, наповнені любов'ю до своєї землі, пробуджували національну свідомість у людей, популяризували українську мову, становили серйозну конкуренцію радянським композиторам і виконавцям, а головне – зароджували самобутню вітчизняну естраду з чисто українською душею і західною формою.

The article analyzes the cultural processes that took place in the second half of the 20th century and the role of Volodymyr Ivasyuk in them. On the basis of primary sources, namely the memories of relatives and friends, people who were familiar with the artist, an attempt was made to find out the peculiarities of the formation of the phenomenon of Volodymyr Ivasyuk. From the survey of respondents – eyewitnesses to the events of the 60s and 70s of the last century, conducted by the author of the article, conclusions are formed about the influence of the work of the composer Ivasyuk on the society, and especially on the youth. The main facts from the life of Volodymyr Ivasyuk are highlighted, the relationships with other cultural figures of that time are characterized, the significance of the Bukovyna nugget for Ukrainian culture and history is analyzed.

Keywords: Volodymyr Ivasyuk, Ukraine, «Chervona Ruta», pop music, culture, Lviv, composer, song.

УДК: 305-055.2

Ольга Татуміряк (Івано-Франківськ, Україна)

СТАНОВИЩЕ ЖІНОК НА БЛИЗЬКОМУ ТА СЕРЕДНЬОМУ СХОДІ (КІНЕЦЬ XX – ПОЧАТОК XXI ст.)

Стаття присвячена становищу жінок у регіоні Близького та Середнього Сходу окресленого часового проміжку. У статті охарактеризовано соціально-правовий статус мусульманки. Проаналізовано проблему ранніх шлюбів на прикладі Афганістану та Ємену. Висвітлено питання залучення жінок до тероризму. Досліджено традицію «вбивства честі». Простежено історію боротьби жінок проти гендерної дискримінації. Розглянуто концепцію ісламського фемінізму.

Ключові слова: Близький Схід, емансипація, гендерна асиметрія, ісламський фемінізм, іслам.

XXI століття – час, коли іслам переживає серйозні еволюційні зміни, зокрема з подолання гендерної асиметрії. Гендерне питання є одним із ключових для ісламського політичного руху і демократизації суспільства. Гостру дискусію у світі викликає тема полігамії, тимчасових і ранніх шлюбів, торгівлі дівчатами (особливо це питання стоїть у сучасному Афганістані під владою талібів), залучення жінок до участі в терористичних організаціях тощо. Досі у мусульманській спільноті, навіть у таких, здавалося б, цивілізованих країнах як Туреччина, зустрічаються «вбивства честі», а в мусульманських країнах Африки – жіноче обрізання 4-х типів, яке визнано

³¹ Коляда І. Ікар української музики... С. 119.

ООН актом вандалізму над жіночим тілом (див. додаток 1). Окрім того, останнє десятиліття ознаменувалося новим явищем – тахарруш gamea (групові домагання до жінок у натовпі, поширені в Єгипті).

До головних джерел мусульманського права, перш за все, варто віднести Коран¹, Сунну, хадиси². Коран дає чіткий доказ того, що жінка цілковито рівна з чоловіком перед Богом за своїми правами та обов'язками. Наступною групою джерел, які відіграють важливу роль при вивченні даної теми, є міжнародно-правові акти³. Специфікою дослідження є те, що вагомий пласт інформації містить інформаційний простір, а саме – кримінальна журналістика. Особливе значення мають соціологічні дослідження і статистичні дані. Одну з ключових ролей відіграють матеріали опитувань. Мемуарна література є особливо цінною, оскільки в ній описуються історії жінок від першої особи, що дає змогу якомога повніше зрозуміти скрутне становища жіноцтва регіону.

Особливої уваги заслуговує Марго Бадран – історикиня й дослідниця Близького Сходу та ісламських суспільств, спеціалістка з гендерних досліджень, наукова співробітниця Міжнародного центру науковців імені Вудро Вільсона та Центру мусульмансько-християнського взаєморозуміння Джорджтаунського університету. Серед її останніх книг – *«Фемінізм за межами Сходу та Заходу: нові розмови та практика щодо гендеру в глобальному ісламі»* (2006) і *«Фемінізм в ісламі: світські та релігійні зближення»* (2009). Дослідниця також пише про фемінізм і гендер для тижневика *«Al Ahrām»* у Каїрі⁴.

Вперше так зване жіноче питання було порушено у грудні 1849 р. у Бейруті на відкритому засіданні Сирійського наукового товариства. На початку ХХ ст. «жіноче питання» вперше заявляє про себе в публічних документах революційно-демократичних та соціалістичних рухів, декларації урядів на Сході. Заклики до емансипації жінок чути і сьогодні. Проте ідея про подолання гендерної асиметрії у мусульманському світі приживається дуже складно, місцями її зовсім немає⁵.

Приклади дискримінації жінок і їхнього скрутного становища, численних порушень шаріату беруться в основному із соціальної історії Афганістану, Саудівської Аравії, Кувейту, Іраку та ін. Словом, саме в тих країнах, які позиціонують себе «охоронцями» ісламських законів щодо жінок, прав і свобод, закріплених у Корані, хадисах і шаріаті⁶.

Традиційно мусульманську жінку розглядають, головно, як суб'єкт, який сповідує іслам і є субстанціональною одиницею релігійної спільноти. На жінку покладена велика за своєю значимістю функція – збереження людського роду. Отже, перший соціальний статус жінки – статус жінки-матері. Наступний – це статус жінки-дружини. Їй надається певний перелік соціальних ролей, а саме: релігійна соратниця та єдиновірця, дружина і сексуальна партнерка, матір, організаторка домашнього побуту і сімейного дозвілля. Стосунки «чоловік-жінка» обмежуються рамками

¹ Священный Коран. URL : <https://quran-online.ru/>

² 100 хадисов о женщинах. URL : <https://hadis.uk/xadisy-o-zhenshinax-xadisy-1-100/45498/>

³ Всеобщая Исламская Декларация прав человека 1981. URL : https://constituanta.blogspot.com/2011/02/1981_26.html; Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. URL : https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

⁴ Badran M. *Toward Islamic Feminisms: A Look at the Middle East. Hermeneutics of Honor: Negotiating Female «Public» Space in Islamicate Societies.* Cambridge, Mass. : Harvard University, Center for Middle Eastern Studies, 1999.

⁵ Бекирова Л., Ильченко И. Женщина в исламе: история и современность // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. «Философия. Культурология. Политология. Социология». 2013. Т. 26 (65). № 4. С. 97–103.

⁶ Балтанова Г. Манифест мусульманских женщин // Фундаментализм сегодня. 2015. № 5. С. 55–60.

священного шлюбу. Отож можна вивести певну схему соціальної ролі жінки-мусульманки: донька – дружина – матір. У будь-якому соціальному статусі жінка перебуває під контролем чоловіка⁷.

Слід відзначити наявність таких прав жінок: право на власність, право успадкування, право реалізувати себе в суспільстві, право на отримання освіти і роботи нарівні з чоловіком, право виходити заміж тільки за власною згодою, право на розлучення, право брати участь у політичному житті країни тощо. Ще однією характерною рисою мусульманського права є і те, що воно якомога докладніше роз'яснює сімейні питання: від сватання і до розірвання шлюбу⁸.

Розглядаючи становище жінки в мусульманському світі, неможливо обійти стороною вже згадану тему «вбивств честі» (див. додаток 2). Міжнародна правозахисна організація «*Human Rights Watch*» (*Організація з прав людини*) подає таке визначення цієї проблеми: «Вбивства честі – це акти насильства, зазвичай вбивства жінок, які здійснюють чоловіки щодо жінок, котрі, на їхню думку, накликали безчестя на сім'ю»⁹. Під «безчестям» маються на увазі заборонені дії сексуального характеру: зрада, невірність, позашлюбний секс, зґвалтування, спроба отримати розлучення, відмова від небажаного заміжжя, бажання вступити в шлюб за власним вибором, відмова носити хіджаб тощо. Іноді родичі змушують жінку вчинити самогубство, що також є різновидом «вбивства честі». Якщо виконавцем «вбивства честі» виступає батько, брат чи чоловік, то найчастіше його інструментом є ніж або сокира. Іноді дівчину, ще живу, підпалюють. Якщо ж ініціює вбивство матір, то зазвичай вона схиляє доньку до самогубства (прийняття отрути). Більшість таких злочинів маскуються під нещасний випадок або самогубство і ніким не розслідуються¹⁰.

Нещодавно було зафіксовано кілька випадків продажу малолітніх дівчат у Афганістані. Дев'ятирічну Парвану батьки змушені були продати через борги¹¹. Восьмирічну Ашо батько продав через скрутне фінансове становище. Доля дівчинки обійшлась «нареченому» у 300 тисяч афгані¹². Десятирічна Магул була продана батьками 70-річному «нареченому»¹³.

Однак проблема ранніх шлюбів поширена не тільки в Афганістані. Нуджуд Алі стала символом боротьби серед дівчат у Ємені (див. додаток 3). Батько вирішив видати її заміж, коли їй було всього дев'ять, а «нареченому» – 30 років. Дівчинка вирішила боротися за свою долю і звернулася до адвокатки та активістки – Шаде Нассер. Спочатку суд не визнавав провини чоловіка, однак після низки судових засідань Нуджуд усе-таки отримала розлучення. Тут варто зауважити, що формально укладається договір між батьками дівчаток і чоловіками. Основною умовою є те, що вступ у сексуальні стосунки відкладається до повноліття дівчинки. Однак видається очевидним, що діти зазнають сексуального насильства. У випадку Нуджуд – це було

⁷ Фролова Л. Статус женщины в исламе // Вестник Адыгейского государственного университета. 2009. № 2. С. 168–174.

⁸ Сизов Ю., Курбанова З. Социально-правовой статус женщин в мусульманском обществе // Вестник Волгоградского государственного университета. Сер. 5. Юриспруденция. 2014. № 2 (23). С. 145–149.

⁹ Raghu N. Singh. Honor killing. URL : <https://www.britannica.com/topic/honor-killing>

¹⁰ Суворова А. Убийство в защиту чести как социальное явление и современное варварство // Азия и Африка сегодня. 2010. № 6. С. 63–67.

¹¹ У Афганістані батьки продали 9-річну доньку, щоб прогодувати інших дітей. 2021. URL : <https://new-s.com.ua/world/v-afghanistani-batjky-prodaly-9-richnu-dochku-18699.html>

¹² Все больше афганских семей продают дочерей из-за голода и нищеты. 2021. URL : <https://ru.euronews.com/2021/10/27/no-other-choice>

¹³ «Вони дали мені нове життя». Історія порятунку 9-річної «нареченої» Парвани, яку сім'я продала 55-річному афганцю через голод. 2021. URL : <https://nv.ua/ukr/world/countries/v-afghanistani-prodayut-divchat-dlya-shlyubu-cherez-golod-yak-vryatuvali-9-richnu-parvanu-50199952.html>

доведено. Книга Нуджуд «Мені 10 років, і я розлучена» стала бестселером¹⁴. Прикметно, що виручені за книгу кошти батько Нуджуд привласнив для того, щоб купити нових дружин, а дівчинку вигнав з дому¹⁵.

До початку ХХІ ст. у Кувейті мінімальний шлюбний вік для хлопчиків становив 17 років, а для дівчаток – 15; в Єгипті – відповідно 18 і 16 років; у Лівії – 20 років для представників обох статей; в Іраку – 18 років для чоловіків та жінок; у Лівані – для чоловіків 18 та для жінок 17 років, якщо вони суніти, а якщо шиїти, то для чоловіків – 15, а для жінок – дев'ять років¹⁶.

Респондент з Туреччини Озан Алтінбас надає інформацію про те, що у Туреччині сьогодні існує два типи сімей: світські і традиційні. Попри це, чоловік в обох випадках займає домінуючу позицію¹⁷. Респондент, який побажав залишитися анонімом, також зазначає, що у традиційних та світських турецьких сім'ях чоловік залишається лідером, а релігія створює кордони для жінки, обмежує її у прийнятті рішень. На запитання про те, як Коран трактує жінку, респондент відповів: «як продукт»¹⁸. Загалом, усі респонденти зазначили, що гендерні ролі в ісламі є традиційними – чоловік відіграє головну, а жінка – другорядну роль.

Вивчення становища мусульманської жінки на прикладі Єгипту становить особливий науковий інтерес, оскільки Єгипет став «колицею» руху за емансипацію жінок на Арабському Сході. Саме тут цей рух набув великого розмаху¹⁹. Респондент Ібрагім зазначив, що сім'я все ще залишається дуже консервативною за своїм укладом, де чоловік відіграє роль лідера. Виховання дітей також залишається вкрай традиційним, особливо дівчаток. Респондент повідомив, що у сільській місцевості досі здійснюють «вбивства честі»²⁰.

Особливої уваги заслуговує тема залученості жінок до терористичної діяльності у складі ІДІЛ («Ісламська держава Іраку та Леванту» – терористичне угруповання сунітського напрямку) та ХАМАС («Ісламський рух спротиву» – палестинська терористична організація ісламістського спрямування). Дослідження статусу жінки в терористичних організаціях вказують на те, що їхні ролі різняться у лівих і ультраправих терористичних організаціях. Так, у лівих жінок дещо частіше залучають до оперативної діяльності (бійчиня, організаторка терактів, смертниця-шахідка), ультраправі, навпаки, – роблять акцент на збереженні традиційних ролей жінки («наречена джихадиста», матір наступного покоління бойовиків, рекрутерка, смертниця-шахідка, рідше – бійчиня, організаторка терактів, командирка). Незважаючи на це, у 2014 р. керівництво ІДІЛ заявило про формування окремого жіночого угруповання – Аль-Ханси – спеціалізованого воєнізованого поліцейського загону. Жінки, які належать до Аль-Ханси, проходять бойову підготовку нарівні з чоловіками-джихадистами²¹.

¹⁴ Али Н., Минуи Д. Мне 10 лет, и я разведена. Москва : Бомбора, 2021. 208 с.

¹⁵ «Мені 10, і я розлучена»: історія маленької мусульманки та чоловіка-тирана приголомшила світ. 2021. URL : <https://znaj.ua/frankivsk/366964-meni-10-i-ya-rozluchena-istoriya-malenkoji-musulmanki-ta-cholovika-tirana-prigolomshila-svit>

¹⁶ Барковская Е. Семейное право и законодательство на мусульманском Востоке // Восток. 2006. № 4. С. 169–185.

¹⁷ Респондент Алтінбас Озан, 1987 р. н. Опитано 22.04.2021.

¹⁸ Респондент (побажав залишитися анонімом), 1991 р. н. Опитано 18.11.2021.

¹⁹ Ткаченко А. Права женщин в Египте: законы и реальность // Colloquium-journal. 2020. № 2 (54). С. 149–150.

²⁰ Респондент Ібрагім, 1982 р. н. Опитано 17.11.2021.

²¹ Chatterjee D. Gendering ISIS and mapping the role of women // Contemporary rev. of the middle East. New Delhi. 2016. Vol. 3. № 2. P. 201–218.

Ісламський фемінізм виник у 1990-х рр. як нова парадигма міжнародного реформістського руху і сьогодні представлена не тільки в арабських країнах, а й у країнах Європи та Північної Америки. Його прихильники й прихильниці пропонують нову версію гендерно-егалітарного ісламу, який наполягає на незалежному вивченні релігійних джерел з вільною інтерпретацією Корану. Виділяють два напрями сучасного ісламського фемінізму – світський та релігійний (вони зустрічаються як в ісламському, так і в немусульманському світі) і три типи – консервативний, ліберальний, радикальний²².

Великий внесок у розробку концепції ісламського фемінізму зробили Аміра Сонбол – професорка історії Джорджтаунського університету, єгиптянка з походження; Зіба Мир-Хосейні – іранська антропологиня; Ісра Нугмані – американська журналістка індійського походження; Лейла Ахмед – американська професорка, також родом з Єгипту; Аїаан Хірсі Алі – американська політологиня, уродженка Сомалі та ін. Загалом, ісламський фемінізм дає певну надію на діалог цивілізацій, компроміс цінностей західної та східної (мусульманської) культури²³.

У країнах мусульманського світу сформувалися три напрями фемінізму: світський, ісламський та ісламістський. Форми боротьби визначаються в політичній діяльності. Наприклад, світські феміністки не прагнуть переглядати тлумачення Корану, а хочуть домогтися рівних прав для жінок. В опозицію їм стають ісламістські феміністки, які знаходять корінь проблеми в релігії, тому прагнуть переглянути релігійні тексти і стверджують, що є суттєва різниця між тим, про що йдеться у Корані, і тим, як це вчення інтерпретують чоловіки і богослови. Найбільша частина сучасних мусульманок – ісламські феміністки. Вони дотримуються золоті середини між світськими та ісламістськими активістками жіночого руху²⁴.

На мусульманському Сході особливості жіночої емансипації полягають у тому, що основним фактором у розвитку її ідей стала секуляризація. Східний тип фемінізму має релігійне забарвлення і виступає не проти релігії, а за перегляд релігійних канонів щодо жінок, за розширення їхніх прав і свобод усередині релігійного світогляду²⁵.

Організована боротьба за права жінок Близького та Середнього Сходу розпочалася на межі XIX–XX ст. У країнах ісламського Сходу вони відіграли велику роль у таких подіях, як війна за незалежність у Туреччині (1919–1923 рр.), іранська «Конституційна революція» (1906–1911 рр.), Єгипетська революція 1919 р., війна за незалежність у Алжирі (1954–1962 рр.). У 1970–1980 рр. у таких країнах, як Єгипет, Судан, Алжир, почалися процеси реісламізації²⁶. З 1990-х рр. до сьогодні триває «третя хвиля» ісламського фемінізму.

Висновки: Статус жінки визначається приписами Корану і Сунни. Коран регулює та регламентує норми та правила поведінки, виконання релігійних приписів. Важливу роль при визначенні соціального статусу мусульманки відіграє *Загальна Ісламська Декларація прав людини* (19 серпня 1981 р.), міжнародно-правові акти держав (Афганістан, Туреччина, Іран, Ірак, Єгипет, Саудівська Аравія тощо). Особливістю ісламу є те, що він становить собою своєрідну непорушну та цілісну систему,

²² Salah H. Diskurse des islamischen Feminismus. Gender // Zeitschrift für Geschlecht, Kultur und Gesellschaft. Heft. 2010. № 1. S. 47–64.

²³ Типаева А. Исламский феминизм как идея интеграции мусульманской общины в западное сообщество // Science Time. 2016. № 4 (28). С. 838–841.

²⁴ Yamani M. Feminism and Islam: Legal and Literary Perspectives. London : Ithaca Press. 1996. 385 p.

²⁵ Григорьева М. Гендерная политика и эмансипация женщин в исламском культурном пространстве: политический контекст и тенденции // Политология. 2011. № 2 (2). С. 164–168.

²⁶ Дейл Ф. Ейкельман. Близький Схід та Центральна Азія: антропологічний підхід / пер. з англ. П. Шеревери. Київ : Стило, 2005. 374 с.

яка не терпить динаміки у вигляді певних зрушень чи нововведень. Підбиваючи підсумки, варто зауважити, що соціально-правовий статус жінки та її становище у мусульманському світі – це наслідок довготривалої ісламської традиції, а головною особливістю мусульманської умми є непорушність традицій та недоторканість релігійних приписів.

Варто зауважити, що наразі гостро стоїть питання дискримінації жінок у формі «вбивств честі», внутрішньосімейного насильства, позбавлення прав власності жінки, порушення сімейного кодексу, носіння хіджабу, полігамних та ранніх шлюбів. Жінки зазвичай розглядаються як ключ до реформування або збереження традицій через їхню роль у підтримці сім'ї, соціальної спадкоємності та культури. Жіночий статус також використовувався як засіб визначення національної ідентичності.

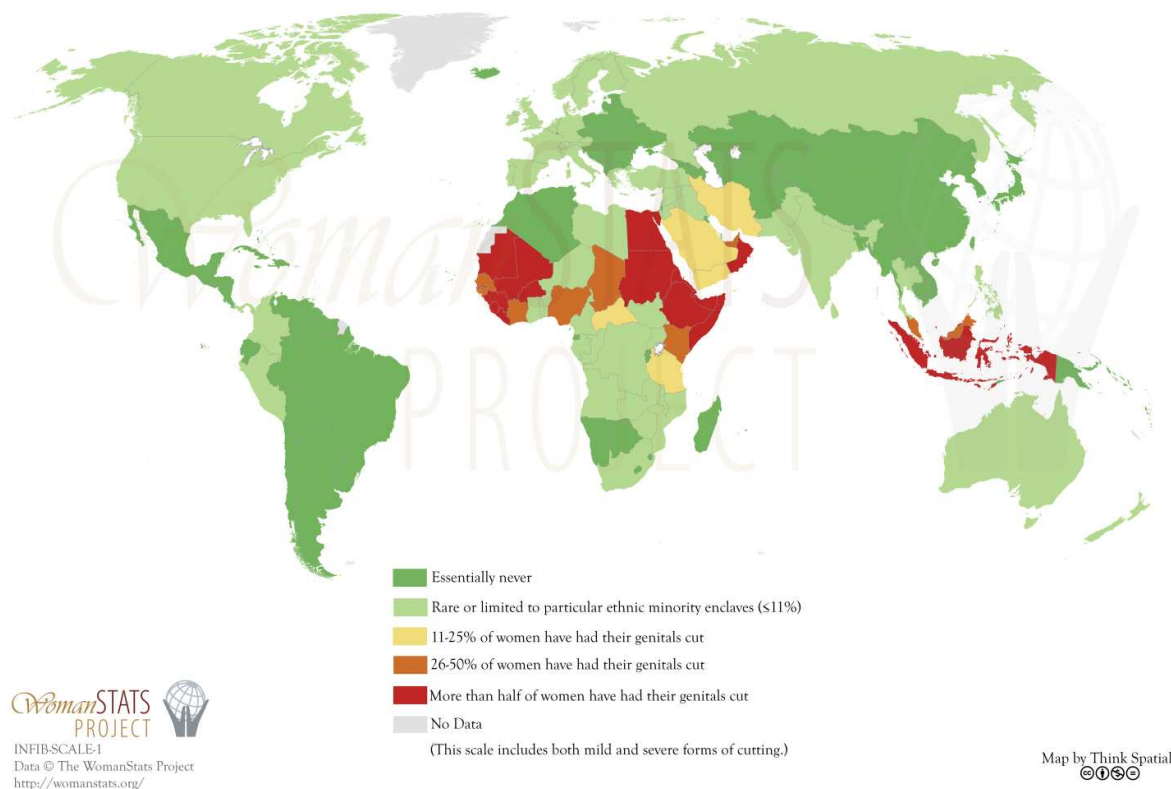
Боротьба мусульманок за свої права сягає XIX ст., коли вперше було порушено «жіноче питання». На зламі XIX–XX ст. ця боротьба остаточно оформилася у ісламський фемінізм. Сама дефініція «ісламський фемінізм» увійшла до наукового обігу у 1990-х рр. Головною особливістю мусульманського жіночого руху є релігієцентризм, оскільки релігія визначає національну ідентичність мусульман. Характерно, що боротьба жінок інтенсифікувалася під час революцій, оскільки саме тоді вони могли використати внутрішньополітичне становище для розширення своїх прав. На початку XXI ст. жінки обстоюють своє право на важливу роль у мусульманському світі. Основними формами боротьби жінок за права є створення правозахисних організацій, діяльність яких має чітко визначені напрями.

The article is devoted to the situation of women in the Middle East. The article describes the socio-legal status of a Muslim woman. The problem of early marriages on the example of Afghanistan and Yemen is analyzed. The issue of involving women in terrorism is covered. The tradition of «honor killing» has been studied. The history of women's struggle against gender discrimination is traced. The concept of Islamic feminism is considered.

Key words: *Middle East, emancipation, gender asymmetry, Islamic feminism, Islam.*

ДОДАТКИ

Додаток 1

Prevalence of Female Genital Cutting
Scaled 2015

Карта поширення жіночого обрізання у світі

Зелений – жіноче обрізання фактично не практикується.

Світло-зелений – практикується нечасто, лише в невеликих етнічних групах або в мігрантів.

Жовтий – 11–25% жінок покалічені жіночим обрізанням.

Помаранчевий – 26–50% жінок покалічені жіночим обрізанням.

Червоний – понад половина жінок покалічені жіночим обрізанням.

Сірий – немає даних / The Woman Stats Project

Джерело URL: <https://tsn.ua/svit/zhinoche-obrizannya-200-mln-divchat-vid-ameriki-do-afriki-skalicheni-zhahlivoyu-tradicijeyu-oon-1293096.html>

Додаток 2

HONOUR KILLINGS WORLDWIDE

RELATIONSHIPS

GENDER

AGE

«Вбивства честі»

Джерело URL: <https://theaseanpost.com/article/honour-killings-still-rampant-today>

Додаток 3

Нуджуд Алі та Шаде Нассер

Джерело URL: <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/nujood-ali-and-shada-nasser-attend-the-2008-glamour-women-news-photo/83639395>

ХРОНІКА

*Анастасія Боцвінок, Маргарита Кас'яненко
(Івано-Франківськ, Україна)*

**МІЖНАРОДНА МІЖДИСЦИПЛІНАРНА ШКОЛА МОЛОДИХ УЧЕНИХ
«ЛАТВІЯ – УКРАЇНА: НА ПЕРЕХРЕСТІ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ»
(1–5.08.2022, РИГА, ЛАТВІЯ)**

**STARPTAUTISKĀ STARPDISCIPLINĀRĀ JAUNO PĒTNIĒKU SKOLA
«LATVIJA – UKRAINA: VĒSTURES UN KULTŪRAS KRUSTPUNKTĪ»
(1–5.08.2022, RĪGA, LATVIJA)**

Упродовж 1–5 серпня 2022 р. на базі Латвійського університету в м. Рига відбувалася Міжнародна міждисциплінарна літня школа молодих учених «*Латвія – Україна: на перехресті історії і культури*». Співорганізатором заходу став Центр медієвістичних студій (ЦМС) Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, очолюваний доктором історичних наук, професором Мирославом Волощуком (Івано-Франківськ, Україна) за участі фахівчині ЦМС, кандидатки історичних наук Ірини Тимар, студенток IV курсу Маргарити Кас'яненко і Анастасії Боцвінок, а також випускниці філософського факультету Ірини Волощук.

Школа мала на меті об'єднати науковців та науковиць з України, Польщі та Латвії з метою обговоренням актуальних питань історії, її різноматематичних аспектів, зокрема й на рівні міждисциплінарних студій. Учасниками заходу стали 24 представники європейських вишів та академічних наукових установ: Латвійського університету, Варшавського університету, Університету Марії Склодовської-Кюрі у м. Любліні, Інституту історії Національної Академії наук України у м. Києві, Університету Казимира Великого у м. Бидгощі, Університету Миколая Коперніка у м. Торунь, Даугавпільського університету, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника м. Івано-Франківська, а також Латвійського історичного архіву Національного архіву Латвії у м. Ризі.

Вчені зустрілися в стінах факультету історії і філософії Латвійського університету (*LU Vēstures un filozofijas fakultāte*), де й відбулися виступи дослідників та дослідниць. Школа розпочалася з урочистого привітання Тетяни Богданович, наукової співробітниці Інституту історії Латвії, керівниці проєкту.

Зачинателями наукових виступів стали професор Мирослав Волощук із темою «*Загальна історія Карпатського краю (до 1569 р.)*» та професор Даріуш Домбровський з Університету Казимира Великого із лекцією «*Поміж Заходом і Сходом: мистецтво Холма в часи Данила Романовича*». Після короткої перерви свої лекції прочитали професор Андріс Леванс із Латвійського університету («*Муха чи слон? Середньовічна хроніка в геополітичній риторичній СРСР напередодні анексії країн Балтії (1938–1940)*») і доктор Андрій Любай з Варшавського університету («*Історія України-Руси Михайла Грушевського в європейській перспективі*»).

По обіді для учасників та учасниць було проведено цікаву змістовну екскурсію головним корпусом Латвійського університету. Далі дослідники повернулися до аудиторії і прослухали лекції Ірени Саленієце з Даугавпільського університету («*Усна історія як історичне джерело: дослідницький досвід Центру усної історії Даугавпільського університету*»), Юлії Грищенко з Інституту історії України Національної академії наук України («*Латиська операція» доби Великого терору в УРСР (1937–*

1938 рр.)» та Дайни Блесере з Латвійського університету («*Націонал-комунізм і комсомол у Латвії*»). День завершився святковою вечерею, за котрою не стихали жваві обговорення наукових доповідей учасників Школи.

Другий день розпочався лекціями професора Мирослава Волощука («*Князі-бастарди та позашлюбні відносини на Русі X–XIII ст.*»), доктора Аляксея Шаланди з Університету Миколи Коперника в Торуні («*Історія гербів українського роду Солтани в Інфлянтах*»), докторки Альони Любай з Варшавського університету («*Татари у війнах за Інфлянти XIV–XVII ст.*»), професора Гвідо Штраубе з Латвійського університету («*Завойовники: погані чи добрі...*»), докторки історичних наук Ольги Ковалевської з Інституту історії України Національної академії наук України («*Інформаційні можливості портретів XVII–XVIII ст. як історичного джерела*»), Улдіса Ванагса з Латвійського історичного архіву Національного архіву Латвії («*Латвійський державний історичний архів як сховище інформації з історії Східної Європи*»). Практичні заняття провели кандидат історичних наук Ірина Тимар («*Методологія дослідження образу половців у джерелах Русі та латинських текстах (XI–XV ст.)*») та професор Даріуш Домбровський («*Як читати давньоруські джерела присвячені мистецтву*»).

Після вечері учасникам й учасницям Школи було запропоновано провести екскурсію Старою Ригою. Прогулянка давніми вулицями столиці Латвії розкрила багато раніше не знаних сторінок історії міста й допомогла краще зрозуміти особливості місцевої архітектури.

Третій день започаткувало практичне заняття, проведене Ольгою Ковалевською («*Прийоми декодування відомостей, закладених у портрети XVII–XVIII ст.*»). З лекціями виступили докторка Єва Пігозне з Латвійського університету («*Погляд на історію латиського одягу*»), докторка Ілзе Болдане-Зеленкова з Латвійського університету («*Екзотичні шоу у Ризі та Львові другій половині XIX – на початку XX ст.*»), докторка Аліна Романовська з Даугавпілського університету («*Взаємодія регіоналістики та літературознавства при вивченні ідентичності*»). По обіді психологиня, випускниця Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Ірина Волощук прочитала цікаву лекцію на тему «*Нова форма. Рівень, який насправді Твій*». Після цього відбувся Виїзний семінар до Латвійського етнографічного музею під відкритим небом.

Четвер був присвячений виступам студентів і докторантів. Молода дослідниця Анастасія Боцвінок (Івано-Франківськ) стала першою, хто цього дня представив власну доповідь на тему «*Історичні зв'язки Русі і Болгарії в X столітті*». Цікавими видалися дослідження Леоніда Павленка (Люблін) «*Військова і політична еліта Галицько-Волинського князівства XIII століття*» та Маргарити Кас'яненко (Івано-Франківськ) «*Gente Roxolani, Nazione vero Poloni. Ідея 'сарматизму' в житті еліт Речі Посполитої XVI–XVIII ст.*».

Присутні мали змогу ознайомитися й з доповідями Едвардса Селішки (Рига) «*Ставлення інфлянтської та української шляхти до трагедії 1772 року*», Ксенії Любай (Варшава) «*Документи роду Завіш в іменному фонді Платери-Зіберги Національного історичного архіву Білорусі*», Улдіса Ванагса (Рига) «*Структура латгальського суспільства на початку XX ст.: проблема отримання інформації*», Іни Кірнічанської (Рига) «*Історія старообрядництва у Латвії в біографіях старообрядців*», Анастасії Смірнкової (Рига) «*Впровадження соціального опікунства в Ризі (кінець XIX ст. – 1940-і рр.): полінаціональний фактор*» та Маріки Селги (Рига) «*Чи є тут ринок? Доповіді на економічні теми Представництва США у 1922–1923 рр.*».

По обіді відбувся пізнавальний виїзний семінар до Ризької Гребенщиківської старообрядницької громади. Учасники та учасниці Школи мали можливість ознайо-

митися з давніми особливостями християнства, котрі зберегли старовіри після реформ московського патріарха Никона у другій половині XVII ст.

П'ятий день був присвячений підбиттю підсумків Школи. Власне дійшли згоди щодо потреби продовження тісної співпраці, адже проведений захід виявився вельми перспективним і корисним, головно для студентів, здебільшого позбавлених останні кілька років можливості проведення нормальних аудиторних студій. Для вчених укотре трапилася чудова нагода обмінятися досвідом, а для молоді – перейти його й здобути власний, покращити свої знання й визначитися зі спрямуванням наукової діяльності. Важливо, що саме на подібних заходах нове покоління молодих дослідників і дослідниць може надихнутися ідеєю просування історичної науки, котра починає набувати особливо гострої актуальности на тлі подій розв'язаної росією брутальної війни проти України.

АВТОРИ

Бойда Андрій – магістрант II курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – біографістика, освітні процеси в Україні XIX–XX ст.

Боцвінок Анастасія – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – історія Русі і Руського королівства, Великого князівства Литовського, середньовічна історія Болгарії

Воловодюк Оксана – студентка III курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає історію ідей та ідеологій, еретичні рухи пізньої античності та середньовіччя, епоху наполеонівських війн, військову історію.

Гаврилюк Адріана – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає біографію українського співака і композитора Володимира Івасюка.

Гебура Богдан – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси – історія Галицької землі у складі Руського воєводства XV–XVIII ст.

Жук Андрій – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – історія Церкви, історія України, богослов'я.

Касюкевічус Валерія – випускниця ОКР «Бакалавр» Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Наукові інтереси: історія Кореї, статус жінки на Корейському півострові.

Кас'яненко Маргарита – студентка IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Вивчає українсько-польські відносини першої третини XX ст., роль жіноцтва у складі Речі Посполитої XVI–XVIII ст., ідею «сарматизму».

Ломнас Богдан – студент IV курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових зацікавлень – історичне краєзнавство, історія націоналістичних рухів в Україні та Центрально-Східній Європі.

Перегінець Олександр – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – історія шкільної та позашкільної освіти України на початку XXI ст.

Романюк Василь – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Досліджує історію титулатури володарів Русі X–XV ст.

Татуміряк Ольга – магістрант I курсу Факультету історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, Україна). Сфера наукових інтересів – гендерні студії, роль жіноцтва у країнах ісламського світу, культурна антропологія.

ЗМІСТ

ПЕРЕДНЄ СЛОВО	3
STUDIA MEDIAEVALIA ET MODERNA	
<i>Боцвінок Анастасія (Івано-Франківськ, Україна). Історичні зв'язки Русь і Болгарії в X столітті</i>	4
<i>Воловодюк Оксана (Івано-Франківськ, Україна). Сутність та характер вчення фра Дольчино. Образ дольчиніан в історіографії</i>	9
<i>Романюк Василь (Івано-Франківськ, Україна). Занепад титулатури руських правителів та її використання в титулуванні іноземних володарів XIV ст.</i>	17
<i>Гебура Богдан (Івано-Франківськ, Україна). Урядники Галицької землі Руського воєводства та їхні функції</i>	23
СТОРИНКИ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ	
<i>Кас'яненко Маргарита (Івано-Франківськ, Україна). Польсько-українське порозуміння 1920 р.</i>	28
<i>Ломпас Богдан (Івано-Франківськ, Україна). Підпілля Організації українських націоналістів на Яремчанщині у 1944–1954 рр.: структура та напрями діяльності</i>	35
<i>Жук Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Єпископська діяльність ієрарха Української греко-католицької церкви Михайла Сабриги (1986–2006 рр.)</i>	44
<i>Перегінець Олександр (Івано-Франківськ, Україна). Гейміфікація у шкільній та позашкільній історичній освіті</i>	49
БІОГРАФІСТИКА ТА ГЕНДЕРНІ СТУДІЇ	
<i>Касюкевичус Валерія (Івано-Франківськ, Україна). Правовий статус жінки в період неоконфуціанства на Корейському півострові</i>	58
<i>Бойда Андрій (Івано-Франківськ, Україна). Історіографічний доробок науково-педагогічної спадщини Миколи Пирогова</i>	65
<i>Гаврилюк Адріана (Івано-Франківськ, Україна). Життєвий і творчий шлях Володимира Івасюка (1949–1979)</i>	73
<i>Татуміряк Ольга (Івано-Франківськ, Україна). Становище жінок на Близькому та Середньому Сході (кінець XX – початок XXI ст.)</i>	79

ХРОНІКА

Боцвінок Анастасія, Кас'яненко Маргарита (Івано-Франківськ, Україна).

Міжнародна міждисциплінарна школа молодих учених «Латвія – Україна: на перехресті історії і культури» (1–5.08.2022, Рига, Латвія)

Starptautiskā starpdisciplinārā jauno pētnieku skola «Latvija – Ukraina: vēstures un kultūras krustpunkti» (1–5.08.2022, Rīga, Latvija) 88

АВТОРИ 91

ЗМІСТ 93

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ЛИСТ

Факультет історії, політології і міжнародних відносин Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (місто Івано-Франківськ) приймає статті до 15-го випуску наукового журналу «*Студентські історичні зошити*», проблематика якого охоплюватиме актуальні питання історії та етнології.

Наукові статті повинні мати такі необхідні елементи:

1. загальна постановка проблеми, її зв'язок з важливими науковими й практичними завданнями;
2. аналіз найновіших досліджень і публікацій, на які опирається автор;
3. формулювання мети статті (постановка завдань);
4. виокремлення найважливіших не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячена стаття;
5. виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
6. висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в окресленому напрямі.

Матеріали потрібно надіслати до **31 травня 2023 р.** за адресами: myrkomyrko79@gmail.com (головний редактор – **Мирослав Волощук**) та ostap.kardash@gmail.com (фахівець Центру медієвістичних студій, відповідальний секретар – **Остап Кардаш**) з одним видруківаним примірником статті (міжрядковий інтервал – 1,5; поля: ліве – 30 мм, верхнє, нижнє та праве – 20 мм, шрифт Times New Roman, кегль 12) обсягом 8–10 сторінок. Мова публікації – українська. Поклики слід здійснювати в автоматичному режимі за порядком їхньої появи, згідно з вимогами ДАК України.

Наприклад:

У тексті: Серед найбільш вагомих робіт – монографія російського вченого А. Насонова, який, завдяки ретельному вивченню літописання, на наш погляд, цілком аргументовано довів, що саме поняття «Русь», чи «Русская земля» на захід від Києва простягалася не далі меж верхніх течій Горині та Збруча¹.

У списку літератури:

¹ Насонов А. Н. «Русская земля» и образование территории Древнерусского государства: историко-географическое исследование. Монголы и Русь: история татарской политики на Руси. Санкт-Петербург : Алетей, 2002. С. 28.

Статті для публікації потрібно подавати з анотаціями (по 5–7 речень кожна) та ключовими словами українською і англійською мовами. Також необхідно вказати УДК статті.

До матеріалів просимо додати авторську довідку (прізвище, ім'я, по батькові, місце та рік навчання, сфера наукових інтересів) та рекомендацію наукового керівника.

Матеріали публікації надсилати **за адресою:**

Факультет історії, політології і міжнародних відносин

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57

м. Івано-Франківськ

Україна, 76025

Контактні телефони: +30506651069, +30981204650

З повагою
редакційна рада

Наукове видання

**Студентські історичні зошити
2022. Вип. 14.**

Збірник студентських наукових праць

Літературне редагування
і верстка
Обкладинка

*М. М. Волощук, Г. Ю. Пославська
В. В. Сухоручко, О. Н. Кардаш, Н. М. Кардаш*